ALAIN DU NAY

ROMÂNI ŞI MAGHIARI ÎN VÂRTEJUL ISTORIEI

Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită

2008

EDITURA MATTHIAS CORVINUS
Buffalo – Toronto

În cartea sa *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (1997) Lucian Boia, profesor de istorie la Universitatea din Bucureşti, trece în revistă istoriografia românească a ultimelor două secole, constatând, în special despre epoca comunistă, o foarte mare abatere de la principiul obiectivităţii în descrierea trecutului. Boia propune o schimbare în această privinţă:

> "Astăzi, patriotismul în istoriografie înseamnă să ne reclădim o şcoală naţională de nivel european, cum am avut în prima parte a secolului" (Boia 1997, 294).

Vom discuta mai amănunţit evenimentele şi faptele, pe care istoriografia română – criticată de profesorul universitar din Bucureşti – le trece sub tăcere, în general, sau le prezintă în mod eronat; în primul rând în ceea ce priveşte relaţiile dintre români şi maghiari de-a lungul secolelor.

Suntem şi astăzi de aceeaşi părere cu ceea ce a scris Bíró Sándor în prefaţa cărţii sale despre relaţiile dintre români şi maghiari (1975):

> "Suprimarea atmosferei înveninate a urii se poate face numai printr-o confruntare sinceră cu trecutul." [Aceasta] "oferă prilej pentru ambele părţi să facă un proces de conştiinţă a sinelui şi să recunoască fiecare păcatele trecutului. Auto-confruntarea cu tot ce s-a făcut în mod greşit este, pe de altă parte, o condiţie prealabilă pentru a încheia trecutul dureros, pentru ca să putem porni cu sufletele curate şi împăcate spre formarea unui raport româno–maghiar, bazat pe o mai bună înţelegere şi bunăvoinţă reciprocă."

1. Formarea limbii şi a poporului român

Date istorice

În 106 d. Chr. împăratul Traian i-a învins pe dacii de la nordul cursului inferior al Dunării şi până la anul 271 Oltenia de astăzi şi partea mai mare a Ardealului a fost sub stăpânire romană (*Dacia Traiana*). Populaţia provinciei se recruta în mare parte din colonişti din alte provincii. Romanii au înfiinţat unsprezece oraşe şi sute de aşezări rurale. Exploatarea minelor de aur, argint, sare, etc., a fost intensivă. (Descrierea amănunţită a Daciei Romane vezi în *Istoria României*, 1960, pp. 345–476.)

Pe Peninsula Balcanică viaţa de tip roman a continuat după părăsirea Daciei Traiane de către Imperiul Roman în 271 d. Chr. încă peste trei secole. Populaţiile autohtone (tracii şi ilirii) cu timpul au preluat limba latină (la nord de Grecia; graniţa a fost în jurul liniei Skok-Jireček). Ultimele menţiuni despre traci sunt cunoscute din secolul al VI-lea; este posibil că "*lingua bessica"* atunci încă era vorbită în regiunile muntoase. Romanii au înfiinţat oraşe, au construit mari drumuri pentru armată, care au contribuit şi la înflorirea vieţii economice. În nord-vestul Peninsulei Balcanice s-a format o limbă romanică, *dalmata*, iar influenţa latinei asupra limbii albaneze a fost considerabilă, peste 500 de cuvinte de origine latină există astăzi in albaneză, dintre care mai multe dinaintea anului 300 d. Chr. Spre sfârşitul secolului al VI-lea *slavii* au început să migreze de pe locurile lor de baştină, aflate pe teritoriul Ucrainei de astăzi, spre Peninsula Balcanică. Populaţia fostelor oraşe romane s-a înlocuit, până la mijlocul secolului al VII-lea, cu slavi. Slavii au preluat multe cuvinte latineşti, ca şi o mulţime de toponime, de la populaţia romană din Balcani.

În secolul al VIII-lea cronicari bizantini menţionează în regiunea Salonicului *blahorechinos*-i, apoi în 976, între Kastoria şi lacul Prespa (în zona centrală a Peninsulei Balcanice), *vlahi* (români). În veacurile următoare se vorbeşte tot mai mult despre vlahi în diferite regiuni ale Peninsulei Balcanice.

Dialectele româneşti în sudul şi în nordul Dunării

Astăzi trăiesc în părţile Greciei de nord, Macedoniei şi Albaniei câteva sute de mii de *aromâni*. — *Meglenoromânii* au trăit în câmpia Meglen (în nordul Greciei). După primul război mondial, cei de religie mahomedană au emigrat în Turcia. — Pe peninsula Istria, azi doar în câteva sate, locuiesc *istro-românii*. Dialectul *româna de nord* (dacoromâna) are astăzi cei mai mulţi vorbitori. O mică parte a vorbitorilor acestui dialect o găsim în valea râului Timok (afluent al Dunării), pe graniţa Bulgariei cu Serbia. Marea majoritate trăiesc însă la nord de cursul inferior al Dunării: în România de azi, Republica Moldova, Bucovina, Banatul sârbesc, şi în Ungaria (cca. 15.000). Trebuie să menţionăm că *în toponimia* dintr-o mare parte a Serbiei şi a Bulgariei de apus, există şi astăzi sute de nume de sate, munţi şi râuri de origine românească (daco-română) (vezi mai jos, p. 6).

Aproximativ până în anul 1000 d. Chr., toţi vorbitorii ro-mânei, trăind împreună, formau o singură entitate lingvistică. Faptul este cunoscut, printre altele, de pe urma considerentului că, elementele slave vechi (inclusiv cca. 70 de cuvinte), pe care românii, pe baza aspectului lor fonetic, le puteau prelua numai înainte de 900–1000 d. Chr., există în egală măsură în daco-română şi în celelalte trei dialecte sud-dunărene.

Vlahii în actele sârbeşti (secolele XII–XV)

Sunt cunoscute, începând de la sfârşitul secolului al XII-lea, acte de donaţie (*hrişoave*) emise de moşierii şi regii sârbi. Pe baza a 40 de astfel de diplome, S. Dragomir (*Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, 1959) ne oferă o imagine a condiţiilor de viaţă ale acestei populaţii de păstori care

practicau şi comerţul ambulant, fiind cărăuşi (*kjelatori*).[1] Mai multe hrişoave menţionează că vlahii şi albanezii trăiau în vecinătate. Această populaţie a dispărut mai târziu, în secolele al XIV–XV-lea, dar şi-a lăsat o bună parte a toponimelor sale, dintre care numeroase se găsesc în limba sârbă, respectiv bulgară, de exemplu: *Kalja* din rom. *calea*, *Valje* din rom. *valea*, *Ursule* din *urs*, *Durmitor* (cel mai înalt vârf de munte în Bosnia, 2528 m), din rom. *dormi*, etc. Dragomir constată de asemenea, că vlahii au locuit pe aceste teritorii deja înaintea migrării slavilor.

În cronici nu întâlnim date referitoare la originea acestui popor. Nici arheologia nu ne furnizează date legate de aceste probleme.

Unde s-a format limba română?

O explicaţie ne dau călătorii italieni care, trecând în secolul al XV-lea prin voievodatele române, şi-au dat seama de asemănarea dintre limba română şi cea italiană. Cunoscând şi faptul, că marea parte a Olteniei şi a Ardealului a fost o perioadă provincie romană, au considerat firesc, ca românii care locuiesc acolo să fie descendenţi ai populaţiei romane din Dacia.

Teoria continuităţii daco-romane este încă şi astăzi general acceptată în România, deşi unii istorici şi mai ales lingvişti o pun sub semnul întrebării. Teoria a fost elaborată mai amănunţit de reprezentanţii Şcolii Ardelene (Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu-Klein), în secolul al XVIII-lea. Alături de descoperirea originii latine a limbii române, teoria continuităţii a constituit baza ideologică a deşteptării naţionale române.

Argumentele moderne ale teoriei se trag în primul rând din *descoperiri arheologice*. S-a presupus de mult de arheologi şi istorici că material de tip roman provincial, unelte, podoabe, etc.

---

[1] Meseria cărăuşiei şi comerţului itinerant se numeşte până azi în ţările balcanice *chervănărit* şi mulţi aromâni (macedoromâni) şi-au strâns o considerabilă avere din această îndeletnicire.

de aspect roman, ca şi monedele romane din timpul de după anul 271 d. Chr., descoperite pe teritoriul fostei provincii, arată existenţa unei populaţii daco-romane. Astfel de obiecte din secolele al I–VI-lea d. Chr. însă au fost găsite în mai toată Europa, fiindcă civilizaţia romană superioară a exercitat o influenţă foarte mare asupra celor mai multe popoare ale continentului. Produsele romane au fost exportate la distanţe mari ─ de ex. şi în Scandinavia ─ după cum şi *stilul roman a fost imitat* în multe părţi.

Arheologii au constatat că în oraşele romane din Dacia viaţa de tip roman a dispărut în jurul anului 271. Locuitorii au părăsit şi cea mai mare parte a aşezărilor rurale, şi nici în cimitire nu se mai găsesc morminte noi după această dată (Protase 1980, p. 252). După Protase (2000), 26 de aşezări rurale din Ardeal, cu o populaţie daco-romană, au fost locuite şi după 271 d. Chr. Douăzeci (77%) din aceste au fost însă abandonate deja în secolul al IV-lea. Protase afirmă că în 22 de aşezări înfiinţate între 271 şi sfârşitul secolului al IV-lea, au locuit daco-romani. Mai mult decât jumătate (treisprezece) din aceste au încetat să existe deja în cursul secolului al IV-lea. Şi cele cinci aşezări cu o presupusă populaţie daco-romană, înfiinţate în secolele V–VI, au avut o viaţă foarte scurtă. Situaţia a fost asemănătoare în Banat şi în Oltenia. Aşadar, dacă în aceste aşezări locuiau într-adevăr daco-romani, ei au dispărut după scurt timp. Inexistenţa unei populaţii daco-romane după secolul al V-lea a fost recunoscută şi de Protase: "Mai târziu, începând din secolul V, tradiţiile romane se pierd, iar cultura materială în ansamblu, ´barbarizându-se´, îmbracă haina uniformizării în spaţiul larg nord-danubian" (Protase, 2000, p. 70). Transformări similare aflăm şi în afara Daciei – după prăbuşirea Imperiului Roman, amprenta romană a culturii materiale, mai înainte generalizată în aproape toată Europa, a dispărut. – Deci, *materialul arheo-*

logic descoperit pe teritoriul fostei Dacii Traiane nu arată prezenţa unei populaţii romanice.

După romani, provincia a fost ocupată de daci liberi şi de goţi, care au fost izgoniţi în jurul anului 380 d. Chr. de huni; fosta provincie fiind locuită mai târziu de gepizi, apoi de avari, iar până la urmă de slavi.

Argumente în sprijinul tezei continuităţii au fost oferite şi dintr-un alt domeniu de cercetare: *lingvistica*. Giurescu (1975, 80), afirmă, fără orice rezervă, că numele românesc al Dunării "*provine din numele dacic Dunaris*". Cel care citeşte numai această constatare, n-are cunoştinţă de faptul că în lucrări de lingvistică este prezentată realitatea: **Dunaris* sau **Donaris* este doar o formă *presupusă* de lingvişti moderni, dar *neatestată*, nimeni n-a folosit-o niciodată, nu se găseşte scrisă nicăieri. *Dună-* a fost preluată din slavă, iar originea sufixului *-re* este necunoscută (vezi de exemplu ILR II, 1969, p. 357; Rosetti 1986, 217–218).

Păstrarea unor cuvinte de origine latină (de ex. latin *nivis* > rom. *nea*) în vestul Ardealului a fost considerată o dovadă a dăinuirii limbii latine (> române) din epoca Daciei romane până astăzi (Puşcariu, Gamillscheg). În alte regiuni, acestor cuvinte corespund împrumuturi, de ex. *zăpadă*, de origine slavă.
Teza este falsă: după cum a precizat Rosetti (1986, p. 199),

> "o serie de alţi termeni latini […] răstoarnă imaginea propusă a latinităţii Transilvaniei, prin prezenţa lor în Ţara Românească şi Moldova, şi probează, prin ivirea lor în regiuni ce nu au fost romanizate, că avem de a face cu extinderi lingvistice posterioare…"

A fost presupusă şi existenţa *cuvintelor de origine dacică*, însă din analizele făcute pe această temă ale lui O. Densuşianu, I.I. Russu, A. Rosetti, C. Poghirc, putem trage concluzia că: *nu*

se poate dovedi despre nici un cuvânt românesc, că ar fi de origine dacică.[2]

Problema formării poporului român este de fapt problema formării limbii române (Boia, 1997, p. 140); întrebarea care se pune este deci: cum şi unde s-a format această limbă?

Schimbările petrecute în limba latină în secolele al IV–VIII-lea (latina târzie)

În secolul al III-lea d. Chr., în limba latină au apărut transformări fundamentale. Cauzele cele mai importante au fost (1) lingvistice: schimbarea accentului muzical în accent dinamic (de intensitate), şi (2) social-politice: slăbirea Imperiului Roman, favorabilă pentru dezvoltarea variantelor locale a limbii. În această perioadă a *limbii latine târzii, între secolele IV–VIII*, aceste transformări au devenit atât de însemnate, încât (în jurul secolului IX) nu mai putem vorbi de limba latină — ci de castiliană (spaniolă), catalană, franceză, provensală, italiană, dalmată, etc., şi — română. Cu ajutorul textelor din epoca

---

[2] Poghirc (ILR 1969, 332) consideră că 4 cuvinte româneşti ar putea fi de origine dacică, însă: 1) *brusture* provine din slavă (Ciorănescu 2002, 117); 2) s-a presupus o legătură între toponime dacice: Micia, Micenses, etc.(cu sens necunoscut) şi rom. *mic*; 3) cuvântul *zârnă* a fost apropiat dacicului *pro-diarna*, ca şi toponimele Dierna, Zerna, etc. Mult mai probabil este însă că *zârnă* este un împrumut din slavă: *zruno* ˊbobˊ; 4) d*oină* devine din limba slovacă. – Rosetti (1986, p. 793) dă 4 cuvinte într-o listă ca "cuvinte dacice", dar nici într-un caz originea dacică nu este dovedită, iar alte etimologii (din limba greacă, albaneză etc.) sunt mai probabile. – Ciorănescu (2002, p. 450) consideră că etimologia cuvântului *jupân* este "de origine incertă" (originea avară, slavă, latină, "autohtonă" a fost discutată). O altă posibilitate este "coincidenţa lui *jupân* cu Diupaneus (alte ori Diurpaneus), titlu ce i se dă lui Decebal, rege al dacilor, şi a cărui semnificaţie este necunoscută." După ce a constatat că "dacă se admite că acest titlu înseamnă ˊDomnulˊ", cuvântul *jupân* ar putea să aibă o legătură cu titlul lui Decebal, Ciorănescu conchide: "Să adăugăm, totuşi, că acesta ar fi, în acest caz, singurul exemplu de cuvânt dacic care s-ar fi păstrat în rom."

latinei târzii, putem determina, cu o oarecare certitudine, cum s-a desfăşurat acest proces. Câteva exemple:

(1) *Articolul hotărât* nu exista în latină; s-a dezvoltat, în toate limbile neolatine, din articolul demonstrativ latin *ille*. Textele arată că acest proces a durat mult timp;

"… articolul hotărât apare în româna comună *după secolul al VII-lea*, când se observă semnele sigure ale reorganizării flexiunii nominale" (ILR II, 1969, 232).

(2) Şi *folosirea genitivului pronumelui personal ca dativ* apare târziu:

"Numai prin latina târzie putem explica că *loro* în italiană, *leur* în franceză, *lor* în română, etc. (din latină *illorum*) se foloseşte şi ca genitiv, şi ca dativ" (Löfstedt, *Late latin*, Oslo, 1959, p. 128).

(3) *Perfectul compus apare în texte în secolul al V-lea*. Se formează cu verbul auxiliar (în română: *avea*) din latină *habeo*. De exemplu: italiană: *ha creduto*, română: *a crezut*.

(4) Un mare număr de *cuvinte* noi au apărut în epoca latinei târzii: cuvinte alcătuite de creştini, ca de exemplu latină *quadragesima* (> rom. *păresimi)*, *paganus* (> *păgân), basilica (> biserică)* au fost răspândite *începând cu secolul al IV-lea*. Multe cuvinte folosite la început de armată, au apărut târziu: *în textele din secolul al V-lea* apare *largiare, largare* (din *largus* 'mare'). Din acest cuvânt avem verbul *alerga* în română. Verbul *a pleca* devine din latinescul *plicare* 'a strânge'; înaintea plecării, soldaţii trebuiau să strângă cortul (latină *adplicare* înseamnă 'a se opri, a aşeza o tabără'); etc. O serie de cuvinte latine clasice au fost înlocuite: de ex. *femur* a dispărut, înlocuit de *coxa* (> rom. *coapsă*), *iecur* a fost înlocuit[3], în loc de *uocavit*,

---

[3] Lat. clasică *iecur ficatum*, însemnând 'ficat de gâscă îndopată cu smochine'. Adjectivul *ficatum* s-a substantivizat în toate limbile romanice: rom. *ficat*, ital. *fegato*, fr. *foi*, sp. *higado;* iar *iecur* s-a pierdut.

s-a răspândit *clamavit* (rom. *chema*, ital. *chiamare*), etc. (pentru mai multe exemple vezi Kramer, 1998; Mihăescu, 1983).

Deci, limba română a moştenit aceleaşi schimbări ale latinei târzii care se află în celelalte limbi romanice. Acest fenomen arată că strămoşii românilor aveau, în epoca latinei târzii, *contacte strânse cu celelalte popoare de limba latină*.

S-a afirmat în multe publicaţii că daco-romanii aveau contacte cu populaţia romană din sudul Dunării. Rosetti (1986, p. 82) afirmă că

> "... contactul cu lumea romanică apuseană s-a menţinut, prin legături cărturăreşti sau religioase, până în secolul al VII-lea. Până la această dată, limba latină continuă să fie limba oficială, în Dacia şi în Moesia."

În sprijinul acestei teze este menţionată între altele: clădirea a multor puncte militare de control pe malul stâng al Dunării, anexiuni teritoriale, descoperiri arheologice (produse şi monede romane), care arată schimb de bunuri între sud şi nord, etc. În secolul al IV-lea, Constantin cel Mare a ocupat (timp de 40 de ani) teritoriul între Dunăre şi Brazda lui Novac de nord. D. Tudor afirmă (*Dacoromania* I, 1973, 149–161) că prezenţa îndelungată a imperiului în părţile sudice ale Daciei şi după 271 e. n. ne oferă un material documentar de importanţă mare pentru problema continuităţii daco-romane. Aceeaşi afirmaţie o găsim şi la Frâncu (*Lexicon der Romanischen Linguistik* II, 2, 1995, p. 8). Şi importanţa planurilor împăratului Iustinian (527–565 d.Chr.) pentru ocuparea şi organizarea ţinuturilor de peste Dunăre, oglindite în *Novelele* şi edictele acestui împărat, ar dovedi că activitatea Imperiului Bizantin în secolul al VI-lea

> "... nu se acordă cu ideea unei simple autorităţi nominale", ... "este vorba de două documente a căror valoare cu greu poate fi pusă la îndoială" (Ligia Bârzu, 1980, p. 968).

Faptele enumerate sunt valabile, dar *concluzia* (contacte strânse între populaţiile care trăiau în secolele IV–VII în ţinuturile din nordul şi din sudul Dunării de Jos) este lipsită de

orice temei. Nu avem nici un document despre legături cărturăreşti sau religioase ale populaţiei romane din sudul Dunării cu o populaţie romanizată în fosta Dacie, nici despre mişcarea păstorilor din nordul Dunării spre sud. Limba latină a fost limba oficială după 271 e. n. în *sudul Dunării* (Dacia Ripensis şi alte provincii romane din Peninsula Balcanică), dar *nu* la nord de fluviu. Imperiul a construit fortificaţii pe malul stâng al Dunării, Constantin cel Mare a ocupat o fâşie de pământ la nord de fluviu – cu scopul de a trage foloase economice şi mai ales pentru *apărarea imperiului* împotriva atacurilor necontenite a popoarelor migratoare (cf. de exemplu, D. Tudor 1968, p. 340–341).

***Concluzia** este că strămoşii vorbitorilor de limba română au trăit, în epoca latinei târzii (deci după 300 e .n., în secolele IV–VIII d. Chr.) în Imperiul Roman.*

Paralelismele româno–albaneze

Pentru perioada dintre sfârşitul secolului al XII-lea şi până în secolul al XV-lea actele de donaţie ale regilor şi moşierilor sârbi dovedesc o convieţuire între vlahi şi albanezi (vezi S. Dragomir, 1959, mai sus, p. 6.). Limba română şi limba albaneză arată însă o convieţuire strânsă şi îndelungată *mult mai veche* între cele două popoare. Astfel, există paralelisme *fonetice*: vocala *ă* există şi în albaneză (*ë*), şi folosirea ei este în mare măsură similară în ambele limbi; de ex.: în distincţia hotărât–nehotărât: *fată,* alb. *vajzë*; *fata*, alb. *vajza*. Ambele limbi au păstrat -*u*- din latină: *fŭrca* > rom. *furcă*, alb. *furkë* (dar ital. *forca*). Există schimbări fonetice paralele (lat. *coxa* > rom. *coapsă*, alb. *kofshë*, (dar ital. *coscie*); lat. *servire* > rom. *şerb*, alb. *shërbenj* (dar ital. *servire*).

Exemple de concordanţe din *structura limbilor*: Articolul hotărât este postpus în ambele limbi, iar folosirea lui sintactică arată o concordanţă între română şi albaneză chiar în detalii. Acest fapt nu poate fi rezultatul unei dezvoltări spontane în

amândouă limbi (Çabej, 1959, p. 531). O serie de sufixe sunt comune: rom. *-eşte*, alb. *-ish* (ex. *româneşte*, alb. *çobanisht*), rom. *-oane*, alb. *-onje* (ex. *lupoane*, alb. *ujkonjë* cu acelaşi sens), rom. *-ză*, *-ţă*, alb. *-zë, -cë* (ex. *coacăză*, alb. *kokazë*), etc.

Şi *elementele latine în cele două limbi arată multe asemănări*. Mai multe cuvinte latine sunt reprezentate cu un sens schimbat, identic în română şi albaneză: latină *conventus* ’adunare’ > rom. *cuvânt*, alb. *kuvëndoj* ’eu vorbesc’; lat. *draco* ’balaur’ > rom. *drac*, alb. *dreq* ’drac’, lat. *falx* ’seceră’´ > rom. *falcă*, alb. *felqinë* ’falcă’; lat. *hora* ’oră’ > rom. *oară*, alb. *herë*: ’de două ori’, ’*dy herë*’. (Densuşianu a atras atenţia asupra faptului că *doi ora*, cu înţelesul ’de două ori’, apare într-o poezie scrisă în dialectul veneţian din sec. al XIII-lea; lingvistul român considera că aici avem de a face cu o locuţiune comună idiomurilor veneţiene, române şi albaneze.) Lat. *mĕridies* ’amiază’ > rom. *meriză*, alb. *mëriz*; lat. *pălus, palūdis* ’mlăştină’, > rom. *pădure*, alb. *pyll* ’pădure’; lat. *turma* ’un grup de ostaşi călăreţi’ > rom. *turmă*, alb. *turmë* ’1. cârd, 2. o mulţime de oameni’, *trumë* 1. ’oaste, ceată’; 2. ’vifor’, ("trecerea din terminologia militară, unde cuvântul pare să-şi aibă originea, în cea pastorală nu poate fi precizată cronologic" [ILR II, p. 164]).

Deşi "elementele latineşti conservate în română şi albaneză nu definesc o zonă care să se opună sistematic şi constant blocului limbilor romanice occidentale", între aceste elemente "există importante concordanţe de structură, distribuţie şi evoluţie semantică" (Vătăşescu, 1997, p. 517). Toate aceste concordanţe dau o indicaţie despre latina la baza românei şi din care albanezii au împrumutat mai multe elemente.

Am enumerat aici numai o parte foarte mică din elementele comune celor două limbi. Referindu-se la totalitatea acestora, G. Schramm (1997, p. 308) a conclus:

> "Paralelismele care se află în mai toate elementele ale acestor limbi sunt atât de numeroase şi de o importanţă atât

de mare, încât ele arată foarte probabil o simbioză îndelungată şi intensă între cele două popoare".

Unde au trăit strămoşii albanezilor?

După G. Schramm (1997, p. 308), în regiunea muntoasă în centrul Peninsulei Balcanice; Rosetti (1986) este de aceeaşi opinie, ca mulţi specialişti. (După anumiţi autori albanezi, şi părţile Albaniei de azi au fost locuite de albanezi deja în antichitate.)

Uniunea Lingvistică Balcanică

În afara de albaneză, limba română arată multe concordanţe cu celelalte limbi balcanice: greacă, bulgară şi într-o măsură mai mică, sârbă.

Concluzii

Faptele ce am descris mai sus sunt exprimate concis în *Gramatica limbii române*, (red. Al. Graur; Editura Acad. RSR; ed. a II-a, vol. II, 1966) p. 506:

> "§ 1071. Structura gramaticală a limbii române este latină, ca a tuturor limbilor romanice. Deosebirile existente faţă de latină sunt, de cele mai multe ori, produsul continuării unor tendinţe de simplificare şi de clarificare manifestate *din epoca târzie a limbii latine*; în acest sens se înscriu deosebiri faţă de latină care sunt *în principiu comune tuturor limbilor romanice*: reducerea formelor complicate ale substantivului şi ale adjectivului, dezvoltarea unui articol hotărât şi nehotărât" [etc.] (sublinierea noastră).
>
> "Nu totdeauna însă aceste tendinţe s-au realizat în acelaşi grad în română ca în celelalte limbi romanice: faţă de restul limbilor romanice, limba română se caracterizează, de exemplu, printr-o flexiune nominală mai bogată (mai multe desinenţe pentru plural)," [etc.]

"Există deosebiri faţă de limba latină care se datoresc influenţei slave sau sunt caracteristici comune cu limbile balcanice şi care deosebesc astfel limba română de celelalte limbi romanice."

"Trăsături gramaticale care *apropie limba română de limbi din Peninsula Balcanică de familii diferite (bulgara, albaneza, neogreaca)* sunt: postpunerea articolului hotărât, folosirea frecventă a conjunctivului în locul infinitivului şi dativul posesiv (subl. n.).

Pe de altă parte există şi inovaţii proprii limbii române, cum sunt felul de exprimare a genului neutru, crearea articolului posesiv şi demonstrativ, tendinţa de cumulare a mai multor mijloace pentru marcarea unei categorii gramaticale (alternanţe fonetice în temă + afixe gramaticale; articol hotărât enclitic la substantiv + articol demonstrativ înaintea adjectivului însoţitor etc.)."

Pe scurt: *limba română conţine, ca şi celelalte limbi romanice, în principiu toate elementele latinei târzii (sec. IV–VIII). Deosebirile faţă de aceste limbi se datoresc influenţei slave sau sunt caracteristici comune cu limbile balcanice, mai ales albaneza, dar şi greaca, bulgara (şi sârba); inovaţiile proprii limbii române sunt mai puţine.*

Influenţa slavă asupra limbii române

"Dialectul slav (plasarea acestuia în sudul Dunării este un fapt admis în general de slavişti) din care româna a împrumutat primele elemente slave trebuie să se fi asemănat cu idiomul cunoscut din vechile monumente de limbă religioasă (´Altkirchenslavisch´)"... (V. Rusu, în: Densuşianu, 1975, note, p. 866).

Deci, după părerea unanimă a slaviştilor, *influenţa slavă veche (înainte de 900–1000 d. Chr.) s-a exercitat asupra limbii române în Peninsula Balcanică.*

În *româna vorbită la nord de cursul inferior al Dunării* (dacoromâna) există foarte multe elemente slave, care provin dintr-o epocă mai târzie: din limba bulgară vorbită în secolele al XI–XIII-lea. Rămânând doar la cuvinte: Macrea (*Transilvania*, 73, 1942), a găsit dintre 24.311 de cuvinte 20.7% de origine latină şi 16.4% de origine slavă. — Cuvintele de bază, din care se formează derivatele, le-a examinat I.I. Russu (*Dacoromania*, I, 1973, p. 196): 1550 sunt de origine latină, iar cele preluate din slavă sunt în număr de peste 2000.

Despre profunzimea influenţei slave ne oferă o imagine doar simpla înşirare a câtorva cuvinte: *obraz*, *nevastă*, *drag*, *iubi*, *baştină* (pământ natal, loc de origine), *obşte* (colectivitate), *da*, toate cuvinte româneşti preluate din slavă. Alături de cuvinte de origină greacă şi latină, o bună parte a terminologiei religioase din româna vorbită la nord de Dunăre este de asemenea împrumutată din slavă. Mihăilă (*Studii* 1973, pp. 126–132) înşiră 79 astfel de cuvinte, de exemplu: *duh*, *rai*, *sobor* (sinod), *episcop*, *mănăstire, jertfă, idol*.

Întrebarea care se pune este: unde s-a exercitat această considerabilă influenţă slavă asupra românei vorbite astăzi la nord de cursul inferior al Dunării? Bulgaria şi-a extins supremaţia, în secolul al IX-lea, asupra Munteniei de azi şi asupra părţilor sudice ale Ardealului de azi. Însă deja în secolul următor mare parte a Munteniei a fost ocupată de *pecenegi*, iar în părţile centrale ale Ardealului s-au aşezat *ungurii*. Este de ştiut că, în secolele al X–XII-lea, în Bulgaria a trăit o populaţie vlahă numeroasă şi puternică. Vlahii de acolo aveau armate şi fortificaţii; iar în secolul al XII-lea răzvrătirea poporului împotriva dominaţiei bizantine a fost iniţiată de păstori vlahi (şi cumani), care au creat în 1187, împreună cu bulgarii, cel de-al doilea ţarat bulgar: ţaratul vlaho–bulgar al lui Asan şi Petru.

Puternica influenţă slavă asupra românei vorbite astăzi în nordul Dunării se putea exercita doar în cadrul statului bulgar, în secolele al X–XII-lea.

Imigrarea vlahilor spre nord a început în secolul al XII-lea, adesea cu ajutorul cumanilor, care erau locuitorii teritoriului Munteniei şi Moldovei. În limba română cuvintele cumane, în afară de cele slave, reprezintă primele cuvinte şi nume geografice preluate de la o populaţie la nord de Dunăre. Câteva exemple: *beci* 'pivniţă servind drept temniţă', *sur* 'culoare de cal, un fel de gri', *toi* 'culme' (azi în sens figurat); şi toponime: Bărăgan, Teleorman din cumana *teli orman*, 'pădure nebună, codru întunecat', Caracal (*kara* 'negru', *kal* 'cetate'), etc.

2. Cum s-a format populaţia de astăzi a Ardealului?

Slavii au apărut şi s-au aşezat în întregul bazin al Carpaţilor şi pe întregul teritoriu al României de astăzi. A fost o populaţie nu prea numeroasă în Ardeal, care s-a stabilit în zona de contact dintre regiunile montane şi de şes cu iarbă, pe malurile râurilor şi regiunile mlăştinoase. Slavii au fost un neam de şerbi, întrucât însă regele Ştefan cel Sfânt (997–1038 d. Chr.) a ordonat ca în ţara sa nimeni să nu fie şerb, au devenit liberi (Jancsó, 1931, p. 37). În cea mai mare parte a Ardealului au dispărut, contopindu-se cu populaţia maghiară, iar în partea de sud-vest (Caraş-Severin, Hunedoara) cu românii: aici există zece nume de râuri româneşti, preluate direct din slavă, şi numele vechi românesc al Alba-Iuliei, *Bălgrad* ('cetate albă') este de asemenea preluat nemijlocit din slavă.

Maghiarii au trăit în secolul al IX-lea în (regiunea denumită în scriptele vechi) Etelköz, un teritoriu situat la nord de litoralul vestic al Mării Negre, şi la sfârşitul secolului al IX-lea au migrat spre vest, în Bazinul Carpatin. Pe partea estică a marii Puste Maghiare, începând cu partea nord-estică şi continuând

prin Bihor, Zărand (regiunea păstrează numele ducelui Zerind din dinastia arpadiană), prin Arad şi Timiş până la Dunăre au fost descoperite cimitire şi morminte ungureşti din această perioadă a descălecatului (*Erdély rövid története* [Scurtă istorie a Ardealului, siglă: SIA-89], 1989, p. 107). În această regiune mai multe duzine de sate poartă numele triburilor maghiare descălecătoare (Kér, Jenő, Tarján, Keszi, etc.) În textul cronicii din jurul anului 950 al împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul este scris că pe acest teritoriu trăiesc turci = maghiari.

În Ardeal există numai trei aşezări purtând nume de triburi maghiare (în judeţele Dăbâca şi Cluj). Cimitire maghiare din secolul al X-lea au fost descoperite la Cluj, în ţinutul Arieşului, pe cursul mijlociu al Mureşului şi în partea sudică a Secuimii, mai ales în judeţul Covasna. Tot acolo şi pe cursul celor două Târnave au fost descoperite centre ale ducilor şi conducătorilor de oşti maghiare din secolul al X-lea (SIA-89, pp. 117–124).

La sfârşitul secolului al XI-lea un mare bloc etnic maghiar din Ardeal şi organizaţia lor politică a trăit pe valea Someşului, precum şi în partea centrală şi vestică a văii Mureşului, în jurul Alba-Iuliei.

Secuii sunt, după toate probabilităţile, un trib de origine turcică, care s-a alăturat maghiarilor încă mult înaintea ocupării teritoriului ţării de mai târziu. Sarcina lor a fost apărarea graniţelor ţării, astfel se găseau, în cete mai mici sau mai mari, dealungul graniţei întregi. În diplome şi documente contemporane prima lor menţiune, cunoscută astăzi, îi aminteşte ca fiind locuitori ai părţilor limitrofe din vestul şi nord-vestul Ungariei. În est prima diplomă îi pomeneşte în Bihor, unde există şi astăzi unele toponime care poartă numele lor. În cursul secolelor al (XI)–XII–XIII-lea s-a desfăşurat migrarea secuilor spre est şi sud-est, concomitent cu extinderea graniţelor Ungariei spre Carpaţi; ei s-au stabilit la urmă în Secuimea de astăzi, ca şi în ţinutul Arieşului. Sarcina de grăniceri a secuilor a devenit şi mai pro-

nunţată în secolele care au urmat: ca neam de războinici născuţi şi foarte disciplinaţi, în momentele grele ale istoriei, regii maghiari (în special cei din casa arpadiană) s-au folosit totdeauna de virtuţile militare ale secuilor.

Secuii şi-au păstrat străvechea lor organizaţie politică şi militară, bazată sub aspect social (deci şi pe timp de pace) pe drepturi şi libertăţi: au fost egali între ei, având doar obligaţii militar-grănicereşti faţă de stat. Pământul a fost în proprietate comună composesorală mai mult, decât privată. În perioada aşezării lor definitive au fost crescători de vite, plătind regelui numai impozit în boi odată pe an. Boii au fost duşi la Târgu Mureş (*Novum Forum Sicolorum* in diplomele medievale), unde nu întâmplător s-au format cele mai vechi bresle (de 700 de ani) ale măcelarilor, dubălarilor şi cojocarilor de pe întregul teritoriu al Ungariei de altădată. Secuii erau organizaţi nu în judeţe, ci în comitate, numite de ei *szék*.

Regele Ştefan cel Sfânt (997–1038) i-a creştinat pe unguri şi a pus bazele regatului ungar. *Ardealul a fost de la bun început parte integrantă a regatului,* în ciuda faptului, că Voievodatul Ardealului a beneficiat de o oarecare autonomie *de facto*, voievodul Ardealului fiind ales de obicei din membrii aristocraţiei maghiare superioare. El a fost subordonat numai regelui ţării.

Toponimele. În orice parte a lumii locuitorii locului dau nume apelor, munţilor, localităţilor. Aceste denumiri se numesc toponime. În cazul în care deasupra locuitorilor locurilor respective ulterior se aşează o altă populaţie, vorbitoare de o altă limbă decât populaţia locului, coloniştii noi preiau denumirile respective şi le pronunţă după regulile limbii vorbite de ei. Aşa s-a întâmplat şi în Ardeal.

După părăsirea Daciei de către romani, de-a lungul secolelor toponimele vechi treptat au dispărut. Toponimele date de popoarele migratoare – goţii, gepizii, hunii, avarii –, din cauza schimbărilor relativ dese, a densităţii populaţiei scăzute, cu excepţia numelor râurilor mari, au pierit la fel. La sosirea lor,

slavii au dat toponime noi. Maghiarii, începând de la sfârşitul secolului al IX-lea, au preluat o mulţime de toponime slave, totodată, unde nu erau, au dat şi toponime noi. Mai ales noilor aşezări, dar şi la multe râuri mici. Aceste toponime mai târziu au fost preluate de către români.

Maghiarii au folosit, la început, pentru a forma *toponime*, nume de persoane în forma lor de bază (Jenő, Keszi, Keszű etc., care preluate după câteva secole de români apar ca Ineu, Chesău). Mai târziu, în perioada dintre secolul al XI-lea şi până la năvălirea tătarilor (1241), la acest tip de nume au adăugat sufixul *-d* sau *-i*. Aceste toponime timpurii apar în număr mare în întregul bazin transilvănean (vezi de ex. Popescu, *Limba Română*, XXIV, 3, 1975), şi mai târziu au fost preluate de români: de pildă *Élesd* > rom. Aleşd, *Erősd* > rom. Ariuşd, *Kövesd* > rom. Cuied, Cuieşd, *Apáti* > rom. Apateu, *Németi* > rom. Nemtiu.

Aşa deci, marea majoritate a toponimelor româneşti sunt de origină maghiară sau slavă prin maghiară. De ex. *Várad* > Oradea, *Segesvár* > Sighişoara, *Kozárvár* > Cuzdrioara, *Hunyadvár* > Hunedoara, *Kővár* > Chioar, *Vásárhely* > Oşorhei (Murăşoşorhei, mai târziu Târgu Mureş), *Komjátszeg* > Comăţig, *Malomszeg* > Molonsâg, respectiv *Gorbó* > Gârbău, *Kalota* > Călata, etc.

O însemnătate deosebită o au denumirile râurilor mici, preluate tot din maghiara. De ex. *Sajó* (din vechiul *Savjó* 'râu sărat', *sav* 'sare', *jó* 'râu') > Şieu, *Lápos* ('loc mlăştinos', *láp* 'mlaştină') > Lăpuş, *Békás* ('loc cu broaşte', *béka* 'broască') > Becaş, Bicaz, *Aranyos* ('[pârâu] cu aur') > Arieş, *Berettyó* (din vechiul *Berekjó* 'râu între păduri de luncă, *berek* 'pădure de luncă') > Barcău, *Nádas* ('cu stuf, cu trestie') > Nadăş, *Almás* ('între livezi de mere') > Almaş etc.

Toate aceste toponime, împreună cu numele *Ardeal* şi *Transilvania* (vezi mai jos), preluate de asemena din maghiara, respectiv din traducerea numelui maghiar tradus în latină, dove-

desc inexistenţa continuităţii dacoromâne. Şt. Pascu pentru a dezminţi această evidenţă, a inventat teoria precum slavii şi maghiarii au tradus denumirile vechi româneşti. De fapt a retroproiectat în trecutul îndepărtat acţiunea autorităţilor române care în anii 1920 au românizat o mulţime de nume de localităţi preluate din maghiara de-a lungul secolelor de către populaţia română. Pentru a dovedi invenţia lui, a născocit nişte nume de fantezie. După părerea lui de ex. *Almás* (’cu mere’, *alma* ’mere’) > Almaş era „cândva” Meri, *Kapus* (*kapu* ’poartă’, ’vale strâmtă ca un fel de poartă’) > Căpuş era Poarta, *Korpád* (*korpa* ’tărâţe’) > Corpadea era Tărâţel etc. (Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, pp. 489–490.)

Numele Ardealului: primul document, în care apare denumirea de *Ultra siluam* (’dincolo de pădure’) este datată din 1075. În acelaşi secol apare şi numele de *Partes Transsilvaniae* (’părţile de dincolo de pădure’) şi de aici înainte Ardealul este denumit cu termenul de *Transsilvania* în toate actele regatului ungar, scrise în această vreme în limba latină. Poporul n-a folosit limba latină, numele de mai sus fiind traducerea exactă a numelui maghiar *Erdőelve* (’[regiunea de] dincolo de pădure’). Sub această formă apare pentru prima dată în cronica lui Anonymus, de la sfârşitul secolului al XII-lea: *Erdeuelu* ([erdőelű], astăzi *Erdély*). Acest nume a fost tradus în germană: în documente din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea este *Überwald, Über Walt* (’dincolo de pădure’). Mai târziu i-au dat un nume propriu: *Siebenbürgen*.

Numele românesc *popular* este *Ardeal*. Acest nume apare pentru prima dată într-un document din 1432: *Ardeliu* (Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 22). Este evident că aceasta este preluarea denumirii maghiare *Erdély*. Terminologia oficială preferă numele de *Transilvania*, care este preluarea formei latine folosite în documentele regatului ungar.

Saşii. Cursul inferior al Târnavelor, regiunea dintre Olt şi Mureş până la Orăştie precum şi teritoriul din jurul Bistriţei, la

nord-est, au fost slab populate în secolul al XII-lea. În aceste zone regele Ungariei Géza al II-lea, începând din 1140–1150, a adus colonişti din Flandria şi cursul inferior al Rinului. Ei au fost strămoşii saşilor, pe care *Diploma Andreanum* (1224) al regelui Endre al II-lea i-a organizat într-un popor unitar, teritoriul locuit de ei fiind numit *Königsboden* 'pământuri regale'. Erau purtătorii unei industrii şi unui comerţ dezvoltat, mai multe oraşe ardeleneşti din evul mediu au fost fondate de ei. În sudul ţării au avut şi un rol de apărare militară. Au trăit conform obiceiurilor lor vechi; dispuneau de autoguvernare, organizaţi fiind tot în unităţi administrative speciale, numite *szék*. *Königsboden* avea patru unităţi administrative: *Altland* (regiunea Sibiului), *Burzenland* (> rom. *Ţara Bârsei*, magh. *Barcaság*, regiunea Braşovului), *Weinland* (regiunea dintre cele două Târnave), şi *Nösnerland* (regiunea Bistriţei).

Astfel au luat fiinţă în Ardeal cele trei naţiuni. Înaintea năvălirii tătarilor n-a existat nici-o legătură între ei.

Sub aspect juridic ungurii au fost nobili de la ocuparea ţării. Mai târziu s-a format între ei şi o altă formă a nobilimii: regele a organizat comitate regale, la început Szolnok (mai târziu Belső-Szolnok, ulterior contopit cu Doboka), şi Fejér (Alba); iar mai târziu Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Hunyad (Dăbâcă, Cluj, Turda, Târnava, Hunedoara). În centrul fiecărui judeţ era o cetate regală, personalul acesteia (funcţionarii regali, slujitorii cetăţii) formau mai târziu nobilimea (*homines vel iobagiones regis*).

În evul mediu *biserica* avea un rol politic extrem de important. Avea proprietăţi (moşii), soldaţi proprii, deci pe plan social a jucat şi un rol de stăpân lumesc (mirean), laic.

Desele năvăliri dinspre est au pricinuit lupte frecvente. Cei care s-au distins în acestea, s-au putut ridica în nobilime şi au primit domenii. Cealaltă posibilitate, prin care se putea câştiga proprietăţi, a fost ajutorul militar acordat pretendenţilor la tron.

Astfel s-a format o pătură de mari moşieri ─ stăpâni suverani pe domeniile lor. Nobilitatea se putea moşteni.

Însemnătatea judeţelor regale s-a redus la începutul secolului al XIII-lea, fiindcă regele a donat moşii stăpânilor locali, voievozilor. Astfel s-a format clasa marilor proprietari, nobilimea de prim rang (SIA-89, p. 176).

3. Primele cnezate româneşti în Muntenia

Primele cnezate pe teritoriului Munteniei sunt amintite în Carpaţii Meridionali într-o diplomă a regelui maghiar Béla al IV-lea, emisă în 1247. Aceste cnezate se situau în mare parte la sud de lanţul munţilor; în parte şi în Haţeg: Litovoi, Fărcaş şi Ioan, precum şi Seneslav, sub supremaţia regelui maghiar (Giurescu, 1975, p. 169). Aveau o organizaţie militară de sine stătătoare. În cea de-a doua parte a secolului al XIII-lea stăpânirea regală maghiară slăbeşte. Economia Munteniei se întăreşte, ia naştere o pătură de moşieri. Interesul acestora era existenţa unei armate puternice, dirijate din centru, prin care îşi puteau asigura dominaţia asupra propriului lor popor şi se puteau apăra împotriva dominaţiei maghiare şi tătăreşti. Până la urmă, în 1324, voievodul Basarab a devenit "mare voievod şi domn" al întregii Munteniei, cu sediul la Câmpulung. Nepotul lui Basarab, Vladislav, este deja vasalul regelui ungar Ludovic I., căruia regele

> "... i-a cedat cetatea Severinului şi i-a donat lui şi moşiile ardeleneşti ale Făgăraşului şi Almaşului"... "Astfel, Vladislav, chiar vasal fiind, a primit un refugiu în Ardeal, împreună cu curtea, nobilii, iobagii şi robii săi" (Kosztin, 1989, pp. 68–69).

În secolele al XIV-lea şi XV-lea s-a statornicit o legătură comercială intensă între Ardeal şi Muntenia. În această vreme în Muntenia s-au produs puţine cereale şi nu era dezvoltată nici confecţionarea diferitelor unelte. Acestea trebuiau aduse din Ardeal, pe când negustorii ─ în parte saşi, în parte secui ─ trans-

portau în Ardeal animale vii, piei de animale, ceară, brânză, peşte sărat. Prin aceasta se explică în parte strădania, urmărită secole de-a rândul, a regilor maghiari de supunere feudală a Munteniei. După apariţia turcilor, şi necesitatea apărării a fost un motiv al acestei strădanii (Bíró 1973, p. 24).

4. Năvălirea tătarilor

(1241–1242) a cauzat uriaşe devastări în Ardeal. Hoardele tătăreşti au năvălit prin strâmtoarea de la Verecke, Ţara Bârsei şi alte pasuri ale Carpaţilor. Când au făcut cale întoarsă de pe marele şes al Ungariei, trecând prin valea Mureşului, au pustiit tot cea ce au cruţat la venirea lor. Regele Ungariei Béla al IV-lea a refăcut ţara după plecarea tătarilor: a reorganizat apărarea militară a ţării, în loc de cetăţi regale construind cetăţi fortificate pe vârfurile munţilor. Pentru popularea Ardealului au fost aduşi oameni din Ungaria şi colonişti din străinătate şi au venit şi numeroşi români (vezi mai jos). Nu întâmplător regele Béla al IV-lea a fost supranumit "cel de-al doilea întemeietor al ţării."

5. Românii în Ardeal

Regele Endre al III-lea a ţinut în 1291 la Alba Iulia sfatul ţării: aceasta a fost prima adunare comună a ungurilor, secuilor şi saşilor, locuitori ai Ardealului. Acest prim sfat al ţării a fost urmat apoi de mai multe alte sfaturi. La cel ţinut în 1298 în Ungaria au fost invitaţi reprezentanţii celor trei naţiuni (naţiune nu în sensul de azi al cuvântului). În diploma din 1293 a regelui Endre al III-lea se poate citi că

> ”cu consimţământul mai marilor ţării care sunt cu noi, am hotărât, ca toţi vlahii [românii], fie ei pe moşia oricui, să fie duşi înapoi pe moşia noastră regală Székás" (Jancsó, 1931, p. 48).

La această dată colonizarea românilor a fost încă exclusiv un drept regal. A fost de asemenea hotărât şi faptul ca ei să plătească a 50-a parte a turmelor lor de oi (*quinquagesima ovium*). Acesta a fost un impozit cu caracter permanent încă de pe timpul când ei locuiau în Balcani. A fost parte a *dreptului vlahilor* (*ius valachicum*), sistemul judecătoresc bazat mai mult pe obiceiuri consfinţite de vremuri în Peninsula Balcanică. Nici moşierii, nici regele nu s-a atins de funcţia judecătorească locală a cnejilor; *ius valachicum* s-a păstrat încă mult timp şi după aşezarea românilor în Ardeal.

Românii au început să vină în Ardeal în mase mai mari după năvălirea tătarilor, anume în judeţele Hunedoara, Caraş-Severin şi Făgăraş. La început se aşezau numai pe domenii regale, iar mai târziu, cu permisiunea regelui, şi pe moşiile episcopale şi capitulare. Doar începând cu domnia lui Ludovic cel Mare (1342–1382) puteau efectua colonizări ale românilor şi latifundiarii particulari şi oraşele. Sălaşul (păstoresc) al unui grup mai mare, format din mai multe familii se numea *cătun*, iar în fruntea sa se afla cneazul. Cneazul deci a adus colonişti, şi pentru acest serviciu a primit pământ de la rege. O diplomă a lui Ludovic cel Mare din 1350 spune: "acordăm cnezatul, sperând că prin grija lor cu sârg satele noastre de [colonişti] vlahi vor câştiga mulţi locuitori." — Cnezatul a fost o funcţie care se moştenea. În funcţie de mărimea pământului a fost diferit şi rangul cnejilor. Unde erau mai mulţi cneji, a fost ales un voievod, sau şpanul cetăţii a numit un voievod (Hunedoara, Maramureş) şi în acest caz *el* a fost în legătură directă cu regele.

> "Diplomele din secolele al XIV-lea şi al XV-lea denotă, că printre cneji au fost foarte mulţi oameni agresivi. Se întâmpla de nenumărate ori să atace unul casa celuilalt, să dea foc casei şi să răpească obiectele mai valoroase. Omuciderea, incendierea şi aducerea de prejudicii proprietăţii străine este la ordinea zilei printre ei. Episcopul de Transilvania a reclamat de mai multe ori, că cnejii care

locuiesc pe moşii episcopale şi capitulare vând ogoare, terenuri de cosit, de parcă acestea ar fi proprietatea lor; îi apasă pe cei supuşi lor cu sarcini noi, mai mult, vreau să scape de autoritatea moşierului până şi cu puterea unor ameninţări” (Jancsó 1931, p. 63).

Populaţia românească a Maramureşului îşi trage originea de la vlahii, pe care i-au trimis regelui Ungariei Vladislav al IV-lea Cumanul stăpânii Constantinopolului, în 1284–1285. Împreună cu oastea maghiară, aceştia i-au bătut pe tătari pe cursul superior al Tisei, unde tătarii au făcut o incursiune. Întrucât nu mai voiau să se reîntoarcă în ţara lor, regele i-a aşezat în Maramureş (după *vechi cronici ruseşti*, Jancsó 1931, p. 61).

În fruntea regiunii militare de pază grănicerească, care s-a creat în secolul al XIV-lea cu sediul la Baia, a stat voievodul maramureşean Dragoş. În 1359 voievodul maramureşean Bogdan s-a strămutat în Moldova şi a ocupat scaunul voievodal. Prin aceasta a luat fiinţă *voievodatul românesc al Moldovei*, la început doar în părţile învecinate cu Maramureşul. Regele Ungariei Ludovic cel Mare n-a putut împiedica ruperea şi independenţa sa de regatul său.

Numărul românilor ardeleni în secolul al XIV-lea

În listele decimale papale din anii 1332–1337, în Ardeal erau consemnate 950 de parohii obligate să plătească dijmă. Acestea erau locuite de catolici; dar, în vremea respectivă, ca şi astăzi, ţineau de cele mai multe parohii catolice una sau două *filiale*. Aşa numărul aşezărilor locuite de catolici poate să fi fost în jur de 2.550, numărul total de aşezări în Ardeal, consemnat în documente din 1350. Nesocotând filialele, Pascu (1984, p. 60) afirmă că în cca. 2.000 de localităţi nu locuiau catolici, ci români sau ruteni ortodocşi, o concluzie evident greşită.

Ridicarea bisericilor greco-orientale (ortodoxe) începe în Ardeal la sfârşitul secolului al XIII-lea; primele la Densuş,

Sântă Maria Orlea, Gurasada, Strei, Streisângeorgiu (Giurescu, 1975, pp. 338–339).

Papa Clementin al VI-lea dispune în 1345 călugărilor franciscani să-i treacă pe români la religia catolică, dar aceştia au opus o rezistenţă puternică, sub influenţa spirituală clerului ortodox. Toate încercările de mai târziu de a-i trece pe români la religia romano-catolică de partea catolică (papa, regi unguri, etc.) au eşuat de asemenea.

6. Societatea feudală

În Ungaria dreptul privat al proprietăţii a fost reglementat de *Bula de Aur* al regelui András al II-lea, *conform unei codificări juridice riguroase de tip apusean*. În secolul al XIV-lea scade însemnătatea comitatelor regale, cea mai mare parte a pământului ajungând pe mâna marilor latifundiari. Din această cauză nobilimea proprietară de mari moşii a fost obligată la recrutarea şi aprovizionarea armatei (sistemul banderial fiind acelaşi ca şi în Europa Occidentală). Pe vremea domniei lui Ludovic cel Mare a fost întărită clauza de aviticitate şi de rezistenţă a Bulei de Aur, care a oferit nobilimii o putere şi independenţă sporită faţă de rege. Cronicarul Gr. Ureche admira libertatea nobiliară ardelenească şi poloneză ("justiţia ungurească este foarte dreaptă") şi critica cu amărăciune situaţia de acasă: "în Moldova poţi pieri fără tragere la răspundere, judecată şi orice vină; voievodul este în una şi aceeaşi persoană judecător, reprezentantul acuzării şi executorul legii" (citează Makkai, 1989, pp. 129–130).

În voievodatele române domnitorul este stăpânul absolut al proprietăţii funciare, el donând o parte a pământului oamenilor săi credincioşi, pe un timp determinat. Doar mai târziu, spre sfârşitul secolului al XV-lea se donau moşii sub formă de proprietate care se putea moşteni. Acesta era *uricul* (din magh.

örök 'etern, pe veci'). În lipsa unei codificări juridice riguroase însă era nevoie de întărirea domnitorului (ceea ce de obicei nu se făcea fără daruri din partea beneficiarului), în cazul fiecărui act de donaţie.

Iobagii, în Moldova numiţi *vecini*, în Muntenia *rumâni*, erau liberi sub aspect juridic până la sfârşitul secolului al XVI-lea. Domnitorul a fost sprijinit de *marele sfat al ţării*, care era compus din cei mai avuţi boieri ai ţării. Biserica n-avea pământuri şi era subordonat voievodului. Pe de altă parte voievozii erau patronii bisericii, ctitorind mănăstiri. State şi ordine a fost o categorie necunoscută în voievodate; deci, un fel de parlament, ca în Ungaria şi Europa Occidentală n-a existat. O altă deosebire era faptul, că deşi scaunul domnesc se moştenea în principiu, nu era reglementată ordinea succesiunii (de ex. pe baza dreptului primului născut, al primogeniturii), ceea ce făcea să apară concomitent mai mulţi pretendenţi la scaunul domnesc.

7. Răscoala ţărănească de la 1437 ─ înţelegerea de la Căpâlna

În secolul al XV-lea au izbucnit mai multe răscoale în Europa împotriva exploatării boiereşti, a nobilimii mari proprietare în general. Regele Ungariei, Ludovic I, cel Mare i-a scos pe ţărani, în 1365, de sub autoritatea comiţilor regali şi i-a pus sub jurisdicţia moşierilor. Aceştia i-au privat pe ţărani de dreptul lor de până atunci la strămutare liberă. Nemulţumirea a fost şi mai mare pe *domeniile bisericeşti*: episcopul a pretins plata dijmei în bani, iar ţăranii sărăciţi n-au putut face faţă acesteia. În 1437, în părţile de mijloc ale Ardealului a izbucnit *răscoala ţăranilor din judeţe*. La început ţăranii au luptat împotriva trupelor voievodului, repurtând victorii, dar după ce nobilimea i-a chemat în ajutor pe secui şi pe saşi (la care nu au existat iobagi), răscoala a fost înăbuşită. Cele trei naţiuni

(statele şi ordinele Ardealului) au încheiat o înţelegere în 1437 în comuna Căpâlna (judeţul Dăbâcă [Szolnok-Doboka]). Acesta a fost *Unio Trium Nationum*, (U.T.N) bazat pe deplina egalitate politică a naţiunii maghiare, secuieşti şi săseşti, şi constituia baza dreptului public de mai târziu al Ardealului. A fost stipulată şi codificată *autonomia propriu-zisă* a Ardealului şi s-au pus bazele unei apărări mai eficiente împotriva cuceririi turceşti. *Unio Trium Nationum* delimitează exact sarcinile şi îndatoririle maghiarilor, secuilor şi saşilor în caz de război şi a fost reînnoit de mai multe ori. Mai mult, după dezastrul de la Mohács (1526), dietele Ardealului au prescris în actele lor datoria reînnoirii lui U.T.N. din 12 în 12 ani.

În manuale de istorie româneşti se scrie de obicei despre răscoala ţăranilor "români şi maghiari". Trebuie adăugat la aceastā, că românii, care în aceea vreme erau în minoritate, trăiau sub conducerea cnejilor şi voievozilor lor şi nefiind catolici, nu plăteau deloc dijmă. La răscoală participau numai acei puţini români, care erau aşezaţi pe moşii episcopale şi capitulare. Problema neplăţii dijmei de către cei care nu erau catolici, ci ortodocşi, este reflectată amănunţit în art. 45 din decretul II din 1495 al regelui Ungariei Ulászló al II-lea[4].

---

[4] "Art. 45. Sârbii, Rutenii şi Valahii [românii] să nu plătească dijmă.

La capătul ţării sunt mai multe locuri unde pe pământul creştinilor locuiesc sârbi, ruteni, valahi şi alţi schismatici [ortodocşi] care pentru acest pământ, trăind după ritul lor, până acum nu plăteau deloc dijmă şi pe care totuşi domnii prelaţi vor să oblige la plata dijmei.

§1. Şi cum aceste dijme dedicate patrimoniului lui Hristos se percep de la credincioşii lui Hristos şi nu de la oamenii care [prin schismă] s-au rupt de la el (şi nici decum nu de la aceştia care locuiesc în aceste locuri la invitaţia şi asigurarea majestăţii sale regele, a voievozilor, banilor şi funcţionarilor care păzesc pământurile de la capetele ţării), ordonăm şi terminăm:

§2. Că de acum înainte de la sârbii, rutenii, valahii şi alţi schismatici care trăiesc pe oricare dintre pământurile creştinilor, nu este voie să se perceapă nici un fel de dijmă." (din originala latină, *Corpus Juris Hungarici* [Corpul legilor maghiare], I, dintre anii 1000 şi 1526, p. 588.)

Concepţia istoriografiei româneşti, conform căreia *Unio Trium Nationum* era o alianţă a celor trei naţiuni ardelene împotriva românilor, nu este decât retroproiectarea unei idei moderne, naţionaliste (care îşi are rădăcinile în epoca deşteptării naţionale), într-o perioadă, când naţiunea română încă n-a existat. A existat doar o vagă conştiinţă de grup etnic, pe atunci încă minoritar. Înţelegerea de la Căpâlna se îndrepta *împotriva tuturor iobagilor*, maghiari şi români (Jancsó, 1931, p. 71).

8. Turcii

Armata turcească a învins, în bătălia de la 1389, de pe Câmpia Mierlei (Kosovopolje) armata sârbilor şi a multor alte popoare europene. Bătălia a fost prima mare manifestare izbitoare a expansiunii otomane în Europa.

Iancu de Hunedoara ─ Hunyadi János

La mijlocul secolului al XV-lea Hunyadi János era comandantul de faimă legendară în întreaga Europă al luptei împotriva turcilor. În literatura istorică română de specialitate *Iancu de Hunedoara* figurează în general ca român. Tatăl său, Voicu, a fost într-adevăr fiul unui cneaz român, care era în serviciul regelui ungar Sigismund, de la care a primit în 1409 domeniul Hunedorii. Mama lui a fost o femeie maghiară. Hunyadi János a fost în serviciul mai multor nobili înalţi din sudul Ungariei ─ de ex. banul de Macsó ─, în 1428 însă s-a alăturat regelui Sigismund. În acelaşi an, a luat-o de nevastă pe Szilágyi Erzsébet de Horogszeg. (Din această căsătorie s-a născut marele rege al ungurilor, Mátyás; 1458–1490.) În 1439 a devenit ban de Severin, mai târziu căpitanul Belgradului, iar în 1440 voievodul Ardealului. În 1438 sultanul Murad a atacat, în fruntea unei armate turco–româno–sârbeşti (cu participarea domnitorului muntean Vlad Dracul) Ardealul, devastând Sebeşul Săsesc, Alba Iulia şi Cetatea de Baltă. Împotriva atacurilor

care se repetau în anii 1440, Hunyadi se apăra însă cu succes, faptul având un puternic răsunet în Europa întreagă.

Hunyadi János era favoritul nobilimii maghiare mijlocii şi foarte popular şi printre popoarele Peninsulei Balcanice. În 1446 a fost ales guvernatorul general al Ungariei, un fel de regent pe lângă regele minor. Ca să poată lupta cu succes împotriva turcilor, s-a străduit să pună voievozi fideli lui pe scaunul voievodatelor române. Acesta n-a dat însă totdeauna rezultatele scontate; în 1448 a pierdut cea de-a doua bătălie de pe Câmpia Mierlei în urma trădării domnitorului Dan. Faptul a făcut să eşueze planul alianţei antiturceşti a popoarelor balcanice.

Pentru meritele sale, regele Ungariei a donat lui Hunyadi domenii uriaşe, iar el a susţinut din venitul acestora puternica sa armată. Nucleul trupelor sale îl constituiau armatele maghiare şi secuieşti din Ardeal. Tradiţiile şi legendele istorice ale popoarelor balcanice arată că în persoana lui Hunyadi sârbii, românii şi bulgarii vedeau mai ales comandantul secuilor. Numele lui este *Szibinyányi Jánk, Iancu Sibianul, Ioan Secuiul*, în cântece istorice aromâneşti *Iencio Ungurul* sau *Iencio Secuiul*.

Hunyadi János a construit cetăţi, a întărit oraşe; cu sprijinul său material a fost clădită mănăstirea franciscană şi biserica minorită (reformată) din str. Mihail Kogălniceanu în Cluj, ca şi mai multe biserici în alte oraşe din Ardeal (Gârbova de Jos, Sântimbru, Teiuş) (Jancsó, p. 1931, p. 79).

Ultima mare bătălie victorioasă Hunyadi János a purtat-o în 1456 la Belgrad, unde l-a învins pe sultanul Mohamed al II-lea, "Cuceritorul", care asedia Belgradul. În amintirea acestei mari victorii papa a dispus *să se tragă clopotele în fiecare zi la amiază*.

Istoriografia românească unanim acceptată azi prezintă politica lui Hunyadi faţă de voievodatele române, de parcă el ar fi vrut să unifice “cele trei ţări româneşti”. Ardealul, ca “ţară românească” apare adesea şi în alt context, dar acesta este total

greşit: sub aspect statal şi sub aspectul dreptului constituţional Ardealul constituia parte integrantă a regatului maghiar; sub aspect istoric: maghiarii locuiau Ardealul cu mai bine de trei secole înaintea venirii românilor, iar populaţia sa la mijlocul secolului al XV-lea a fost în majoritate maghiară, secuiască şi săsească, cu o minoritate românească neglijabilă.

Ştefan cel Mare a ocupat tronul Moldovei în 1457. A organizat şi a înzestrat din belşug cu arme oastea sa, a întărit cetăţile. Luptele lui Ştefan cu turcii în general erau victorioase; pe patul său de moarte (în 1504, după o domnie de 47 de ani) a relatat că a purtat 36 de războaie, dintre care a câştigat 34 (IR Compendiu, 1970, p. 138). A depus mare eforturi pentru a-şi extinde domnia asupra Munteniei, dar acestea n-au avut rezultate durabile.

> Pentru înţelegerea corectă a epocii trebuie menţionat şi faptul că: “Animozitatea dintre moldoveni şi munteni este copios argumentată de ambele părţi. Tipice pentru relaţiile lui Ştefan cu românii de peste Milcov sunt ingerinţa armată şi jaful. Ştefan îi pradă pe români cu aceleaşi sentimente cu care îi jefuieşte pe secui, fără să facă nici o distincţie ´patriotică´ între ei. Cînd relatează faptul că Ştefan a ordonat oştirii sale să prade trei zile după plac în Ţara Românească, Ureche nu pare să simtă incongruenţa patriotică a situaţiei: dimpotrivă, poate fi lesne perceput tonul admirativ şi justiţiar” (H.R. Patapievici, *Politice*, 1996, p. 74).

Situaţia ţăranilor în voievodatele române în epoca dominaţiei otomane

La sfârşitul secolului al XV-lea comuna sătească a început să se destrame; ţăranii, pentru a obţine pământuri noi, tăiau pădurile. În această vreme au trecut la producţia de grâu, care se putea vinde la un preţ bun. În secolul al XVI-lea agricultura s-a dezvoltat atât de mult, încât cele două ţări au aprovizionat cu alimente imperiul otoman. Moşierii au căutat să acapareze mai mult pământ — prin cumpărare, cu forţă — mai ales din

pământurile comunelor săteşti. Au luat fiinţă marile latifundii, în jurul anului 1600 o familie boierească posedând chiar şi 130–160 de sate. Concomitent cu comerţul în dezvoltare, marii moşieri, pentru ca să câştige mai mulţi bani, au ridicat volumul de servicii, pe care iobăgimea trebuia să efectueze şi robota, ceea ce, devenind insuportabilă la un moment dat, a dus la fuga în masă a ţăranilor. De aceea au introdus legarea de glie a ţăranilor. În Muntenia actul se leagă de numele lui Mihai Viteazul: "*legământul lui Mihai*". Cu ţăranii legaţi de pământ boierul putea dispune după bunul lui plac: îi putea vinde, schimba, dărui (IR Compendiu, p. 159; Bíró, 1973, p. 67).

Boierii, *în mare parte de origine străină*, *n-au purtat nici urmă de vreun sentiment de solidaritate cu ţăranii români din proprietatea lor*. Numele acestora a fost *rumân*.

> "În înţelesul celor vechi, *rumân* era aproape tot una cu rob, rumânie însemna tot una cu robie" (Drăghicescu [1996], 230; şi acelaşi autor, 232): "faptul că se afla la noi o clasă a boierilor, străină de sentimentele neamului, de neam şi de marile lui interese, a făcut că luptele pentru tron ajunseră atât de sfâşietoare la noi şi duseră ţările până în fundul celei mai adânci prăpăstii morale".

Istoria Ţării Româneşti, scrisă către sfârşitul secolului al XVII-lea, relatează multe fapte despre exploatarea crâncenă a ţărănimii din Ţara Românească, ca de pildă:

> "Deci pentru multe biruri gréle ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate judéţele de preste Olt, fugind care încătro au putut." Chiar şi câteva boieri, văzând "că nu mai pot birui, să sculară toţi de pribegiră în Ţara Ungurească, trecînd pre plaiul Vîlcanului, la Haţeg" (în anul 1629; p. 96). Autorii ediţiei critice din 1960, precizează în Introducere: "Din relatările cronicarului s-au mai văzut şi lupta dusă, cu greutate, dar eroic, de popor împotriva cotropitorilor turci, lacomilor dregători greci şi asupritorilor boieri ai ţării" (p. XXXIII).

9. Principatul independent al Ardealului

În 1526 armata turcească a învins armata regelui maghiar în bătălia de la Mohács. Tânărul rege, Ludovic al II-lea, a murit şi ţara a rămas fără rege. În deceniile următoare turcii au ocupat partea centrală a Ungariei (Buda în 1541). Principatul independent care a luat fiinţă în Ardeal, a fost urmaşul de drept şi de fapt al regatului ungar scindat în trei părţi.

Aceasta a fost epoca Reformei; în Ardeal au domnit principi protestanţi, care au dus o politică dibace, în urmă căreia Ardealul a beneficiat de o independenţă relativă. Pentru prima oară în Europa ─ şi în lume ─ la 1568, s-a declarat şi a fost codificată la dieta din Turda libertatea confesională. Principatul Transilvaniei a avut parlament propriu, turcii nu s-au amestecat în treburile sale interne. Plătea dări turcilor, era expus haraciului, invaziilor turceşti şi tătăreşti, dar sub aspect administrativ, *Ardealul n-a devenit niciodată parte a Imperiului Otoman*. Statutul său nu se poate compara nici cu cel al Moldovei şi Munteniei (ţări cu statut de vasalitate turcească propriu-zisă), nici cu partea centrală cucerită de turci a Ungariei, integrată în teritoriul Imperiului Otoman.

Formarea Principatului Transilvaniei a atras după sine mari transformări în întregul Ardeal. Nu mai avea la dispoziţie sursele materiale şi de forţă ale regilor maghiari, astfel cele trei naţiuni trebuiau să-şi asume o mai mare contribuţie în administrarea şi susţinerea statului.

În Ardeal Reforma a început printre saşi, care au trecut la *religia luterană*. Printre unguri şi-au găsit adepţi *învăţăturile lui Calvin* şi la mijlocul secolului al XVI-lea, fiul unui cizmar clujean, Dávid Ferenc a pus bazele religiei *unitariene*, dictonul căreia, “Dumnezeu este unul singur”, a propovăduit purificarea literei şi spiritului Bibliei de "zorzoanele" dogmelor care li s-au suprapus mai târziu şi refacerea literei şi spiritului Sfintei

Scripturi mai cu seamă al Evangheliilor şi al textului întreg al Noului Testament.

Judele Braşovului, Johannes Honterus şi tipograful Johann Benckner răspândesc noul crez şi printre români, în spiritul căruia, pentru luminarea românilor, scot de sub teasc cărţi religioase *în limba română*. Pe cheltuiala căpitanului de Deva, Geszti Ferenc, apar din Vechiul Testament primele două din cele cinci cărţi ale lui Moise, sub titlul de *Paliĭa de la Orăştie* (1580–82). Călugărul grec Coresi, în perioada activităţii sale de la Braşov a scos aproximativ 35 de cărţi în limba română şi vechea slavă bisericească, în mare parte cu ajutor material săsesc şi maghiar. Aceste lucrări au avut o mare însemnătate în formarea limbii literare române. Prima carte tipărită în limba română a apărut în Ardeal (*Catehismul luteran*, 1544). Limba slavă bisericească de până atunci a slujbei ortodoxe este schimbată şi înlocuită cu limba română în 1566. Principele Báthori István instituie în 1571 la Alba Iulia o episcopie greco-orientală, episcopul căreia este sfinţit la Târgovişte.

Báthori István (1571–1576) continuă politica inaugurată de Martinuzzi Fráter György: întrucât Habsburgii n-au putut apăra Ardealul de turci, el a fost în mod deschis un domnitor care a plătit tribut de vasalitate turcilor, dar în taină a fost aliatul regelui Ungariei. După ce a devenit rege al Poloniei (1576–1586), una dintre scopurile sale principale a fost izgonirea turcilor din Europa întreagă, problemele ardeleneşti însă au continuat şi pe mai departe să fie una dintre grijile sale fundamentale (Jancsó, 1931, p. 16).

Mihai Viteazul în Ardeal

Secuii ţineau morţiş la privilegiile lor, dar dieta din 1557, desfiinţând multe dintre acestea, i-a obligat la suportarea sarcinilor de natură bănească. Mai târziu principele Báthori Zsigmond a promis refacerea vechilor lor libertăţi, dar nu s-a ţinut de promisiune.

În asemenea împrejurări a iniţiat un atac împotriva Ardealului voievodul Munteniei, Mihai Viteazul. A trimis vorbă secuilor, că el atacă Ardealul din împuternicirea împăratului Austriei, Rudolf, şi dacă ei se alătură lui, împăratul va reface vechile lor libertăţi. Secuii s-au alăturat în mase la armata lui Mihai, până într-atâta, încât o treime a trupelor sale, care se ridica la 36.000 de oameni, erau secui.

La 28 octombrie 1599 Mihai Viteazul a învins în bătălia de la Şelimbăr (Schellenberg) ─ aproape de Sibiu ─ armata principelui ardelean şi a intrat în Alba Iulia. Aici a convocat dieta, la care a declarat că el a venit în Ardeal din însărcinarea regelui Rudolf, în calitate de locţiitor al acestuia şi căpitanul general al ţării. Statele şi ordinele ardelene i-au depus jurământ lui Rudolf şi lui Mihai, ca locţiitor al regelui. Mihai a refăcut vechea libertate secuiască, pentru că avea nevoie de virtuţile şi calităţile lor militare, dar n-a adus nici-o schimbare în situaţia ţărănimii române.

În vara anului 1600 Mihai l-a alungat pe voievodul Moldovei şi s-a înscăunat pe sine însuşi pe tronul Moldovei. Regele Rudolf însă n-a avut încredere în lealitatea lui Mihai şi l-a trimis în Ardeal pe generalul său Basta, în calitate de emisar regal, pentru a prelua ţara în numele lui. Basta s-a unit cu maghiarii nemulţumiţi din Ardeal şi în bătălia de la Mirislău din 18 septembrie 1600 l-a învins şi l-a alungat din Ardeal pe Mihai. După această, oastea moldovenească, ajutată fiind de polonezi, l-a alungat pe Mihai nu numai din Moldova, dar şi din Muntenia. Mihai a fugit la Viena. La începutul lui 1601 statele şi ordinele dietei ardelene l-au rechemat pe tron pe principele Báthory Zsigmond. Faptul a contravenit voinţei Vienei şi l-au trimis pe Mihai în Ardeal, ca el, unindu-se cu Basta, să-l alungă pe Zsigmond. În bătălia de lângă Guruslău trupele ardelene au fost învinse. Mihai însă, pentru a se putea menţine în Ardeal, a început negocieri secrete cu turcii. Aflând de acestea, la 19 august 1601, oamenii lui Basta l-au omorât pe Mihai, în tabăra

acestuia, de lângă Turda. Statele şi ordinele ardelene, nemulţumite de dominaţia lui Basta, l-au ales ca domnitor al Ardealului pe Székely Mózes, care l-a izgonit pe Basta din Ardeal. Basta însă l-a chemat în ţară pe Radu, voievodul Munteniei, care a învins trupele lui Székely Mózes în bătălia de lângă Braşov, însuşi Székely Mózes găsindu-şi moartea în bătălie. Basta a mai domnit după aceasta încă patru ani în Ardeal.

Perioada de cinci ani dintre 1599 şi 1604 a fost cea mai tristă epocă din istoria Ardealului. Trupele lui Mihai şi mercenarii lui Basta au trecut ţara prin foc şi sabie, depopulând după fiecare bătălie câte o regiune: "Au tăiat fâşii din pielea spatelui oamenilor, au întors capul copiilor, încât le ieşeau ochii din orbite" (Mikó Ferenc, 1603; citează Jancsó, pp. 124–125).

În decursul acestei jumătăţi de deceniu, populaţia ţărănească maghiară din judeţele Sălaj, Dăbâca, Cluj şi Alba (Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozs, Alsó-Fehér) "a devenit dintr-un bloc compact şi continuu o serie de grupuri mai mici sau mai mari de enclave etnice" (Jancsó, 1931, p. 124).

În schimb, românii care trăiau în zonele montane erau în general în siguranţă, astfel încât în această perioadă acolo au luat fiinţă noi sate româneşti. Numărul românilor a crescut, mulţi au coborât în văi să cultive pământul. Interesul moşierilor a fost aşezarea lor, de aceea le-au oferit diferite avantaje. În marea parte a secolului al XVII-lea au venit bejenari români şi din voievodate, dar aceştia nu s-au aşezat, ci au umblat peregrinând în toate părţile, ceea ce a făcut să scadă mult nivelul siguranţei publice.

Mihai Viteazul a fost omul boierilor munteni, aceştia însă n-au fost de acord cu unirea cu Ardealul, fiindcă s-au temut că "se întăreşte prea mult puterea centrală" (Pascu, 1984, p. 97). Raporturile n-au fost amicale nici cu voievodul Moldovei. Un subtitlu al capitolului despre Evul Mediu în *Istoria României. Compendiu*, ediţia a 3-a, 1974, este: *"Epoca tendinţelor centralizatoare în ţările române"*. În acest capitol Ştefan Pascu scrie

despre faptele şi perioada lui Hunyadi János, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul. Acest titlu de subcapitol este însă *nejustificat*, fiind *retroproiecţia unei idei moderne în trecut*. În această epocă n-a existat încă noţiunea unităţii, nici categoria de naţiune română (vezi de ex. Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. Bucureşti, 1936). Domnitorii de mai sus nici nu s-au gândit să unească ţările româneşti.[5]

În Ardeal Bocskay István a reuşit să unească forţe suficiente, cu ajutorul cărora a izgonit armatele voievodului muntean Şerban Radu (care îl înlocuia pe Basta) şi a ocupat întreaga parte nordică a Ungariei, împreună cu Pozsony (Bratislava). Îmboldit de aceste victorii, secuii l-au declarat în 1605 principe al Ardealului, alegere confirmată de dieta de la Mediaş. În pacea de la Viena (1606) împăratul Rudolf a asigurat libertatea confesiunilor protestante, exercitarea fără interdicţii a religiei pentru ele, şi a întărit principiul, conform căruia poate aduce noi legi numai împreună cu asentimentul întregii naţiuni.

După moartea lui Bocskay (1606) a fost ales, la vârsta de 19 ani, principe al Ardealului Báthory Gábor.

> "A devenit curând un despot care nu cunoaşte bunele moravuri, lege, obligaţii şi bunul simţ, ceea ce a provocat nu numai consternare generală, ci şi nemulţumire. A fost dată complet peste cap pacea lăuntrică a ţării" (Jancsó, 1931, p. 130).

Sunt cunoscute fărădelegile şi abuzurile de putere ale lui Báthory Gábor faţă de saşi. A ocupat şi a devastat Sibiul, apoi a promis, că în schimbul unei sume considerabile părăseşte oraşul. "Acest tiran, după ce suma de răscumpărare a fost adunată şi predată, nu numai că nu a evacuat oraşul, ci abia

---

5 "A.D. Xenopol afirma răspicat lipsa oricărui sens naţional în politica domnitorului: ´[…] atîta de puţin se gîndea Mihai la unirea românilor, încît nici nu concepea, după vremile de atunci, unificarea administrativă a ţărilor române, ci numai întocmirea lor sub nişte domni supuşi şi ascultători de el, după sistemul feudal...´" (Boia, 1997, p. 150).

acuma a început cu adevărat să chefuiască şi să ne tiranizeze" (*Cronica* lui Georg Kraus, notarul Sighişorii, scrisă între 1650 şi 1665; traducerea maghiară de Vogel Sándor, 1994, p. 79. Kraus în copilărie a trăit personal la Sibiu această perioadă).

Bethlen Gábor a fost ales principe la dieta din Cluj, convocată de turci în 1613. În Europa în această perioadă stăteau faţă în faţă două tabere, cea catolică şi cea protestantă. Luptele au izbucnit în Boemia. Cel mai aprig discutate două probleme erau libera exercitare a confesiunii şi constituţia, după cum ne înştiinţează Alvinczi Péter în lucrarea sa *Querela Hungariae* (Plângerile Ungariei). Bethlen a condus mai multe campanii în fruntea armatelor protestante.

În timpul domniei lui Bethlen Gábor Ardealul a prosperat. Printr-o politică chibzuită a câştigat ajutorul saşilor şi al secuilor, care au acceptat acum toate poverile materiale necesare statului ardelean independent. Agricultura şi — mai ales în oraşele săseşti — industria şi comerţul au luat un nou avânt. Bethlen a dus o politică economică sănătoasă şi echilibrată, asemănătoare cu *mercantilismul* francez.

Bethlen Gábor şi-a dat seama de importanţa culturii şi a sprijinit cu mărinimie bisericile, şcolile, înfiinţând şi multe şcoli noi. În 1621 a înfiinţat la Alba Iulia o şcoală superioară de rang academic, în care a chemat, în calitate de profesori, vestiţi savanţi străini, în special din Olanda (Bisterfeld, Piscator; Martin Opitz din Germania). Bethlen a dus o curte mare, în care veneau adesea soli ai domnitorilor străini, savanţi şi artişti de renume.

Organizaţia constituţională şi administrativă a Ardealului şi-a primit forma sa definitivă sub domnia lui Bethlen Gábor.

Dieta cu o singură cameră, membrii căreia au fost trimişii judeţelor, scaunelor, părţilor şi oraşelor şi principalii funcţionari ai acestora, precum şi *domnii din sfatul ţării*, se întrunea odată pe an. Sarcina sa a fost stabilirea şi votarea dărilor şi legislaţia pe baza prezentării preliminare a proiectelor de lege de către domnitor. Legile au fost aduse mai întâi în limba latină, iar

începând din 1565 redactarea lor s-a făcut în limba maghiară, limba consfătuirilor fiind de asemenea maghiară (şi saşii luau cuvântul în limba maghiară). Dietei era răspunzător şi consiliul de stat, compus din 12 sfetnici aleşi din sânul celor trei naţiuni (maghiari, secui şi saşi). Dintre ei alegeau şi cei mai importanţi funcţionari ai statului şi solii care urmau să fie trimişi în ţări străine. Fără a se sfătui în prealabil cu consiliul de stat, în problemele importante, domnitorul nu putea lua nici o hotărâre. Preşedintele consiliului de stat era cancelarul, implicit şi primul consilier al domnitorului. Pe vremea lui Bethlen, Principatul Ardealului era, sub aspect politic, o monarhie parlamentară ideală, admirată de toţi aliaţii săi, capetele încoronate protestante ale Europei vremii. Comandantul armatei era căpitanul pe ţară; forţa armată a secuilor a avut un comandant aparte, căpitanul general al secuilor.

Judeţele maghiare erau administrate de prefecţi şi subprefecţi, iar plasele de pretori şi vicepretori. Unităţile secuilor şi saşilor — numite *szék* — i-au avut în frunte pe juzii generali şi vicejuzii regali, conform dreptului şi reglementărilor lor proprii, sub controlul celor pe care îi conduceau.

După moartea timpurie a lui Bethlen (1629) au avut loc disensiuni şi neînţelegeri, apoi în 1630 a fost ales domnitor Rákóczy György I. A dus o politică precautå, făcând să crească avuţia proprie şi a ţării, de pildă prin faptul că a transformat în monopol de stat minele, desfacerea sării, a mierii şi a cerii.

Prima jumătate a secolului al XVII-lea este cunoscută ca o epocă de aur a Ardealului. S-au construit şcoli, puternice ziduri cu bastioane ale oraşelor, biserici, palate domneşti. Jancsó scrie (1931, p. 155): “În această epocă limba literară maghiară s-a întărit prin influenţa ardelenească, care a emanat din curtea domnească a epocii.” — Alături de profesorii străini care au predat în şcoala de la Alba Iulia, a crescut o nouă generaţie de profesori maghiari, de ex. Apáczai Csere János, prin care şcoala de la Cluj a atins un nivel înalt. Lórántffy Zsuzsanna, soţia prin-

cipelui Rákóczy György I. a înfiinţat şcoala superioară de la Sárospatak (oraşul aparţinea atunci Ardealului). Aici a predat câţiva ani pedagogul ceh de faimă europeană, Comenius (Jan Amoš Komenšky). Pe propriile sale moşii din Făgăraş, Lórántffy Zsuzsanna a înfiinţat 39 de şcoli elementare româneşti pentru popor, copiii iobagilor săi români.

În 1648 Rákóczy György I. a murit. Fiul său, Rákóczy György al II-lea a fost tocmai contrariul tatălui său: l-au caracterizat antrepriza temerară, hotărâri bruşte şi un spirit de iroseală. A mai comis şi greşeala că în loc de sfetnici cu experienţă ai tatălui său, a adunat în jurul său oameni mai tineri nu numai lipsiţi de experienţă politică şi de viaţă, dar şi lipsiţi de căpătâi, risipitori şi capricioşi, asemenea principelui.

După ce a reuşit să obţină să ajungă în scaunul domnesc al Moldovei şi Munteniei câte un voievod, aliatul său, şi fiindcă regele Suediei, Carol al X-lea purta pe atunci război împotriva Poloniei, principele a considerat că a sosit momentul favorabil să pună mâna pe tronul polonez. La 6 decembrie 1656, Rákóczy a încheiat un tratat de colaborare cu suedezii. Nu a luat în considerare că atât turcii, cât şi curtea de la Viena sunt împotriva lui. Mai mult, în vara anului 1656, ruşii au atacat Suedia (în Finlanda şi Ingermanland), şi în octombrie au încheiat o alianţă cu Polonia. Pe atunci, suedezii au fost deja alungate din mare parte a Poloniei. Kemény János a devenit comandantul campaniei, dar el însuşi ─ ca şi mai mulţi fruntaşi ai voievodatului ardelene ─ a fost împotriva războiului. *Jalnica Cronică* a lui Szalárdi scrie:

> "Kemény János, domn cu căpătâi şi cu minte la cap ... plângea cu lacrimi amarnice, văzând din semne triste decăderea şi jalnica stare a ţării din cauza unor oameni tineri neştiutori şi linguşitori, ei fiind cauza nenorocirii ţării" (Jancsó, 1931, p. 159).

La începutul lui 1657 Rákóczy a pornit în fruntea unei armate de 40.000 de oameni împotriva Poloniei, a ocupat Varşovia şi s-

a unit cu armata suedeză. Suedezii însă, atacate de danezi, s-au retras. Campania a eşuat, armata lui Kemény a fost capturată de tătari, care după aceea au năvălit şi Ardealul. Dar au intrat în ţară şi turcii, precum şi cei doi domnitori români, şi toate aceste trupe au făcut uriaşe pustiiri şi devastări în Ardeal. La Alba Iulia a ars palatul domnesc, şcoala superioară împreună cu biblioteca sa şi biserica. Braşovul şi Sibiul s-au răscumpărat cu bani, tot aşa şi Clujul, dar suburbiile acestuia din urmă au ars de asemenea, ca şi cele mai multe oraşe din Ardeal. După cum scria cronica contemporană, judeţele Cluj, Dăbâcă şi Crasna (Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Kraszna)

> "în cursul a câţiva ani de înainte şi de după ocuparea Oradiei [1660], în urma războaielor s-au distrus în aşa măsură, încât cale de cinci-şase poşti nu se găsea nici o colibă în sate, nu locuia ţipenie de om, fiind răpiţi, tăiaţi şi morţi din cauza molimei" (Bíró 1973, p. 74).

Locuitorii satelor româneşti, care erau mai aproape de munţi, s-au ascuns în păduri. După urgia pustiitoare, în satele distruse s-au aşezat grupuri de români din munţi.

Situaţia demografică a Ardealului în sec. al XVIII-lea

În acelaşi timp, viaţa ţăranilor în voievodatele române a devenit atât de grea, încât cete mari fugeau în Ardeal. În timpul lui Mihai Racoviţa (1741–1744), cca. 15.000 de familii au părăsit Muntenia. Sultanul, nemulţumit de această situaţie, l-a destituit pe voievod în 1744, însă exploatarea a continuat şi în timpul lui Constantin Mavrocordat, ceea ce a dus la o scădere a numărului familiilor care plătea impozit de la 146.000 la 35.000 pe la sfârşitul domniei lui Mavrocordat (Jancsó 1931, p. 213). În timpul acesta, epoca fanarioţilor[6], presiunea turcească pe voie-

---

[6] Negustori greci din cartierul Fanar din Istanbul au cumpărat la Poartă demnitatea de voievod pentru sume tot mai mari; după întronare, căutau să recâştige suma plătită cât mai repede, şi pe deasupra să şi căstige.

vodate a fost extrem de puternică, şi a crescut treptat cu slăbirea situaţiei financiare a imperiului otoman, ceea ce explică creşterea exploatării iobagilor. O parte a populaţiei din Principatele Române s-au refugiat în Ardeal şi în Banat, eliberat recent de sub dominaţia turcească. Prin urmare, situaţia demografică s-a schimbat radical în aceste ţinuturi.

În jurul anului 1700 numărul românilor din Ardeal era de 250.000, pe când în ţară trăiau 150.000 maghiari şi 100.000 de saşi. Pe baza conscripţiei fiscale din 1721 se poate calcula, că 48% a populaţiei erau români, 36% maghiari, şi 15.6% germani. În 1761, numărul românilor în Ardeal a atins cifra de 547.000, iar în 1784, 787.000 (Jancsó 1931, p. 213). La sfârşitul secolului al XVIII-lea, procentajul celor trei popoare a fost după cum urmează: 56% români, 28% maghiari şi 12% germani (Bíró, 1973, pp. 98–99).

> "Cel mai important motiv al strămutării românilor a fost domnia inumană, nemiloasă a voievozilor şi boierilor moldoveni şi munteni, de sub care bietul iobag român s-a refugiat până şi sub dominaţia turcească, dacă putea. După istoriografii români, sub turci iobagul român plătea doar haraci; moşierul sau spahiul plătea dări, pe când acasă, sub voievozii săi naţionali gemea mereu sub povara celor mai mari jafuri, pretenţia unor sume şi contribuţii în natură (alimente) tot mai mari. De sub această domnie ´naţională´ s-a refugiat peste Dunăre, pe pământ turcesc, dar, desigur, cu mult mai dragă inimă în Ardeal, care pe atunci, cu relaţiile sale consolidate, paşnice şi cultura sa superioară a fost o adevărată ultimă fortăreaţă a civilizaţiei europene, la marginea asupririi româneşti, turceşti, ruseşti." (Nicolae Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha, 1905, passim).

Principii Ardealului de după Rákóczy György al II-lea (Barcsay Ákos, Apafi Mihály) au asigurat numeroase avantaje popilor români (de ex. i-au scutit de dijmă; în voievodate, de

unde au venit în Ardeal popii români, ca şi în Peninsula Balcanică, ei trăiau într-o stare de iobagi) (Jancsó, 1931, p. 176).

Principele Apafi a făcut mult pentru ridicarea nivelului cultural al ţării: şcoala din Alba Iulia, distrusă, a mutat-o la Aiud; prin acest gest a salvat-o. Ridicarea românilor ardeleni a început-o deja Bethlen Gábor; prin munca sa civilizatoare, românii au câştigat mult.

10. După izgonirea turcilor,

la sfârşitul secolului al XVII-lea, Principatul a fost atât de slab, încât a trebuit să recunoască supremaţia împăratului Austriei, care l-a acceptat pe Apafi Mihály principe al Ardealului.

Noua situaţie a Ardealului a fost juridic reglementată de *Diploma Leopoldină* (1691; premergătoare celorlalte două diplome ale împăratului Leopold, din 1699 şi 1701), care a statuat faptul, că nu va fi nici o schimbare în starea religiilor acceptate, donaţiile şi privilegiile de până atunci se confirmă; hotărârile dietelor, drepturile municipale ale saşilor, administraţia, dieta se menţine în starea lor de până atunci. Secuii prestează serviciu militar pe proprii lor bani, de aceea sunt scutiţi de contribuţie publică.

În 1693 a fost statuată despărţirea cancelariei ardelene de cea din Ungaria. Pe această bază au mutat cancelaria la Viena, după care Ardealul era guvernat de la Viena. Promisiunile făcute în Diplomă nu erau deci onorate în cele ce au urmat.

11. Lupta pentru libertate a lui Rákóczy Ferenc al II-lea

Curuţii lui Rákóczy şi-au început în Ungaria lupta lor împotriva Habsburgilor, pentru libertatea maghiarilor, dar lupta s-a extins repede asupra Ardealului întreg. Din cauza forţării unirii s-au alăturat curuţilor şi români: Nagyszeghi Gábor, care a protestat împotriva unirii în numele populaţiei greco-ortodoxe

din oraşele ardelene, căpitanul curuţilor Dráguj, viteazul locotenent român Balla Vaszi din judeţul Szatmár (Satu-Mare), şi alţii (Jancsó, 189). Rákóczy a reuşit să ocupe mare parte a Ardealului, iar în 1707 dieta de la Târgu Mureş l-a ales principe domnitor. Armata austriacă însă a ocupat Ardealul deja în anul următor şi Rákóczy a trebuit să se refugieze. În 1712 statele şi ordinele ardelene au depus jurământ lui Carol al III-lea.

12. Siculicidiul de la Madefalău

În 1762 regina l-a numit pe generalul Bucow comandantul militar suprem al Ardealului, dându-i sarcina să organizeze armata de apărare a graniţelor. Faptul a constituit un grav amestec în viaţa nobililor şi secuilor, a fost în schimb o scăpare de sarcinile iobăgeşti pentru majoritatea românilor. Excepţie era doar zona Bistriţei, unde s-au produs grave tulburări, dar după ce Bucow a spânzurat sau a tras pe roată mai mulţi români, recrutarea grănicerilor nu mai avea nici un impediment nici aici. Secuii au opus o rezistenţă mai puternică, fiindcă serviciul grăniceresc a însemnat pentru ei poveri apăsătoare şi limitarea libertăţilor lor. Delegaţii lor adunaţi la Madefalău[7] au fost atacaţi în noaptea de 7 ianuarie 1764 de armată, care a omorât 400 de oameni şi a lăsat în urmă numeroşi răniţi. Acesta a fost *Siculicidiul* (uciderea secuilor) de tristă amintire, care a frânt rezistenţa; mulţi secui s-au refugiat atunci în Moldova.

13. Răscoale ţărăneşti

Situaţia ţăranilor în Europa

Răscoalele ţărăneşti erau frecvente în Europa mai ales în perioada secolelor al XIV–XVIII-lea: de pildă, în 1514 în Ungaria (Dózsa György); în 1515 în Carintia; "războiul ţărănesc" german din 1525–1526; răscoalele din Franţa şi Rusia

---

[7] Magh. Madéfalva; pe româneşte în anul 1854: Cic-Matefalău, astăzi Siculeni.

în secolul al XVII-lea. Cauza peste tot era marea cantitate şi frecventa majorare a prestaţiilor iobăgeşti.[8]

Românii ardeleni în secolul al XVIII-lea

Populaţia românească constituia două pături sociale: o mică parte au fost *nemeşi*, cu drepturi egale cu nemeşii maghiari (un număr mai mare au trăit în judeţul Zărand); şi *iobagi*. Au fost *iobagi* cu gospodărie proprie, *zilieri* lipsiţi de pământ, şi persoane *peregrine*, vagabonzi (*vagabundus*). În secolele precedente numeric erau în superioritate cei din urmă, la începutul secolului al XVIII-lea, 20–30% a românilor îşi schimba mereu domiciliul (Bíró 1973, p. 100). Principala cauză a peregrinărilor era faptul că oamenii căutau să scape de muncile pe care trebuiau să le presteze moşierimii. Printre vagabonzi erau şi foarte mulţi ţigani.

Situaţia ţăranilor din Ardeal

În Ardeal nobilimea — în mare parte maghiari, cca 10% din totalul populaţiei — a constituit pătura moşierească; iobagii care lucrau lor, în majoritate erau români. În această vreme Ardealul a fost sub guvernarea împăraţilor Habsburgi, care au secătuit ţara prin impozite exorbitante şi diferite contribuţii de stat (vezi mai jos).

În 1714, deci după înăbuşirea luptei pentru eliberare a lui Rákóczy, dieta de la Sibiu a adus reglementări privind muncile care trebuiesc prestate moşierului. Dispoziţiile erau însă imprecis formulate. Una dintre dispoziţiile adoptate la această dietă i-a privat pe iobagii eliberaţi de Rákóczy tocmai de această libertate. La ordinul Mariei Terezia s-a emis în 1769 o reglementare urbarială, în care determinarea mărimii parcelelor

---

[8] Bíró 1973, p. 100; Giurescu 1975, p. 539. – În voievodatele române, ţăranii au fost exploataţi de cotropitorii turci, lacomii dregători greci şi boierii asupritori, vezi mai sus, pp. 33, 43.

iobăgeşti a fost încredinţată moşierilor. Cei mai mulţi moşieri au oferit parcele atât de mici, încât iobagul putea trăi de pe urma lor numai răbdând mizerie. Este firesc ca în această situaţie moşierii să fi devenit urâţi în ochii iobagilor (Bíró 1973, p. 101). Iobagii români răbdau această situaţie mult mai mult, decât maghiarii, majoritatea cărora a plecat la oraş, unde căutau un trai mai bun în industrie (Jancsó 1931, p. 210).

Uniunea confesională în Imperiul Habsburgic

La iniţiativa iezuiţilor, împăratul Austriei, Leopold al II-lea a declarat în anul 1692 că fiecare popă de religie greco-orientală, care acceptă uniunea cu Roma, va fi egal în drepturi cu preoţii catolici (mai de vreme erau iobagi). Episcopia ortodoxă din Alba Iulia, care a fost înfiinţată în anul 1571 de principele Báthori István şi a funcţionat apoi fără vreun amestec din partea conducerii Principatului, a fost închisă într-un scurt timp. Unirea era atacată din foarte multe direcţii, dar marele sinod din 1700, cu participarea a 1563 de popi pro-unionişti, a confirmat unirea, care astfel a devenit un fapt la nivelul clerului. Unirea confesională a făcut posibilă pregătirea mai înaltă a tinerilor români — în primul rând popi — la universităţi din străinătate: Nagyszombat, Viena, Roma, Padova, etc.

Majoritatea credincioşilor bisericii ortodoxe însă au respins reforma. Aşadar, nemulţumirii economice i s-a adăugat şi *nemulţumirea religioasă*. Aceasta era sprijinită şi de bisericile greco-orientale străine (sârbeşti din Voivodina de astăzi; ruseşti): acestea au trimis cărţi care propovăduiau o rezistenţă populară, şi predicatori populari printre românii ardeleni. Ura românilor a fost întărită de călugări, care străbăteau ţinuturile româneşti, aţâţând populaţia împotriva celor care au acceptat unirea cu Roma. Ca urmare au avut loc din trei în trei sau din patru în patru ani *răzvrătiri locale împotriva unirii religioase*. Mai ales activitatea călugărului Sofronie a dus la o nelinişte generală, asemănătoare unei răscoale. Armata austriacă,

condusă de Generalul Bucow, comandantul militar al Ardealului, a distrus cu tunuri mănăstirile ortodoxe, care erau focarele aţâţării (Jancsó 1931. p. 217). Au întemniţat şi câţiva popi ortodocşi, conducătorii locali ai răzvrătirii.

În sfârşit, Maria Terezia, pentru a potoli ura ortodocşilor, l-a numit în 1761 administrator episcopal la Alba Iulia pe Dionisie Novacovici, ceea ce însemna recunoaşterea de fapt a bisericii ortodoxe.

Conscripţia populaţiei

Pentru apărarea ţării, ca o pregătire a întăririi trupelor grănicereşti, împăratul, a dispus conscripţia populaţiei comunelor din zona graniţei. Românii au înţeles că prin noua conscripţie regele vrea să facă soldaţi întreaga populaţie, deci îi va elibera pe iobagi (Jancsó 1931, p. 223). De aceea, foarte mulţi iobagi au refuzat să mai îndeplinească obligaţiile lor către moşieri. Conscripţia a fost ordonată fără înştiinţarea administraţiei locale; de aceea, Guberniul a protestat împotriva ei.

După toate aceste evenimente Viena a început să-i popularizeze pe regii şi împăraţii din casa Habsburgilor în rândurile maselor româneşti. Şi biserica ortodoxă s-a apropiat de Viena, popii săi începând să dea glas antagonismului dintre "împăratul bun" şi "nobilimea rea" (Jancsó 1931. p. 230).

Nobilimea a căutat să-şi mărească veniturile în toate ţările, dar nu este lipsit de interes faptul că nobilimea ardeleană era mai săracă faţă de nobilimea celorlalte ţări aflate sub dominaţia Austriei.

Răscoala condusă de Horea, Cloşca şi Crişan

În epoca Voievodatului Ardealului, populaţia românească din *Munţii Apuseni* era într-o situaţie materială mai favorabilă faţă de ceilalţi locuitori români ai Ardealului. Puteau folosi liber pădurile, aveau drept de cârciumărit etc. Iobagii regali de acolo

la început erau păstori şi plăteau cunoscuta *quinquagesima ovium* (fiecare al 50-lea cârlan şi o oaie cu miel) şi o piele de animal sălbatic regelui, respectiv, mai târziu, principelui Ardealului. În secolul al XVIII-lea, până la 1775, plăteau o taxă redusă statului (5.859 Florine; Jancsó 1931, pp. 224–225).

Situaţia ţinutului s-a schimbat dramatic după ce Ardealul a devenit o parte a statului austriac. Tot ţinutul Munţilor Apuseni a fost declarat *domeniu regal* (erarial), adică proprietatea statului. Până atunci, nici numărul exact al locuitorilor nu era ştiut; Viena a făcut o conscripţie a populaţiei, ceea ce, împreună cu introducerea unui nou sistem fiscal, o taxă majorată în 1775, a dus la o taxă *aproape de trei ori mai mare ca înainte* (14.769 Florine).

Mai târziu, conducerea domeniului a mai luat de la populaţie, între altele, şi dreptul de cârciumărit. Din această cauză, la târgul de la Câmpeni (24 mai 1782) au avut loc tulburări, butoaiele cu rachiu ale arendaşilor au fost găurite. Făptaşii au fost condamnaţi la închisoare, iar cinci dintre ei la moarte. Cu petiţia iobagilor domeniului Horea (Vasile Nicola Ursu, un dulgher destul de înstărit) şi Cloşca s-au dus la Viena şi împăratul Iosif al II-lea i-a primit în audienţă. După ce au venit acasă, Horea, Cloşca şi Crişan, împreună cu prietenii lor, au mers din comună în comună cu vestea că regele a dispus eliberarea iobagilor.

Aceeaşi afirmaţie au făcut-o şi la 31 octombrie 1784 la Mesteacăn, în prezenţa a 500–600 de oameni. Aici au mai adăugat, că împăratul a dat ordin ţăranilor să meargă la Alba Iulia, unde vor primi arme. Subprefectul judeţului Zărand a trimis câţiva oameni ca să liniştească spiritele, aceştia însă au fost omorâţi de ţărani în comuna Curechi. În situaţia încordată care s-a creat, a izbucnit răscoala — *pe teritoriul domeniului regal* (erarial) (deci, proprietatea statului Austriac, *nu* a unor

nemeşi maghiari) de la Zlatna. Ceata înfuriată şi însetată de sânge, condusă de Crişan de aici s-a dus la Crişcior, unde au omorât 17 nobili. După aceea răsculaţii au distrus totul, mai întâi în judeţul Zărand, apoi în judeţul Hunedoara şi o parte a judeţului Arad. Au distrus complet Roşia Montana şi Abrudul. După calculele lui Joseph Held (Cadzow, 1983, p. 102) numărul ţăranilor se poate aprecia ca fiind între 4 şi 5 mii, *conduşi de cca. 150 de soldaţi dezertori, tâlhari de drumul mare*; *printre şefi au fost şi popi ortodocşi de la nivelele inferioare ale ierarhiei bisericeşti*. Armele lor puteau omorî numai nobilii lipsiţi de orice apărare. N. Densuşianu (1846–1911), *Revoluţia lui Horea*, Bucureşti, 1884, scrie printre altele despre acest masacru:

> "În furia lor, ei [ţăranii] nu cruţau nici femeile, nici copiii domnilor lor, şi executau într-o formă pe domnii lor feudali, cum şi pe aceia cari nu aveau nici un iobagiu. Revoluţiunea nu era numai în contra nobilimii, ci era în contra întregului element unguresc." ― "Trupele ţăranilor, ori pe unde treceau, în urma lor, din casele nobililor nu mai rămâneau decât cenuşa sau triste ruine. Aşa că urmele acestui înfricoşat resboiu de exterminare, deşi acoperite de nouele ruine ale anului 1848–49, se mai cunosc şi până azi în comitatul Zărandului" [deci în 1884] (citează Drăghicescu [1907], 1996, p. 351).

Din partea românilor din Turda, după însemnări contemporane, se auzeau declaraţii ca

> "´a răsărit steaua românilor, ungurii trebuie să se ducă la Scythia, căci ei [adică românii] sunt o populaţie mai veche a patriei´, evident un efect al naţionalismului preoţimii ortodoxe" (Makkai 1989, p. 188).

Deci, teza continuităţii daco-romane, răspândită în anii 1730 de episcopul Ioan Inochentie Micu-Klein, era cunoscută de masele

populaţiei româneşti deja cu puţin mai târziu ─ şi interpretată în sensul că ungurii nu au dreptul să trăiască în Ardeal.

Au fost ucişi nu numai nobili, dar şi ţărani români şi chiar câţiva *popi de rang mai înalt*, care au sugerat cumpătare celor care distrugeau totul (Cadzow 1983, p. 139). Se ştie că biserica ortodoxă şi greco-catolică a fost împotriva masacrului şi a colaborat cu forţele austriece de restabilire a ordinii, astfel şi Samuil Micu-Klein, unul dintre principalii trei reprezentanţi ai Şcolii Ardelene (Cadzow 1983, pp. 138–139).

Din ordinul lui Iosif al II-lea răscoala *a fost înăbuşită de armata austriacă* la mijlocul lunii decembrie. Şefii au fugit; *Iosif al II-lea a pus un premiu de 300 de galbeni celui care îi prinde.* După scurt timp, cu ajutorul unor ţărani români, ei au fost prinşi, şi la 28 februarie 1785, la Alba Iulia au fost traşi pe roată Horea şi Cloşca; Crişan s-a spânzurat în temniţă.

Oare de ce s-a îndreptat ura iobagilor din Zlatna împotriva nemeşilor maghiari şi nu împotriva statului Austriac, care a fost domnul lor? Armata austriacă ar fi putut să împrăştie din timp pe răsculaţi cu uşurinţă ─ de ce n-o făcea? Este ştiut că răsculaţii au fost conduşi de cca. 150 de tâlhari, ucigaşi; patru mii de oameni au fost ucişi şi 133 de sate arse până la pământ ─ cum se poate că marea majoritate a ucigaşilor a scăpat de orice pedeapsă? (22 de ani mai înainte, în 1762, armata austriacă a ucis 400 de secui ─ nu pentru omorâri ci doar pentru rezistenţa lor împotriva conscripţiei ─ vezi mai sus, p. 45).

Regele Iosif al II-lea a făcut din limba germană limba oficială a Ardealului chiar în anul răscoalei, la 11 mai 1784. În acelaşi timp a început distrugerea autonomiei judeţelor ─ încă un atac împotriva elementului maghiar. Fireşte, ungurii s-au opus acestor măsuri ─ omorârea miilor de maghiari putea să fie în interesul Vienei.

Aşadar, se iveşte bănuială că Viena a folosit răscoala lui Horea cu scopul de a slăbi elementul maghiar din Ardeal, care

era cel mai mare obstacol în calea introducerii puterii Habsburgilor în Ardeal.

Principala cauză a răscoalei a fost de natură socială, cu un anumit colorit naţional. Declaraţiile, scrisorile şi petiţiile şefilor, adresate împăratului, erau redactate de popi ortodocşi, care au introdus în textul acestora revendicări religioase şi naţionale, mai mult, şi aluzii la străinătate (Rusia). Pe baza acestora, în conştiinţa publică şi poezia românească — şi în urma lor şi în istoriografie — răscoala a devenit în cele din urmă o adevărată luptă naţională pentru libertate (Jancsó 1931, p. 230).

Într-o carte de istoria românilor pentru clasa a IV-a a şcolilor elementare (de Maria Ochescu şi Sorin Oane, Editura Teora, Bucureşti, 2001), tradusă din limba română în maghiară, se afirmă că una din principalele cauze ale răscoalei din 1784 a fost "interzicerea religei ortodoxe" — o afirmare care nu corespunde adevărului (vezi mai sus, pp. 47–48). — După cum reiese din relatările de mai sus, nici afirmaţia cărţii susmenţionate, după care răscoala a fost înăbuşită de nemeşii maghiari, nu corespunde realităţii.

Afirmaţia că răscoala a cuprins tot Ardealul se poate citi şi în cărţi scrise în Ungaria (Kádár 2004). În realitate, cel mai mult 20.000–25.000 de ţărani români s-au răsculat, o parte mică a tuturor românilor din Ardeal (în anul 1784: 787.000), şi dintre aceştia doar 4000–5000 au fost activi. *Cea mai mare însemnătate istorică, tragică — şi de lungă durată — a răscoalei ţărăneşti de la 1784 constă în faptul că a întărit în sufletele maselor româneşti conceptul de "maghiar rău".*

Nobilii maghiari nu erau mai răi decât ceilalţi nobili ai Europei. În voievodatele române, asuprirea ţăranilor a fost mult mai severă: la mijlocul secolului al XVIII-lea, familii de ţărani români s-au refugiat cu zecile de mii — (vezi mai sus, p. 42). Chiar cu toate nemulţumirile şi tensiunile sociale, Ardealul nu putea fi tocmai un pământ atât de nedorit şi rău, dacă a atras mase întregi de ţărani. Pe nobilii maghiari din sudul Ardealului,

precum am văzut, ţăranii români s-au răzbunat crâncen, dacă au avut deci păcate, au plătit însutit pentru acestea.

A fost complet nejustificată şi greşită extinderea urii purtate nobililor *asupra tuturor maghiarilor*. ─ Toate acestea nu atât poporul român, cât mai mult popii ortodocşi le-au menţinut vii şi le-au continuat în conştiinţa oamenilor, foarte multă vreme, chiar şi în secolul următor.

14. Formarea conştiinţei de clasă, a conştiinţei de popor şi a conştiinţei naţionale a românilor

Episcopul greco-catolic în perioada 1730–1744 era Inochentie Micu-Klein; el a pus bazele *conştiinţei naţionale a statelor şi ordinelor*. El n-a revendicat drepturi pentru întregul popor român, ci doar pentru pătura monahală greco-catolică şi nobilii români, drepturi egale cu pătura corespunzătoare a celorlalte trei naţiuni. Argumentarea sa: din lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei române-moldo-vlahilor,* a cules informaţia că românii sunt descendenţii legionarilor împăratului roman Traian şi trăiesc în Ardeal de mult mai multă vreme, decât celelalte trei naţiuni. Saşii, fiindcă punerea în practică a revendicărilor episcopului ar fi lezat şi interesele lor, au obţinut, ca în 1744 el să fie chemat la Viena, unde s-a iniţiat o anchetă împotriva lui. Episcopul însă s-a dus mai degrabă la Roma (unde a şi murit mai târziu).

Centrul spiritual românesc a fost Blajul, unde a funcţionat în 1740 o şcoală elementară, după 1755 un liceu cu limba de predare latină şi un seminar teologic. Reţeaua de şcoli elementare a luat naştere pe timpul lui Iosif al II-lea. Conştiinţa obârşiei romane i-a trezit şi pe români ortodocşi la o *conştiinţă comună de popor*, care s-a manifestat într-un cadru antifeudal şi religios. Intelectualitatea română, care a putut lua naştere după unirea confesională, a avut ca rezultat şi naşterea *conştiinţei naţionale*, care a avut ca ultim rezultat formarea *naţiunii burgheze*.

15. Şcoala Ardeleană

Popii greco-catolici care au învăţat la universităţi apusene, au făcut cunoştinţă cu sorgintea latină a limbii lor şi s-au convins şi de continuitatea neamului lor în Dacia. Este deci firesc să fi considerat o nedreptate strigătoare la cer starea înapoiată a poporului lor, “autohtonă” în Ardeal şi neam cu romanii glorioşi. Au elaborat aceste principii, “le-au dovedit” şi le-au folosit în lupta politică. “Istoria şi limba deveniseră astfel ştiinţe naţionale şi arme de luptă” (V.V. Grecu, 1973, p. 28).

Opera de căpătâi a lui Samuil Micu-Klein este *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [*Elementele limbii daco-romane sau valahice*] (1780), scrisă în limba latină, în care scrie că limba română îşi trage originea din limba latină clasică. Petru Maior a scris *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, care a apărut la Buda, în 1812. Subiectul ei este *originea latină pură* a românilor. Faţă de Micu-Klein, Maior a susţinut (în mod corect), că limba română provine din latina *populară*. Cealaltă teză a lui a fost continuitatea românilor în Dacia romană. Maior, pe baza unor cronici vechi (în primul rând a cronicii *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, notarul regelui Béla al III-lea) a creat în mod artificios teorii şi confabulaţii fantastice. De pildă a afirmat, că hunii, împreună cu regele Attila, locuiau în Moldova, printre români şi vorbeau bine româneşte (în secolul al V-lea, când încă se vorbea numai latineşte; limbile neolatine, astfel şi română, au început să se formeze abia cu trei secole mai târziu). În ciuda tuturor acestor fapte, cartea lui Maior a fost opera care a avut foarte mare efect în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea; generaţii întregi au citit-o cu admiraţie şi entuziasm.

Istoricii maghiari contemporani au considerat continuitatea daco-romană un adevăr istoric. Huszti András, în opera sa *Ó és új Dacia* [Dacia veche şi nouă] apărută în anul 1791 (p. 8), a scris: "Urmaşii geţilor trăiesc şi astăzi şi locuiesc acolo unde au locuit părinţii lor, vorbesc în limba în care glăsuiau mai demult părinţii lor" (citează Muşat, 1981, p. 78). Protagoniştii Şcolii

Ardelene au folosit cercetările şi rezultatele istoricilor maghiari. În *Elegie*, Şincai scrie despre Benkő József între altele: "foarte generos istoric", care i-a făcut parte la mai multe scrieri privind istoria Ardealului, servindu-l astfel în mare măsură (Benkő Samu, 1979, p. 206). Şincai locuia, ca instructor, mai mulţi ani în casa contelui Wass. Samuil Micu-Klein şi Petru Maior erau până la moartea lor corectori la tipografia universitară din Buda. Ei au fost siliţi să părăsească Ardealul din pricina unei dispute religioase cu arhiepiscopul Bobb din Blaj (Makkai 1946, p. 298).

16. Supplex Libellus Valachorum

În petiţia cunoscută sub acest nume, românii greco-catolici şi ortodocşi s-au situat deja pe o platformă comună. “Prea umila petiţiune” a fost înaintată împăratului Austriei, Leopold al II-lea, în 1791. Au cerut ca românii ─ “care sunt cei mai vechi locuitori ai Ardealului” ─ să-şi primească înapoi locul, care le revine pe baza diplomei din 1437 de la Cluj-Mănăştur (o expresie a diplomei a fost interpretată în mod greşit, vezi mai sus, p. 29), deci, ca românii să fie recunoscuţi ca cea de-a patra naţiune a Ardealului şi să fie recunoscute şi drepturile care decurg din această calitate. Textul a fost formulat şi redactat de reprezentanţii *Şcolii Ardelene*. Petiţia a fost trimisă de rege dietei Ardelene; în fine, regele a dat un răspuns episcopilor petiţionari, în care figurează, printre altele, afirmaţia că “nu a fost adeverită, că ar fi primit mandat de la întregul popor român să facă acest gest.”

17. Epoca reformelor ─ cooperarea culturală maghiaro–română

Revoluţia franceză (1789) a demonstrat, că *masele populare au un rol prioritar faţa de factorii de drept statal de până atunci*. În Europa întreagă s-a cerut cu insistenţă democraţie şi manifestarea revendicărilor naţionalităţilor. Aceste idei

au dat naştere unui proces general de deşteptare naţională. Maghiarii din Ardeal au mai fost stimulaţi în această deşteptare şi de *politica anticonstituţională şi de germanizare a Habsburgilor*. A luat fiinţă o societate ştiinţifică, care a editat memorii şi lucrări istorice ardeleneşti. Tot în această perioadă şi-a început activitatea şi societatea dramatică la Cluj. Spiritul naţional al *saşilor* s-a trezit în timpul domniei lui Iosif al II-lea: şi ei au creat o societate ştiinţifică (afiliată muzeului Bruckenthal) şi la Sibiu şi Braşov dădeau spectacole trupe teatrale.

În vederea stimulării şi ridicării nivelului cultural al ţăranilor români s-a înfiinţat în 1778 o societate, care a proiectat scoaterea unei foi populare în limba română. Planul a fost sprijinit şi de guvernator, contele Bánffy György, care a trimis la Viena în acest scop şi o scrisoare, apariţia însă n-a fost aprobată (Jancsó 1931, p. 244).

În rândul maghiarilor mişcarea de promovare a reformelor a început după 1820, ea fiind urmărită cu viu interes şi de majoritatea intelectualităţii româneşti. Limba maghiară a fost “la modă” în anii 1820 în şcoala de la Blaj, şi popi ortodocşi şi persoane particulare scriau adesea ungureşte episcopului lor; multe procese verbale bisericeşti ale greco-catolicilor erau scrise în limba maghiară. Episcopul ortodox Moga a prescris ca obligatorie, în 1829, predarea limbii maghiare la seminarul teologic din Blaj (Makkai 1989, p. 203). Toate acestea, bineînţeles, fără orice presiune din exterior.

Situaţia s-a schimbat în anii 1840. Gheorghe Bariţiu a început publicarea săptămânalului *Gazeta de Transilvania*; el şi cu mai mulţi intelectuali români din Ardeal s-au întâlnit frecvent cu politicieni munteni (Eliade Rădulescu, Ioan Câmpineanu, viitorul voievod Barbu Ştirbei etc.). Câmpineanu a lansat mişcarea naţională cu scopul unirii tuturor românilor într-o ţară singură, independentă.

18. Revoluţia şi lupta pentru eliberare maghiară de la 1848–49 în Ardeal

În primăvara anului 1848 au izbucnit revoluţii în Europa întreagă împotriva absolutismului, pentru eliberarea iobagilor, pentru libertatea presei. După revoluţiile din martie de la Paris şi Viena, revoluţia a izbucnit, la 15 martie, şi la Pesta.

Ambele partide ale maghiarilor din Ardeal, liberalii şi conservatorii, au elaborat un program comun, al cărui prim punct a fost unirea cu Ungaria. (Dar dintre conservatori mulţi nu au fost de acord cu aceasta.) Românii s-au împotrivit vehement unirii, iar printre saşi au fost unii, care s-au declarat de acord cu unirea, dar în ultimă instanţă au acţionat împotriva ei. Dieta convocată pe data de 30 mai la Cluj a declarat unirea. Tot acolo, prin articolul al IV-lea, s-a desfiinţat iobăgia. 70–80% a ţărănimii, în total 974.846 de oameni au primit în total 921.430 de hectare, ceea ce constituia partea mai mare a terenului agricol arabil. 80% a acestui pământ a ajuns în posesia ţăranilor români (Jancsó 1931, p. 316). *Prin această măsură s-a născut proprietatea agricolă naţională românească.*

În 1842 Stephan Ludwig Roth a proclamat *revendicările saşilor*. La 1844 a fost înfiinţată la Sibiu o şcoală de drept, profesorii căreia au predat într-un puternic spirit naţional german, ungarofob. Această şcoală a avut un mare rol în faptul că în revoluţia de la 1848 saşii s-au întors împotriva maghiarilor, în ciuda faptului că braşovenii voiau unirea Ardealului cu Ungaria.

Românii au convocat pe data de 15 mai o adunare naţională la Blaj, sub preşedinţia episcopilor, vicepreşedinţi fiind Simion Bărnuţiu şi Gheorghe Bariţiu. Din Muntenia au venit numeroşi delegaţi; numărul ţăranilor a fost de mai multe zeci de mii. Bărnuţiu a formulat revendicările celor adunaţi, printre care figura recunoaşterea românilor ca naţiune şi împotrivirea faţă de unirea cu Ungaria. O au trimis la Viena, o altă delegaţie la Cluj, fiind aleasă şi o comisie permanentă

(“*Comitetul Naţional Român”* de mai târziu). Comisia unională care a luat fiinţă la dieta din Cluj, şi care a fost completată de cinci membri români, a discutat revendicările de la Blaj ale românilor, precum şi ale saşilor. Comisia a pregătit un proiect de lege “despre asigurarea drepturilor civile ale naţiunii române pe baza egalităţii” — care însă n-a devenit lege, din cauza evenimentelor anului următor.

Mai mulţi membri ai comitetului de la Blaj i-au îmboldit pe ţărani la o împotrivire care contravenea legilor. La Coşlar şi Mihalţ, ţărani români au ocupat până şi gospodăriile personale ale moşierilor. Este caracteristică pentru tactica care dejuca naţionalităţile una împotriva celeilalteia, că comenduirea austriacă de la Sibiu a ordonat *grănicerilor secui* să facă ordine, ceea ce a avut ca rezultat nouă victime, morţi. — Guvernământul General a desfiinţat comitetul, însă mulţi membri ai acestuia s-au mutat pe teritoriului regimentului I. român de grăniceri. Acesta, precum şi regimentul de grăniceri de la Năsăud a declarat că nu recunoaşte competenţa ministerului de război ungar. A cauzat alte tulburări recrutarea de noi soldaţi. Românii au sabotat această recrutare. — La a doua adunare de la Blaj, Avram Iancu a apărut în fruntea a 6.000 de moţi înarmaţi; aici au stabilit organizaţia militară a românilor. La 2 octombrie generalul austriac Puchner a recunoscut *Comitetul Naţional Român* drept unicul reprezentant legal al românilor şi a încheiat alianţă cu comitetul. Maghiarii s-au înarmat dintr-o pornire de autoapărare. Atunci austriecii au dispus dezarmarea trupelor de voluntari maghiari, executarea acesteia încredinţând armatei regulare şi forţelor armate ale comitetului român. Prin aceasta a izbucnit în Ardeal războiul civil.

La Lutiţa s-a ţinut la 15 octombrie o *Adunare Naţională Secuiască*, sub conducerea preşedintelui Guvernământului General, contele Mikó Imre, la care erau prezenţi 60 de mii de persoane. Trupele secuieşti organizate în mare grabă au luptat

vitejeşte la început, dar până la urmă au fost înfrânţi la Târgu Mureş.

După aceasta n-a rămas armată ungurească în Ardeal şi răsculaţii români s-au năpustit asupra populaţiei maghiare civile. La Sângătin au fost omorâţi 130 de maghiari de mulţimea de cca. zece mii de oameni, strânşi şi aţâţaţi de Comitetul Naţional Român (Kosztin 1998, p. 43). La Ighiu au masacrat 176 de familii ungureşti, iar în zona Blajului 400 de oameni. Vinţul de Jos a fost încercuit de răsculaţi, care i-au somat pe localnici să se predea. Aici însă românii din localitate nu erau împotriva ungurilor şi cele două comunităţi au încheiat o înţelegere de pace, în încheierea căreia au jucat un rol însemnat popii români din localitate, Muntean şi Cornea: "în tot parcursul vremurilor de restrişte [...] i-au îndemnat tot timpul pe credincioşii lor... la respectarea marii porunci a iubirii aproapelui" (Kosztin 1998, p. 45). Prin faptul că au asigurat prezenţa unei formaţii militare în cetate, au împiedicat intrarea în localitate a grupurilor de răsculaţi. Înţelegerea de pace a fost respectată, şi la Vinţul de Jos n-au avut loc procese de tribunal militar nici după sosirea generalului Bem.

Cele mai sângeroase evenimente au avut loc într-o zonă cuprinsă de localităţile Turda – Mediaş – Sibiu – Deva, care după plecarea armatei imperiale a căzut pe mâna răsculaţilor, conduşi de prefecţi români. Aiudul a fost ars; după atac au fost numărate 800 de cadavre de unguri ucişi. Au fost distruse arhiva, biblioteca, colecţiile episcopiei reformate. În împrejurimile comunei Şard românii lui Avram Iancu au omorât 3.000 de unguri ─ bărbaţi, femei, copii. La Zlatna au ucis 700 de oameni. Astfel a fost distrusă populaţia maghiară a Zlatnei. Kosztin Árpád descrie, care au fost comunele în care au avut loc devastări, s-a dat foc caselor şi au comis crime aceste bande (1998, pp. 46–50). Aici cităm doar câteva exemple pentru a vedea ce atrocităţi s-au produs:

> "La Alba Iulia un meşter ceasornicar pe numele Megai a fost fript de viu, moşierului de la Dâmbu i-au fost tăiate mâinile şi picioarele cu fierăstrăul şi băgat în pământ până la mijloc. ─ La Năsăud ungurii au fost legaţi de pari şi omorâţi prin torturile cele mai felurite. ─ La Bărăbanţ, lui Baranyai Károly i s-a tăiat cu fierăstrăul ─ sub ochii soţiei şi a fetei sale ─ braţul şi capul, soţia fiind silită să ducă capul soţului înfipt pe un par la Blaj, însoţită de întreaga hoardă de tâlhari" (Kosztin 1998, p. 48, care citează cărţile

lui Domokos Pál Péter şi Gracza György).

Şi în alte părţi ale Ardealului au avut loc crime; una din cele mai sângeroase la Săcele (est de Braşov). În decembrie 1848, o ceată de 150 de ostaşi români recrutaţi din localnici s-au năpustit asupra caselor maghiarilor; au dat foc multor case şi au ucis mai mult decât o sută de oameni ─ bărbaţi, femei, copii (Nagy János, *Történelmi Magazin* [Magazin Istoric], 2003).

După ce trupele lui Bem au ocupat Ardealul, au fost instituite curţi de judecată marţială, care au condamnat la moarte câţiva din aceşti tâlhari. Cum sunt descrise toate acestea de istorici pentru publicul român? Atrocităţile sunt în general trecute cu vederea, iar activitatea curţilor de judecată marţiale sunt prezentate ca o mare nedreptate. Astfel, nici Giurescu, *Istoria românilor*, 1975, (593–599), nici *Istoria României, Compendiu*, 1974, care scrie la paginile 255–264 despre evenimentele din Ardeal de la 1848, nu aminteşte nimic din cele de mai sus. Giurescu scrie despre reacţiunea "nobililor", şi ne oferă o imagine a dimensiunii acesteia: "Sunt împuşcaţi şi spânzuraţi zeci de ţărani români şi mai mulţi cărturari, ceea ce are ca urmare, evident, o înăsprire a relaţiilor dintre revoluţionarii români şi maghiari" (Giurescu 1973, p. 596).

"Zeci de ţărani români" poate însemna patruzeci, cincizeci, dar cel mult nouăzeci. După datele lui Jancsó numărul celor condamnaţi la moarte a fost de cel mult cincizeci, "şi un număr

neglijabil de mic al acestora a fost numai delicvent politic, ceilalţi, majoritatea, fără excepţie incendiator, tâlhar şi ucigaş ordinar” (Jancsó, 1931, p. 291). ─ Să comparăm aceasta cu numărul maghiarilor omorâţi ─ numai la Sângătin au fost ucişi 130 de unguri ─ şi cu câteva excepţii, ucigaşii n-au fost traşi la răspundere, n-au primit nici o pedeapsă.

Nu avem aici spaţiu suficient pentru descrierea mai amănunţită a istoriei revoluţiei de la ´48 din Ardeal, trebuie însă să mai amintim tratativele de pace din primăvara anului 1849 dintre Avram Iancu şi reprezentantul guvernului maghiar, Ioan Dragoş, deputat în parlamentul de la Debreţin, tratative care au avut loc la Abrud. Înţelegerea a fost împiedicată prin acţiunea unui tânăr comandant militar diletant, Hatvani Imre, care a atacat Abrudul *fără aprobarea superiorilor săi*. Armata lui de cca. o mie de oameni a fost nimicită de români, iar Dragoş omorât ca trădător, după care au mai fost ucişi la Roşia Montana şi numeroşi unguri nevinovaţi, iar aşezările lor au fost incendiate. Ca o măsură de retorsiune, Hatvani l-a executat pe Ion Buteanu şi pe Petru Dobra (*Erdély története* III, 1416-1418; Jancsó 1931, pp. 294-296; IR Compendiu, p. 262). Această tragedie ─ cauzată de un iresponsabil soldat de rang inferior, într-un moment când superiorul său a condus tratative cu Bălcescu şi Bălăceanu la Debreţin ─ a nimicit posibilitatea unei înţelegeri între români şi unguri. Şi acesta într-un timp când o astfel de înţelegere ar fi fost poate mai importantă decât oricând.

Merită să amintim în mod special lupta de autoapărare a judeţului Trei Scaune (Gábor Áron, maiorul de artilerie, turnător de tunuri; Gál Sándor, Berde Mózsa şi mulţi alţii ─ precum şi poporul). Din noiembrie 1848 şi până în primăvara anului 1849 luptau cu armata austriacă, astfel încât aceasta nu reuşeşte să ocupe Ardealul.

Soarta luptei pentru eliberare şi a revoluţiei maghiare a fost decisă de trupele ruseşti chemate în ţară: depunerea armelor la Şiria a luat sfârşit la 13 august 1849.

> "Conducerea maghiară, prin ideologia luptei de eliberare a devenit purtătorul de stindard al progresului european şi a fost pus la pământ de cele mai asupritoare două puteri europene, Habsburgii şi Romanovii cu ajutorul naţionalităţilor: majoritatea cehilor, slovacilor, românilor, croaţilor" (Kosztin, 1989, p. 21).

19. După înăbuşirea luptei pentru eliberare

Răzbunarea guvernului de la Viena s-a abătut cel mai mult asupra secuilor şi în general asupra maghiarilor. Execuţii, pedepse lungi cu închisoarea, cenzură; au făcut mari ravagii şi trupele care se aflau în Ardeal.

În mai multe zone ale Ardealului (de ex. în jurul oraşelor Arad, Sibiu, Braşov) românii au putut crea în scurt timp gospodării care prosperau. Slavici (*Politica naţională română*, 1915) a scris că în această vreme ţărănimea românească a fost viguroasă: nu se interesau prea mult de politică, ci au căutat să cumpere cât mai mult pământ şi să trăiască cât mai bine. N-au fost în mod univoc nici împotriva uniunii cu Ungaria.

20. Ardealul în perioada dintre compromisul maghiaro-austriac şi primul război mondial (1867─1914)

După 1867 *principiul de bază al politicii maghiare a fost liberalismul, care a aşezat libertatea şi drepturile individului* înaintea puterii absolute a domnitorului sau a statului şi se străduia să realizeze *egalitatea în drepturi a popoarelor* în locul intereselor naţiunii.

Situaţia economică a românilor din estul Ungariei şi din Ardeal

Pe baza acestei concepţii liberale, guvernele maghiare i-au ajutat eficient, sub aspect economic, pe români.

Întinsele păduri din jurul Năsăudului au fost declarate în 1861 de guvernul de la Viena proprietate austriacă de stat (şi predate românilor). Guvernul ungar deci ar fi putut, după 1867, să considere aceste păduri proprietatea statului maghiar. La cererea românilor locali însă, în 1872, a renunţat la ele, predându-le comunităţii româneşti de la Năsăud. Din veniturile acestor păduri au ridicat acolo un liceu românesc (frecventat de George Coşbuc şi Liviu Rebreanu, două personalităţi de seamă ale literaturii române).

Pătura de meseriaşi şi comercianţi români a epocii a cunoscut o prosperitate nemaiîntâlnită până atunci; din fiii lor recrutându-se apoi noua burghezie şi intelectualitate românească.

În 1872 a luat fiinţă *Banca Albina*, urmată în următorii 20 de ani de înfiinţarea altor 50 de bănci româneşti. Principalul scop al acestora a fost să-i ajute pe ţăranii români în cumpărarea pământurilor, dar au ajutat şi organizaţiile iredentiste româneşti (*Astra*, mai târziu *Liga Culturală Românească*). Cu scopul de a înfiinţa moşii româneşti *au primit ajutor eficient de la Banca Centrală Austro-Ungară, şi de la mai multe bănci de la Budapesta*, care au oferit împrumuturi de un volum considerabil băncilor româneşti *cu condiţii foarte avantajoase*. Suma împrumutată atingea de multe ori dublul capitalului total al băncii respective (Bíró, 1989, pp. 39–40). Fără acest ajutor băncile româneşti cu greu puteau dăinui. După Ion Slavici *în Ardeal în perioada 1850–1900 s-a înzecit mărimea pământului posedat de români.*

Statul ungar a ajutat ţărănimea, fără deosebire de naţionalitate. Au fost transmise metode moderne de cultivare a pământului, în zonele locuite de naţionalităţi, în limba majorităţii; indivizi, comune şi cooperative au primit mostre gratuite de animale şi plante. Numărul celor mai săraci dintre toţi lucrătorii ─ zilierii ─ arată, cât de puţin s-au interesat guvernele maghiare de întărirea economică a elementului maghiar: în 1900 în Ungaria 25.5% a populaţiei a fost zilier, în Ardeal, în

zonele locuite de români numai 19.7% — în vreme ce în Secuime a atins cea mai înaltă valoare: 30.7% (Bíró 1989, p. 29).

Situaţia economică a ţăranilor în Principate

În aceeaşi perioadă în principatele române situaţia ţărănimii a fost extrem de grea.

> "Deşi producţia agricolă crescuse mult în ultimele decenii (între 1886 şi 1906 cu 100%) şi deşi preţurile produselor sporiseră considerabil, totuşi ţărănimea se afla într-o situaţie grea, având un standard de viaţă foarte coborât. Pricina de căpetenie era lipsa de pământ, repartiţia defectuoasă a proprietăţii: în timp ce 4.171 de proprietăţi mari însumau 3,787.192 hectare, 1,015.302 ţărani stăpâneau numai 3,319.695 hectare, acestora din urmă revenindu-le aşadar circa trei hectare de cap. Celelalte proprietăţi agrare (între 10–100 ha) totalizau 816.414 hectare. Era, prin urmare, o izbitoare disproporţie: peste un milion de ţărani stăpâneau mai puţin pământ decât câteva mii de proprietari mari (Giurescu 1975, 648).

Un lider bisericesc din Sibiu a declarat în 1911:

> "Situaţia ţăranului român din Ungaria este incomparabil mai bună, decât a ţăranului din România. La această situaţie contribuie în mare parte starea noastră culturală, care nici nu se poate compara cu cea a ţăranilor din România. La noi aproape fiecare ţăran ştie să scrie, să citească şi trăieşte în condiţii de igienă destul de bune"

(*Unirea*, Blaj, 22 august 1911; citează Bíró 1989, p. 34).

Dintr-un cântec popular (*Gura satului* – foaie hazlie – X, 1870, nr. 39, citează Grămadă, 1974, p. 159):

Decât slugă la ciocoi,
Mai bine cioban la oi,

Decât slugă la boiar
Mai bine rob în Ardeal.

Situaţia grea existentă în principatele române nu prea s-a schimbat pe urma celor câteva împărţiri de pământ: între 1878 şi 1881 au fost împărţite la 48.342 de ţărani 229.063 de hectare

pământ şi au fost vândute pământuri şi din fondul funciar de stat, dar şi din acestea au primit doar puţini ţărani.

> "Se adăuga apoi sistemul nenorocit al arendărilor, foarte mulţi dintre latifundiari nelucrându-şi direct pământul, ci dându-l pe mâna arendaşilor, în bună parte străini, care aveau interesul să scoată cît mai mult de pe moşii. De aici, o exploatare neomenoasă a ţăranilor, socotindu-li-se ziua de muncă la un preţ redus, luându-li-se, în schimb, dobânzi cămătăreşti la avansurile pentru hrană, sporindu-li-se dijma (până la una din două) şi nu arareori, făcându-li-se măsurători nedrepte. Administraţia locală, cointeresată, era de partea arendaşilor" (Giurescu 1975, p. 648).

Aproximativ 70% a marii proprietăţi funciare româneşti a ajuns astfel pe mâna unor arendaşi paraziţi, în locul moşierului, care n-a vrut să se ocupe de gospodărie. Pentru cea mai crudă exploatare s-a făcut vinovat trustul Fischer. Pentru un hectar de pământ plăteau moşierului 20 de lei, iar de la ţărani, care lucrau efectiv pământul, se lua o arendă de 50–70 de lei.

> "Ţăranii noştri se află într-o stare de foame permanentă, stare care rezultă din situaţia noastră agrară. În partea de nord a Moldovei 88% a ţăranilor n-au un sfârc de animal de casă şi nu poate da copiilor săi o lingură de lapte, din care, din cauza subalimentaţiei, 40–50% mor până la vârsta de 5 ani"

(*Tribuna poporului*, Arad, 11 martie 1907; articolul profesorului universitar ieşean C. Stere).

Ultima concluzie a profesorului Stere:

> "populaţia agricolă a regatului român liber se află într-o situaţie mult mai mizeră, decât fraţii săi subjugaţi din Ungaria, Bucovina, şi chiar Basarabia" (citează Bíró 1989, p. 31).

Această stare de extremă exploatare a dus la mai multe acţiuni de protest din partea ţăranilor, şi în 1907, o răscoală ţărănească a izbucnit în Moldova (în satul Flămânzi), care s-a

răspândit repede în toată ţară. La ordinul guvernului, armata a înăbuşit răscoala cu arme, omorând 11.000 de ţărani.[9]

Politica naţională a guvernelor maghiare între 1867 şi 1914.

Compromisul politic încheiat cu Austria în 1867 a atras după sine intenţia maghiarilor de a trăi în pace şi cu naţionalităţile. Din această cauză a votat parlamentul maghiar, la propunerea lui Deák Ferenc, legea XLIV din 1868 "în problema egalităţii în drepturi a naţionalităţilor." Această lege a conţinut dispoziţii în 29 articole în legătură cu folosirea limbii naţionalităţilor. *A conţinut garanţii juridice şi a pornit de la preceptul drepturilor colective*. Limba oficială a statului a fost cea maghiară, dar toate legile trebuiau traduse în limba naţionalităţilor. Funcţionarii administraţiei de stat trebuiau să folosească, în contactul lor oficial, în propriul lor domeniu de activitate, faţă de persoane particulare sau instituţii (comune, societăţi, etc.) "în măsura posibilităţilor limba acestora." Folosirea limbii proprii a fost asigurată şi în faţa instanţelor judecătoreşti. Conform articolului 20, comunele decid ele însele limba proceselor verbale şi a administraţiei lor, iar articolul 21. a dispus că "funcţionarii comunali sunt obligaţi să folosească, în contactul lor cu localnicii, limba acestora." Înfiinţarea şcolilor era liberă, iar la ocuparea posturilor singurul criteriu a fost capacitatea profesională personală. Guvernul s-a străduit, ca şi românii să ajungă în poziţii înalte; ca rezultat al acestei strădanii, au ajuns români de ex. şi în Curtea Supremă (de Casaţie).

Libertatea cuvântului şi a întrunirii era nelimitată, au desfiinţat cenzura, în procesele de presă au decis jurii compuşi din cetăţeni independenţi. În judeţele cu majoritate românească şi procesele verbale ale adunărilor judeţene generale se scriau

---

9 Romanul *Răscoala* a lui Liviu Rebreanu, din 1932, zugrăveşte în mod real imaginea acestei tragedii.

româneşte, viaţa comunală decurgând de asemenea în limba română (Bíró 1989, pp. 86–91).

Românii din Ungaria aveau tipografii şi edituri proprii, care scoteau un mare număr de lucrări politice, literare şi ştiinţifice de specialitate. Ziarele îşi dădeau liber părerea în problemele politice care îi priveau şi deşi în câteva cazuri, ieşite din comun, au fost intentate procese de presă, presa românească a beneficiat de o libertate incredibilă. În acelaşi timp, cei câteva sute de mii de maghiari *din regatul român* nu beneficiau de nici un ziar maghiar, neaprobându-li-se acest lucru (Raffay 1989, p. 176).

Legea naţionalităţilor din 1868, care se leagă de numele lui Eötvös József, şi în care au fost delimitate precis şi pentru prima dată în Europa drepturile naţionalităţilor, a atras şi atenţia opiniei politice din Europa Occidentală, subliniindu-i-se caracterul democratic şi liberal; de pildă, după părerea francezului Eisenman legea dă dovadă "de un spirit de mărinimie" şi *"este foarte liberal"* [*très liberale*] (Bíró 1989, p. 70).

După 1920 toţi autorii români de specialitate au afirmat, că legea naţionalităţilor n-a fost respectată, *ceea ce nu este adevărat*. Greşeala legii era, că lipseau din ea măsurile de sancţionare şi retorsiune în cazul încălcării ei. Aceasta, după părerea lui Bíró, ”se poate explica prin curentul de idei al liberalismului general” (1989, p. 70). Altfel, respectarea legii depindea şi de faptul, că unii funcţionari cât de strict respectau legea şi ce raporturi întreţineau cu naţionalităţile. Acestea din urmă în schimb depindeau tocmai de comportamentul naţionalităţilor. Înşişi românii au refuzat legea, reducând astfel puternic valoarea şi valabilitatea ei (Gratz [1934], 1995 I, p. 87).

În ciuda tuturor acestora, în întreaga perioadă a domnit spiritul legii naţionalităţilor şi a apărat naţionalităţile — Ungaria a fost un stat de drept. Românii din Ardeal şi din estul Ungariei s-au întărit sub aspect economic într-o măsură de necrezut:

pornind de la începuturi rudimentare, au putut crea o reţea şcolară românească, îşi puteau folosi limba în public. În judeţele cu majoritate românească populaţia vorbea româneşte cu conducătorii locali, care erau în cele mai multe cazuri ei înşişi români, dar chiar şi în cazul când erau maghiari, aceştia cunoscând limba română.

Învăţământul

Statul ungar a asigurat prin lege organizarea şcolilor confesionale. Pe baza legii XXXVIII din 1868, comunele bisericeşti româneşti au înfiinţat în câţiva ani 2.000 de şcoli primare româneşti cu limba de predare numai românească. Legea a pus doar următoarele condiţii: într-o sală pot învăţa cel mult 60 de copii, învăţătorii trebuie să aibă şi scriptic o pregătire etc. Biserica ortodoxă n-a avut atâta putere materială să îndeplinească aceste condiţii, de aceea statul ungar ar fi putut practic desfiinţa întregul învăţământ primar românesc, din cauza nerespectării legii. Dar *guvernul ungar a dorit să dezvolte învăţământul primar românesc*. În jurul anului 1910 procentajul şcolilor care nu îndeplineau cerinţele legii era încă 30%. În Ungaria în 1869 existau 2.569, în 1914 2.901 şcoli româneşti (Bíró 1989, p. 158). În 1913–14 în Ungaria 1.149 de locuitori români avea o şcoală publică cu limba de predare românească (mult mai mult, decât în regatul român, unde 1.582 de locuitori au beneficiat de o şcoală. Durandin (1998, 199) citează un raport intern al ministerului de externe francez din 1912, după care 80% din populaţia regatului erau analfabeţi, în Ungaria numai 41% a românilor). Legea de la 1868 a asigurat dreptul părinţilor de alegere liberă a şcolii şi acest principiu a fost respectat tot timpul. 75% a copiilor români au frecventat şcoli cu limba de predare românească, părinţii celorlalţi alegând o şcoală maghiară sau germană. Profitând de dreptul alegerii libere a şcolii, mii de copii maghiari au fost înscrişi în şcoli cu

limba de predare românească şi guvernele maghiare n-au luat nici-o măsură împotriva acestei situaţii (Bíró 1989, p. 163).

În 1879 a apărut *o lege despre predarea limbii maghiare ca disciplină* în şcolile populare elementare. Posibilităţile acesteia au fost mult limitate de lipsa învăţătorilor români care cunoşteau limba maghiară. În 1880 dintre cei aproximativ 2.300 de învăţători români, 1.500 n-au ştiut deloc ungureşte şi numai cca. 200 ştiau atât de bine, încât puteau preda maghiara, ca disciplină. Statul ungar a organizat cursuri de învăţare a limbii maghiare, care avea ca efect îmbunătăţirea acestei situaţii, dar cei care n-au ştiut ungureşte — şi astfel de învăţători au mai existat şi în 1914 — n-au suferit nici-o măsură de sancţionare, puteau preda în continuare, şi în şcolile lor nu se preda limba maghiară. *Procesul de învăţământ desigur a avut loc în româna şi acolo, unde maghiara era predată ca disciplină*.

În regatul român *nici n-a fost vorba de o asemenea toleranţă*: În anii 1880 parlamentul de la Bucureşti a votat legea învăţământului public. Legea a pornit de la principiul, că activitatea de control al statului asupra şcolilor se îndreaptă nu numai asupra unei supravegheri poliţieneşti, ci şi asupra susţinerii tradiţiilor naţionale. Nu poate fi tolerată situaţia în care există locuitori, care "nici măcar nu cunosc limba patriei lor" (*Raport asupra proiectului de organizaţiune a învăţământului public*; Barna, citat de Bíró 1989, p. 173). *În şcolile publice*, indiferent de limba maternă a elevilor, *n-a fost tolerată altă limbă, decât română.*

Pentru a reveni la **Ungaria dintre 1867–1914**, o mare problemă era *salariul învăţătorilor*. Acesta a fost mai mic, decât a unui om de serviciu de la bancă şi adesea nici nu primeau întreaga sumă. În 1907 a intrat în vigoare legea lui Apponyi, care avea ca scop principal remedierea acestei situaţii. Legea i-a considerat pe învăţătorii şcolilor confesionale angajaţi publici şi a asigurat salariul lor prin intermediul administraţiei locale. În

1910 în cel puţin jumătatea şcolilor româneşti, consistoriul bisericesc, susţinătorul şcolii, a putut asigura salariul de învăţător prescris. Majoritatea celorlalţi a cerut ajutor de stat. În 1915 toate şcolile primare româneşti au beneficiat de cca. *două milioane coroane ajutor de stat* (Bíró 1989, p. 169).

Conform propagandei naţionaliste române, prin acest ajutor statul ungar "s-a amestecat în treburile interne ale şcolilor româneşti" ― ceea ce *nu este adevărat*. Dascălii şi popii au insuflat copiilor un puternic spirit naţional românesc. Colecţia de cântece patriotice româneşti era în mâinile fiecăruia: *Deşteaptă-te, române; Hora Unirii; Patria românească* etc. Toate acestea erau puternic sprijinite de regatul român. Cântecele au ovaţionat *"unirea românească, pe care o dorim cu toţii"*; cu ocazia predării limbii şi istoriei române învăţătorii au sădit în sufletul copiilor respectarea amintirii lui Avram Iancu şi a lui Horea, care au fost "vitejii conducători ai nobilului neam românesc", luptători împotriva "ungurilor barbari". Toate acestea au fost acceptate de guvernele maghiare în numele liberalismului (Bíró 1989, p. 175).

Situaţia nu era alta nici *în şcolile medii.* Şcolile româneşti au fost absolut autonome în privinţa conducerii interne, a limbii de predare, a stabilirii planului de învăţământ, a alegerii profesorilor şi a manualelor. N-a împiedicat nimic afirmarea spiritului naţional românesc (Bíró 1989, p. 212).

A fost deci complet neîntemeiată propaganda dusă în Europa Occidentală în legătură cu "maghiarizarea forţată" care are loc în Ardeal.

Un manual apărut în 1995 afirmă că după recunoaşterea independenţei României (1881) "guvernul de la Budapesta a intensificat prigoana împotriva populaţiei române, de maghiarizare a acesteia" (Cristescu 1995, p. 78), ― fără a da exemple. În schimb, în Basarabia, rusificarea era întradevăr o realitate şi Cristescu dă mai multe exemple concrete: nu era aprobată înfiinţarea şcolilor româneşti, se stimula emigrarea românilor, şi

în această parte de ţară "au fost colonizaţi mulţi ruşi, ruteni, bulgari şi germani", etc. (Cristescu 1995, pp. 79–80).

Situaţia românilor din ţările învecinate

În Rusia, în regiunea Basarabia a acesteia, în această epocă trăiau cca. un milion de români (70% a populaţiei).

> "În 1867 limba moldovenească fu scoasă din toate şcolile publice din Basarabia. De atunci încoace toate şcolile, fie că erau întreţinute de cler, de zemstve sau de stat, erau şcoli ruseşti, cu limbă rusească, cu tendinţe ruseşti şi cu duhul rusesc" (Nistor [1923] 1991, p. 253).

În Serbia trăiau un sfert de milion de români. Nu li s-a permis să-şi folosească în public limba, nici măcar în biserică, unde era obligatorie limba sârbească. Numele popilor români, a elevilor şi a funcţionarilor au fost sârbizate, ele primind un aspect fonetic sârbesc (Bíró 1989 p. 100).

Situaţia naţionalităţilor în principatele române

În bisericile şi şcolile celor aproximativ 50 de mii de *ceangăi* catolici din Moldova slujba şi predatul în şcoli avea loc numai în limba română. Autorităţile au confiscat orice text religios în limba maghiară, dacă găseau la vreun preot. Preoţilor li s-a interzis să vorbească ungureşte cu credincioşii, cei mai mulţi preoţi însă nici nu ştiau ungureşte. Numele de persoane au fost românizate, şi s-a permis numai folosirea în limba română a numelor de locuri.

Succesul strădaniei de dominaţie românească exclusivă în Ardeal În mare parte cu concursul emigranţilor ardeleni, în 1890 s-a înfiinţat la Bucureşti *Liga Unităţii Culturale a Tuturor Românilor*. Ei au dus o vehementă propagandă anti-ungurească şi în presa vest-europeană. Liga Culturală a iniţiat o politică de diversiune faţă de Monarhia Austro–Ungară, care mai apoi a devenit politica oficială a tuturor partidelor politice româneşti, indiferent de coloritul lor ideologic. Această politică "de

unificare a naţiunii” era în continuare politica oficială şi a guvernelor româneşti până la primul război mondial.

Numele de localităţi din Ardeal

după 1867 se foloseau în limba proprie a fiecărei naţiuni, atât în viaţa particulară cât şi în contactul lor cu autorităţile. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea însă trebuia reglementată această problemă, fiindcă existau multe localităţi cu nume identice ─ de exemplu Săcel, Sălişte etc. în română, Szentmihály, Szentmiklós etc. în maghiară ─ care produceau multe neînţelegeri, mai ales la poştă. Camera deputaţilor din parlamentul de la Budapesta a adoptat în 1898 o lege, prin care s-a stipulat că fiecare sat să aibă numai o singură denumire oficială. Acest nume a fost stabilit de ministrul de interne, dar legea a mai stipulat şi faptul că ministrul îşi poate exercita acest drept “numai ascultând părerea comunelor în cauză şi a adunării magistraturii acestora...”, “cu posibila luare în considerare a dorinţei comunelor interesate” (Bíró 1989, p. 97). Alături de numele oficial astfel stabilit însă, conform articolului 5 al legii, “denumirea diferită de aceasta se poate scrie în paranteză.”

Limba română s-a folosit în public şi pe scară largă în Ungaria şi dacă au existat abateri, de pildă din partea unui casier de la căile ferate etc., ele au fost persecutate din oficiu şi pedepsite ca o contravenţie.

Activitatea presei româneşti în Ungaria

Libertatea presei a fost foarte largă. Presa românească a propagat liber aşa-zisul *boicot rasial românesc*. Acesta consta în faptul, că ziarele atacau pe toţi cei care întreţineau legături de prietenie cu ungurii sau arătau o oarecare înţelegere faţă de maghiari. Săptămânalul *Libertatea* din Orăştie, scos în 1902, în primul său număr (articolul editorial intitulat *Terorisare* din 1 ianuarie 1902) scrie: “Libertatea consideră ca cea mai impor-

tantă parte a menirii sale, să facă poporul nostru terorizator" (Bíró 1989, p. 259).

Tribuna scria despre românii de omenie: "[să] nu dăm pâine, dacă sunt flămânzi, nu dăm apă, când sunt însetaţi, ne închidem uşile înaintea lor, când cer găzduire." Acestea sunt cuvinte tari, dar în practică nu s-au mulţumit cu atâta: cel care la alegeri a votat un candidat de deputat cu programul guvernului "casa lui a fost incendiată peste noapte de ´făptaşi necunoscuţi´, animalele lui au fost furate, el însăşi a fost bătut până la sânge" (*Libertatea*, Orăştie, 1905, 50; citat de Bíró 1989, pp. 259–260).

Guvernul ungar a tolerat şi aceste fapte.

21. Primul război mondial; comuna în Budapesta, armata română atacă Ungaria; Miklós Horthy

În vara anului 1914 a izbucnit primul război mondial. Astăzi poate nu mai este cunoscut în general, dar este de interes de prim rang, că prim-ministrul ungar, Tisza István, s-a împotrivit intrării în război:

> "În *Cartea Roşie*, publicată oficial de Republica Austriacă de la 1918, un funcţionar sas ardelean al arhivei de la Viena, Groos Roderich a editat procesul verbal al consiliului de miniştri comun, din care reiese fără posibilitatea oricărei răstălmăciri că reprezentantul oficial al statului maghiar, contele Tisza István s-a declarat împotriva pornirii războiului şi această concepţie a sa a reprezentat-o energic şi împotriva colegiilor săi austrieci."[10]

Din nenorocire, colegii lui Tisza au fost de altă părere; contele nu a putut rezista (Gratz, vol. II, [1934], 1992, pp. 286–298).

---

[10] Szekfü, 1942; lucrare la care se referă Szekfü: Groos, Roderich: *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik*, Wien, 1940.

România, în ciuda alianţei cu puterile centrale, a rămas neutru ("neutralitate armată"). După doi ani de lupte a devenit evident că puterile Antantei se află în superioritate. În august 1916 Antanta a încheiat o înţelegere secretă cu România, în care i s-a promis Bucovina de sud, Ardealul şi părţile Ungariei de est, în caz că România atacă Austro–Ungaria.

Războiul a fost câştigat de puterile Antantei.

În martie 1919 la Budapesta a fost proclamată Comuna. Armata acesteia n-a putut ţine piept atacului românesc şi la 4 august armata română a intrat în Budapesta. Generalul H.H. Bandholtz, membrul american al misiunii militare a aliaţilor, în memoriile sale (*An Undiplomatic Diary*, New York, 1933) a descris istoria demontării fabricilor şi a devastărilor neînfrânate. Pe baza acestuia scrie Horthy Miklós în *Memoriile* sale (ed. II., 1974, p. 115):

> "Dacă el [Bandholtz] nu apare la timp, personal, cu cravaşa în mână, în palatul regal, acesta este negreşit golit. În faţa Muzeului Naţional au apărut deja camioane româneşti, care aşteptau doar să fie încărcate; muzeul a fost salvat de devastare numai prin faptul, că generalul a sigilat uşile lui în numele aliaţilor."

Amiralul Horthy Miklós, în fruntea armatei naţionale ungare a intrat în Budapesta la 16 noiembrie 1919. Horthy a fost taxat de comunişti, printr-o falsificare a istoriei care le-a fost proprie, fascist, epitetul fiind fluturat în lung şi în lat şi de politicienii români. Afirmaţia este una dintre cele mai grosolane minciuni, pe care comuniştii au inventat vreodată, în legătură cu o persoană. Horthy apăra interesele naţionale ungare; pe vremea lui exista parlament, alegeri parlamentare din patru în patru ani, în parlament erau reprezentaţi deputaţii a cinci partide dintre care partidul social-democrat şi partidul micilor gospodari; relaţiile lui cu Hitler nu erau bune, el nefiind nici prieten, nici aliat politic cu Hitler şi Germania nazistă. A urmat doar o politică de conjunctură, fiind silit de împrejurări, care corespundea

intereselor Ungariei: situaţia geopolitică a ţării, rolul său politic mult redus în urma trunchierilor teritoriale de la Versailles, etc.

În Ungaria nazismul era reprezentat de Partidul Crucii Săgetate a lui Szálasi. Atitudinea de omenie a poporului ungar este demonstrată printre altele de faptul, că numărul membrilor acestui partid a scăzut în timpul războiului: în 1940 avea 116 de mii de membri, iar cu trei ani mai târziu mai puţin de o sută de mii (Carsten 1967, p. 180). Astăzi este puţin cunoscut, că Szálasi *nu era de acord cu uciderea evreilor*. După părerea lui "evreii trebuiesc angajaţi până la sfârşitul războiului la munci publice, iar apoi trebuie să emigreze" (Carsten 1967, p. 180).

Guvernatorul Horthy Miklós a rezistat consecvent pretenţiilor fasciste. F.L. Carsten (1967, p. 180) scrie în cartea sa despre fascism:

> "Până la urmă germanii l-au înlăturat pe Horthy, fiindcă a încercat ieşirea Ungariei din război, şi tot germanii au ajutat să ajungă la putere pe Szálasi şi Partidul Crucii Săgetate, când armata roşie se afla deja pe pământ ungar."

(La 16 octombrie 1944 palatul regal de la Buda a fost ocupat de trupe SS, Horthy capturat şi internat a doua zi în Bavaria.)

În cartea întitulată *Puteţi povesti despre aceasta...* (Om detta må ni berätta..., Stockholm, 1998), autorii suedezi scriu în legătură cu persecutarea evreilor: După ocuparea Ungariei, în primăvara anului 1944, când germanii au vrut să deporteze pe evreii din Budapesta, printr-o dispoziţie energică, Horthy Miklós a împiedicat deportarea din ţară a 300.000 (*trei sute de mii*) de evrei, *"măsură prin care i-a salvat"*.

Şi Lucian Boia a remarcat că imaginea lui Horthy este falsă în istoriografia românească:

> "Manualele româneşti prezintă Ungaria încă de la instaurarea lui Horthy în 1920 ca supusă unei dictaturi de tip fascist (ceea ce, în treacăt fie spus, nu este chiar adevărat)" (Boia 1997, p. 223).

22. Crearea României Mari. Tratatul de pace de la Versailles (Trianon) de la 4 iunie 1920

a anexat României Ardealul, partea estică a Banatului, partea estică a marelui Şes al Ungariei, Ţara Crişurilor, zona oraşului Satu Mare şi Maramureşul. Pe acest teritoriu de 103.000 km pătraţi în 1910 trăiau 5 milioane 247.467 de locuitori, printre care 2 milioane 829.454 români, 1 milion 661.805 maghiari şi 564.789 germani (saşi şi şvabi). Procentajul românilor a fost deci 53.8%, a ungurilor de 31.6% (cu un grup însemnat de-a lungul noii frontiere), iar a saşilor şi şvabilor în total 10.8%. Este deci o minciună sfruntată afirmaţia lui Ştefan Pascu, că autorii tratatului de la Versailles "au luat în considerare voinţa popoarelor" şi că "limba balanţei judecăţii acestora s-a înclinat spre România şi nu spre Ungaria" (Pascu, *Ce înseamnă Ardealul?*, versiunea maghiară, 1984, p. 240).

Pe data de 1 decembrie, *Comitetul Naţional Român* a convocat la Alba Iulia o *Adunare Naţională*. La această adunare, zice-se, o sută de mii de participanţi au proclamat anexarea teritoriilor de mai sus la regatul român.

La conferinţa de pace de la Paris, şeful delegaţiei române, Ionel Brătianu, a făcut apel mai întâi la dreptul istoric, afirmând că graniţele României se întindeau odinioară până la Tisa şi că maghiarii s-au aşezat printre ei cu forţa armelor; a dat o cifră falsă, mult sub cel real, a maghiarilor; până la urmă însă "a făcut apel exclusiv la pretenţiile de anexiune teritorială bazate pe înţelegerea secretă de la Bucureşti din 1916" (Marschalkó 1960, p. 25).[11] Este evident că decizia conferinţei de pace a fost luată pe baza acesteia.

---

[11] Articolul 5 al acestei înţelegeri a precizat că "nici Puterile Aliate, nici România nu vor încheia separat pace, ci numai împreună şi în acelaşi timp." Prin nerespectarea acestei înţelegeri România şi-a pierdut toate drepturile la avantajele, pe care înţelegerea secretă le asigura pentru ea (Tilea–Temperley, 1925). Pacea încheiată separat de România cu Puterile Centrale a fost însă

Citām dintr-un articol din revista *22*, anul VI, nr. 7 (39), 30 septembrie 2003, de Mircea Iorgulescu: "Istrati în Elveţia (II)", cu subtitlul "Istrati şi ´cauza transilvană´" (despre un articol publicat în ziarul francez *La feuille*, 27 mai 1919; fragmente): …"Fiindcă transilvănenii, scrie Istrati, *´nu vor face nimic altceva decât să-şi schimbe stăpânii´*. Conferenţiarii veniţi de la Bucureşti, remarcă el, nu au spus *´în ce proporţie este reprezentată clasa ţărănească şi muncitorească din cele două ţări* [România şi Transilvania – nota referentului Mircea Iorgulescu] *în adunările naţionale care le pregătesc în acest moment soarta de mâine.´*"

"*´Martiriului´* transilvănenilor *´sub jugul maghiar´*, invocat de conferenţiarii veniţi de la Bucureşti, Istrati le opune *´veritabilul martiriu al poporului român sub jugul satrapilor români, suferinţe necunoscute în istoria Europei moderne´*. Căci, scrie el dezlănţuit, *´regimul oligarhic maghiar, inclusiv persecuţiile şi exploatările, n-a întrecut niciodată în duritate regimul român de teroare, iar ţăranii din Transilvania nu au dorit niciodată să treacă sub sceptrul administraţiei noastre*."

"Articolul se încheie în registrul sarcasmului patetic, *´toate frazele patriotice pe seama Transilvaniei le putem rezuma prin cea scăpată cândva de marele Jan Bratiano, tatăl actualului, care a spus într-o zi:* Vreau Transilvania, dar fără transilvăneni! „Desigur, *´Jan Bratiano´* este Ion Brătianu."[12]

Au fost în Europa Occidentală politicieni, care au avut un unghi de vedere mai larg. Astfel, de pildă, Charles Danielou, care în raportul său prezentat parlamentului francez despre tratatul de la Versailles, a constatat: "am avut şi o altă posibili-

---

trecută cu vederea de Puterile Antantei. - Este caracteristică pentru gândirea politică românească de atunci afirmaţia delegaţilor români la Conferinţa de pace de la Paris, că semnarea păcii de la Bucureşti n-a fost sinceră şi nimeni nu s-a gândit la respectarea ei.

[12] Mircea Iorgulescu: "Istrati în Elveţia (II)", în: Revista *22*, anul VI, nr. 7 (39), 30 septembrie 2003.

tate: menţinerea imperiului Habsburgic.” (Desigur, acordând autonomie naţionalităţilor şi dând acelaşi statut teritoriilor locuite de cehi şi croaţi, de care beneficia şi Ungaria.) “păstrarea unui cadru de secole ar fi redus cauzele duşmăniilor în Europa Centrală” (citează Gratz, *A forradalmak kora* [1935]; [Epoca revoluţiilor], 1992, p. 288). Nu trebuia să treacă mult timp, pentru ca să devină evident: *tratatul de pace de la 1920 a amplificat cauzele duşmăniilor în Europa Centrală şi a contribuit puternic la faptul că fascismul a câştigat teren* în Germania şi că prin aceasta a contribuit şi la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, care a atras după sine moartea a zeci de milioane de oameni; *ca urmare, Europa, — împreună cu puterile învingătoare — şi-a pierdut rolul său conducător de până atunci în lume.*

Adunarea de la Alba Iulia a promis vot universal, reformă agrară, libertatea presei şi a întrunirilor

> “Libertate naţională deplină [...] pentru fiecare popor, în propria sa limbă, organizându-şi administraţia prin indivizi din sânul său [...] câştigând reprezentaţie în organele legislative şi în guvernare ţării conform numărului indivizilor din care se compune.”

Asemenea prescripţii figurau, cu valabilitate obligatorie, în anexa Tratatului de Pace de la Versailles, întitulată Tratatul de Ocrotire a Minorităţilor în 12 puncte. *Convenţia Minorităţilor* (Convenţia de la Paris), § 1 prevede:

> “România se obligă să recunoască *drept legi de bază* reglementările cuprinse în articolele 2–8 ale prezentului capitol, că nici-o lege, dispoziţie sau măsură oficială nu va contraveni sau contrazice aceste reglementări, *faţă de care nu va fi valabilă nici un fel de lege, dispoziţie sau măsură oficială*” .

Dintre acestea însă nici una n-a fost inclusă în constituţia română din 1923.

Poporul ţării nu a fost întrebat

De altfel, plebiscit în legătură cu noile frontiere s-a făcut abia în câteva locuri. În istoriografia română ne putem întâlni adesea cu afirmaţia, că marea parte a populaţiei Ardealului a dorit unirea cu România (de ex. Pascu, în varianta engleză a *Istoriei Ardealului*, New York, 1990, 287–288: "peste 80%"). Afirmaţia este greşită: vigoarea juridică a deciziei adunării de la Alba Iulia a fost pusă sub semnul întrebării şi de ministrul american de externe Lansing, fiindcă această decizie a fost adoptată numai de un grup mai mic al populaţiei. Delegatul american Andrew a considerat, într-un raport confidenţial, ca neîntemeiată pretenţia guvernului român privind ocuparea Ardealului, fiindcă "în Ardeal procentajul românilor este de 60–65%, dar numai o treime sau jumătate a acestora doreşte unirea cu România" (citează Ádám Magda, *História*, 1987, p. 4). Dacă acceptăm deci datele lui Andrew şi considerăm unionişti jumătatea românilor ardeleni, 30% a populaţiei întregi a fost anti-unionistă, la care dacă adăugăm cei 32% de maghiari, obţinem 62%, totalul celora care au refuzat anexiunea. Dar acordul germanilor s-a obţinut, în parte sub presiune, în parte în speranţa (şi cu condiţia), că se vor respecta promisiunile adunării de la Alba Iulia, privitoare la autonomie. "N-ar fi făcut-o niciodată [să se declare de acord cu uniunea] dacă n-ar fi fost conduşi de cele mai bune speranţe" (König, p. 105).

> "Rezoluţiile de la Alba Iulia sunt alfa şi omega politicii noastre. Ştim că originea, existenţa şi viitorul acestui stat este inseparabil legat de noi. Uneori trebuie să privim cu braţele încrucişate, cum sunt lezate şi călcate în picioare cele mai evidente drepturi ale noastre; cu toate acestea suntem ferm încredinţaţi că ele se vor realiza"

(*Kronstadter Zeitung*, [Braşov], 17 decembrie 1924).

În realitate, deci, cel puţin două treime din populaţia Ardealului şi celorlalte părţi alipite nu a vrut să aparţină României.

23. De la tratatul de pace de la Versailles, până la cel de-al doilea război mondial

Primul punct al constituţiei adoptate în 1923: "Regatul român este un stat naţional unitar şi indivizibil." (În 1920, peste 30% a populaţiei nu era român.) Punctul 3. prescrie, că "este interzisă colonizarea unor popoare străine pe teritoriul României." Legea învăţământului public din 1924 a declarat (punctul 5): "Învăţământul primar este unitar în toată ţara." Conform punctului 7: "În şcolile de stat învăţământul primar are loc în limba română."

În deceniul al treilea al secolului al XX-lea dezvoltarea economiei române a luat avânt: prin introducerea unei tehnologii noi, moderne, producţia industriei s-a ridicat cu 56%.

În perioada 1929–1933 întreaga lume a trecut printr-o criză economică. În România în 1932 valoarea producţiei, atât în marea industrie, cât şi în agricultură, a scăzut. Numărul şomerilor se cifra la mai multe sute de mii. Guvernele ridicau împrumuturi şi credite din străinătate; bugetul a cunoscut în 1932 un deficit de zece miliarde lei. În perioada 1928–1932 venitul naţional a scăzut de la 293 miliarde lei la 171 miliarde lei (IR Compendiu, 1974, p. 387).

La începutul anilor ´30 în industria extractoare de ţiţei şi printre lucrătorii de la căile ferate au izbucnit greve tot mai intense; cel mai important centru al acestora din urmă erau atelierele feroviare Griviţa din Bucureşti. Greva minerilor din 1929 de la Lupeni împotriva micşorării salariilor şi a concendierilor a fost înăbuşită cu ajutorul armatei, în urmă căreia s-au înregistrat 30 de victime (SIA-89, p. 581).

Politica externă a României: împreună cu Cehoslovacia şi Iugoslavia, create de tratatul de la Versailles, România a fost

una dintre ţările Micii Antante; această cooperare a fost întărită şi lărgită în 1930.

Politica internă: România era un regat constituţional, cu sistemul pluralismului partidelor politice, dar din cauza înapoierii economice şi sociale, spiritul constituţional s-a manifestat doar limitat (SIA-89, p. 580). În anii ´20 se afla la guvern *Partidul Liberal Naţional*. Ardelenii au sprijinit *Partidul Naţional* al lui Iuliu Maniu, care s-a unit în 1926 cu *Partidul Ţărănist* al lui Mihalache, dând astfel naştere la cel de-al doilea partid, ca mărime, al ţării, *Partidul Naţional-Ţărănesc*. Sprijinindu-se pe ţărănime, a promis o guvernare echitabilă, dar după ce a ajuns la putere (1928), nu putea ţine de promisiuni. Maniu, ardelean prin naştere, a dat dovadă de o anumită înţelegere faţă de maghiari, dar în atmosfera generală şovină nici această atitudine n-a putut avea priză. Din Partidul Ţărănist s-a desprins fracţiunea filo-fascistă numită *„Frontul Român”*. Puterea grupărilor fasciste s-a manifestat prin înfiinţarea *„Ligii Apărării Naţionale Creştine”* în anul 1935, sub conducerea lui A.C. Cuza şi a lui Corneliu Zelea Codreanu. Din aceasta s-a desprins, în 1927, Codreanu, care a înfiinţat *“Legiunea Arhangelului Mihai”*, care după trei ani şi-a schimbat numele în *Garda de Fier*. Alături de ideologia fascistă, printre ideile Gărzii de Fier a figurat şi misticismul religios. La alegerile din 1937 Garda de Fier a obţinut 16% a voturilor, procentaj, prin care a devenit cel de-al treilea partid ca mărime.

Viaţa economică

Conducătorul vieţii economice a fost *Partidul Naţional Liberal*, interesele lui materiale fiind servite de conducerea Băncii Naţionale, de o sumedenie de întreprinderi şi fabrici. Vintilă Brătianu a fost cel care a formulat cuvântul de ordine economic al partidului: *“Prin noi înşine”* (deci sloganul autarhiei economice), care dorea să desfiinţeze, pe de o parte, dependenţa de capitalul străin, pe de altă parte însemna, că statul

trebuie să ia parte activă în conducerea economică a ţării şi să-şi folosească puterea, pentru a oferi avantaje materiale elementului românesc. După o afirmaţie: “Noi ...ducem o politică de aşezare a economiei şi a finanţelor pe baze naţionale.”

Una din consecinţele acestei politici a fost, că în privinţa gradului de dezvoltare a economiei s-au creat uriaşe diferenţe între diferitele părţi ale ţării, diferenţe, care şi aşa erau considerabile între regiunile României Mari.

În Vechiul Regat era nevoie de reformă agrară, de eliminarea inegalităţilor sociale (IR Compendiu, 1974, p. 375). Însă reforma agrară efectuată la începutul anilor ´20 a năpăstuit în primul rând ţărănimea maghiară din Ardeal. În Vechiul Regat legea a permis exproprierea a cel mult două milioane de hectare de pământ; în Ardeal nu exista asemenea limită. Date exacte nu s-au publicat nici până astăzi privind repartiţia pe naţionalităţi a proprietarilor expropriaţi şi a celor care au primit pământ. Doar după 1940 autorităţile maghiare au reuşit să strângă asemenea date, referitoare la Ardealul de Nord. În total, 288.609 de ţărani nevoiaşi au primit pământ, dintre care 78.1% erau români, şi numai 14.8% maghiari. În acelaşi timp, procentajul maghiarilor era de 31.2%, iar a românilor de 58.7% (Bíró 1989, p. 320). Abia 27% a proletarilor agricoli maghiari a primit pământ.

Composesoratul cunoscut sub numele de *Bunuri Private din Ciuc* (Csíki Magánjavak) guvernul maghiar i-a redat pe veci şi în deplină posesiune secuilor. După cum am văzut mai sus, după 1867 guvernele maghiare nu s-au atins de composesorate din Năsăud şi Caransebeş. Legea agrară românească a dispus exproprierea composesoratelor, dar cu excepţia composesoratelor năsăudene şi caransebeşene. *Proprietăţile Bunurilor Private din Ciuc au fost însă expropriate*. Conducerea Bunurilor Private a protestat la guvern, mai apoi la Liga Naţiunilor, care a recunoscut în 1932 că protestul este justificat şi nedreptatea felului în care a procedat guvernul român este evident. După un

proces lung, în 1936, statul român a luat secuilor acest drept. Prin aceasta au fost deposedaţi proprietarii de drept a 36.100 de hectare pământ şi 76.000 hectare pădure, descendenţii foştilor grăniceri secui, aproape 100.000 de oameni. Prin exproprierea, cu de-a sila de fapt, a Bunurilor Private Ciuc li s-a răpit secuilor, printre altele, posibilitatea ca familii cu condiţii materiale modeste şi foarte modeste să-şi poată şcolariza copiii. (Venitul rezultat din pădurit a constituit un fel de fondaţie şcolară indivizibilă, din care se puteau da burse copiilor săraci.)[13] După calculele lui Bíró, împreună cu aceştia, în total cca. 150.000 de proprietari maghiari mici şi mijlocii au suferit un grav prejudiciu material, pagubă, sau n-au fost luaţi în considerare la efectuarea reformei agrare româneşti.

Bisericile maghiare au fost jecmănite de reforma agrară. Pământul constituia în primul rând baza materială a bisericilor; majoritatea pământurilor lor (85%), care se ridica la 149.000 de iugăre a fost expropriată de statul român. Măsura n-a afectat biserica ortodoxă — din contră, ea a primit din pământurile ungureşti expropriate.

În 1938 în partea de nord-vest a ţării s-a creat o zonă militară de pază grănicerească. În aceasta zonă, conform legii, se putea expropria imobil fără nici o plată sau răscumpărare. Fiindcă aici majoritatea locuitorilor erau unguri, şi această măsură îi lovea pe ei. Pe locurile confiscate au fost aduşi apoi români. Faptul a fost declarat în mod făţiş, ca politică oficială a statului (V. Jinga, "Migraţiunile demografice şi problema colonizărilor în România," în *Analele Academiei de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Cluj* 1 [1939–1940]), citat de Bíró, 1989, p. 324).

---

[13] Majoritatea pământului a fost împărţit între comune româneşti, biserica ortodoxă şi mii de persoane particulare. Aceştia apoi, în vederea unui folos cât mai mare, au tăiat pădurile.

În spiritul acestei măsuri au fost înfiinţate de-a lungul graniţei maghiaro–române, după Jinga, 111 aşezări româneşti, unde au adus 4.973 de familii româneşti, dând în medie fiecărei familii 13.9 de iugăre de pământ. Această "cucerire lăuntrică" a pământului Ardealului continuă şi astăzi: de-a lungul frontierei vestice a României (mai ales în zona Salontei şi împrejurimile) sunt aduşi "colonişti" – români moldoveni din jurul Rădăuţi şi Dorohoi.

Maghiarii au avut parte de discriminări negative şi cu ocazia îndeplinirii legii din 1934, de reglementarea datoriilor.

Ţăranul maghiar nedreptăţit de legi a ajuns de multe ori într-o situaţie dezavantajoasă chiar în contra legilor, fapt recunoscut şi de autorităţi. Dar când era vorba de remedierea confiscărilor ilegale de pământuri, ţăranii români localnici au împiedicat adesea cu forţa executarea acestei dispoziţii, bătându-i, uneori omorându-i pe cei care se ocupau de executare. Se întâmpla (de ex. în comuna Hărău), ca o astfel de samavolnicie a fost confirmată şi de ministrul agriculturii: "Efectuarea deciziei a fost tehnic imposibilă", pentru că o ceată de români înarmaţi i-a bătut pe ţăranii care se ocupau de măsurarea pământurilor, unul dintre ei fiind chiar omorât (Bíró, 1989, pp. 324–325). ─ Venitul Oaşei Secuilor ("plaiuri" de păşunat vara) de 15.000 de iugăre a *Străvechii Comunităţi de Bunuri Mureş* a fost răpit ─ împotriva legii ─ de la cele 127 de comune, proprietare ale acestor bunuri, în aşa fel, încât administrarea averii a fost încredinţată magistraturii judeţului Mureş. Membrii acesteia în mare parte erau români numiţi, care au folosit mai apoi veniturile în scopurile lor (Bíró 1989, p. 326).

Cetăţenii aparţinând naţionalităţilor au fost trataţi dezavantajos până şi la strângerea impozitelor. Secuimea s-a sărăcit, de ex. în judeţul Odorhei (azi parte a judeţului Harghita), numărul bovinelor a scăzut în zece ani (până în 1935) cu 23%, în judeţul Trei Scaune (azi Covasna) a scăzut cu 30%, în vreme ce România ocupa locul al 5-lea pe lume privind numărul ani-

malelor. Prin aceasta au vrut să intensifice plecarea secuilor în Vechiul Regat. ─ În ciuda sărăciei, notarii şi învăţătorii români mutaţi în Secuime, care formau majoritatea consiliilor locale, i-au silit pe ţărani să ridice biserici ortodoxe şi şcoli de stat.

Este evident, deci, că pe teritoriile anexate României, maghiarii au avut parte de o cu totul altă soartă, decât aveau românii în Ungaria înaintea anului 1918.

Dar şi *românii ardeleni* au suferit de pe urma puterii venite din Regat. Erau diferenţe în tradiţiile economice şi de administraţie, în normele etice ale vieţii publice; s-a introdus bătaia cu bastonul, care îl umilea pe om ─ şi în Ungaria n-a fost aplicată. Din Regat veneau funcţionari în număr mare, ceea ce, desigur, nu era o împrejurare favorabilă pentru localnici.

Biserica greco-catolică, cu 1,400.000 de membri în 1930 (biserica ortodoxă avea în acelaşi timp 1,900.000 de credincioşi) a ajuns într-o situaţie dezavantajoasă, instituţiile sale fiind desfiinţate. Ca biserică special ardelenească a unei părţi a românilor, biserica greco-catolică a fost desfiinţată formal în 1948 de Gh. Gheorghiu-Dej.

Folosirea limbii materne

Recensământul din 1930 a arătat, că din populaţia României 7.9% sunt maghiari, 4.1% germani, 4% evrei. În acelaşi timp *în Ardeal* din totalul populaţiei de 5 milioane 548.363, procentul maghiarilor era de 24.4%, a germanilor de 9.8%, iar a evreilor de 3.2%. În ciuda acestei situaţii, între cele două războaie mondiale, *"o adevărată teroare de limbă [terreur linguistique] a avut loc în România"* (Vogel 1999, p. 335).

Deja în 1921 a început interzicerea dreptului de folosire a limbii materne în locurile publice şi în faţa autorităţilor. În birouri au apărut tăbliţe cu inscripţia: *“Vorbiţi numai româneşte!”* În noua constituţie votată în 1923 n-a existat nici o dispoziţie privitoare la folosirea limbii. Conform articolului 126 *“Limba oficială a statului român este româna.”* Folosirea

limbii maghiare în oficii şi birouri a devenit din ce în ce mai grea şi în 1938 era considerată deja o faptă pasibilă de pedeapsă (Bíró, 1989, p. 360). În 1925 reînnoirea legii privitoare la unificarea administraţiei a însemnat interzicerea categorică a folosirii limbii minorităţilor. Împotriva acesteia au protestat şi Iuliu Maniu şi saşii, reamintind legea maghiară a minorităţilor din 1868 (vezi mai sus, pp. 66–68) — dar fără nici-un rezultat.

Situaţia bisericilor ungureşti

Statistica oficială românească a consemnat în 1930 710.706 reformaţi (calvini), 645.544 romano-catolici, 69.257 unitarieni şi 30.000 de credincioşi evanghelici maghiari.

Întrucât Vaticanul era ferm convins că credincioşii bisericii ortodoxe vor trece la religia romano-catolică, în 1927, în-deplinind dorinţa guvernului român, a încheiat un concordat, prin care a subordonat episcopiile catolice din Ardeal şi teritoriile limitrofe, episcopiei romano-catolice române de la Bucureşti. Episcopii greco-catolici şi romano-catolici s-au constituit într-un consistoriu episcopal, în care românii erau în majoritate. Astfel, asupra averii bisericii catolice dispuneau de acum încolo românii — înainte de schimbarea imperiului, biserica greco-orientală era independentă şi sub aspectul bunurilor materiale (Bíró 1989, pp. 374–376). (Despre efectul reformei agrare vezi mai sus, pp. 82–83).

Învăţământul şcolar

în şcolile de stat cu limba de predare exclusiv românească, în şcolile confesionale bilingve — a avut ca scop românizarea naţionalităţilor neromâneşti. (Legile lui C. Anghelescu 1924–25; 75% a copiilor maghiari au fost siliţi să frecventeze şcoală românească, etc.). Împotriva unor dispoziţii deosebit de nedrepte a protestat în parlament până şi Nicolae Iorga (Bíró 1989, p. 426). Un profesor de liceu român, care şi-a dat seama de dificultăţile create de noua situaţie şi reglementarea şcolară

internă, a luat atitudine pe coloanele *Adevărul*ui împotriva proiectului de lege, constatând printre altele: "în aceasta sunt cuprinse dispoziţii pe care şcolile româneşti din Ardeal n-au cunoscut sub vechea dominaţie [maghiară]..." "aplicarea unor reguli... înseamnă tortură sufletească pentru copiii minoritari" (Bíró, 1989, p. 426). ─ În 1920 în România funcţionau încă 1.184 de şcoli maghiare confesionale. Dintre acestea au fost închise până în 1940 aproximativ 600 (Bíró, 1989, p. 416).

În Monarhia Austro–Ungară exista o largă autonomie locală (comunală şi judeţeană); cetăţenii puteau deci să ia parte la conducerea oraşelor şi judeţelor. Aceasta a fost desfiinţată de guvernul de la Bucureşti deja în primul an. Desigur, românii ardeleni au simţit lipsa ei, şi mai multe ziare româneşti cereau cu insistenţă şi sistematic restabilirea autonomiei locale. Organul *Lupta* a atras atenţia, în 1923, asupra dificultăţilor pe care le pricinuieşte centralizarea venită de la Bucureşti ─ din capitală trebuind să se ceară aprobare până şi pentru deciziile de cea mai mică însemnătate. Din punctul de vedere al maghiarilor la dezavantajele centralizării s-a mai adăugat faptul că şi comunele maghiare, precum şi oraşele cu majoritate ungurească erau conduse de consilii *numite* (nu *alese*; comisii *interimare*), în care abia ajungea câte un maghiar. În ciuda denumirii lor (interimar = provizoriu), aceste consilii au rămas definitive, neschimbându-şi componenţa naţională (Bíró 1989, 530).

24. Al doilea război mondial; arbitrajul de la Viena (1940)

În a doua parte a anilor ´30 puterea Germaniei s-a extins asupra părţii mai mari a Europei Centrale şi Răsăritene. În urma acestuia România şi-a schimbat orientarea politică anglo–franceză de până atunci şi căuta prietenia Germaniei. Guvernul maghiar căuta o soluţie pentru îmbunătăţirea sorţii maghiarilor din Ardeal. Fapt este că populaţia maghiară din Ardeal, băştinaşă, a fost asuprită de administraţia românească în toate

domeniile vieţii (vezi mai sus, pp. 82–87), o asuprire care ameninţa cu nimicire această minoritate ─ contrar tratatului de pace de la Versailles din 1920.

Încălcările flagrante ale tratatului de la Versailles au fost criticate nu numai în Ungaria, dar şi de mulţi intelectuali şi politicieni europeni, şi s-a vorbit serios despre *o revizie paşnică* a frontierelor. În Anglia, *lordul Rothermere* a elaborat propuneri în acest sens. *Aldo Dami* a prezentat problema pe larg în cartea sa *La Hongrie de demain*, Paris, 1929. Dami a propus ca teritoriul la nord de graniţa nouă a Ungariei (în Cehoslovacia creată la Versailles), unde aproape 90% a populaţiei erau maghiari, să fie retrocedat Ungariei (9 ani mai târziu primul arbitraj de la Viena [1938] a realizat acest lucru). Dami a propus retrocedarea şi a altor teritorii locuite de maghiari în apropierea frontierelor noi, iar în câteva teritorii a propus plebiscit. După el, regiunile în jurul oraşelor Oradea, Satu Mare, Zalău, atunci cu o majoritate maghiară, ar trebui să fie retrocedate Ungariei, iar Secuimea şi teritoriul saşilor organizate ca regiuni autonome. ─ După ce a făcut mai multe călătorii în România şi în Ungaria, savantul suedez *Fredrik Böök* a tras atenţia opiniei publice din Europa asupra nedreptăţilor tratatului de pace de la Versailles. Puterile mari, învingătoare în război, nu au făcut însă nimic, şi după arbitrajul de la Viena din 1938, Böök a plâns faptul că nu puterile democratice, ci Germania şi Italia a făcut ca un ţinut maghiar să revină Ungariei: acest fapt este "o cumplită în-frângere a Europei liberale şi democratice" (Böök, *Oktober 1938*, p. 109).

Toate plângerile şi cererile ale maghiarilor din Ardeal adresate guvernelor de la Bucureşti, ca şi Alianţei Naţiunilor au fost respinse. Guvernul maghiar a oferit României consultări în chestiune. România a cerut ea însăşi în prealabil convocarea unei comisii mixte româno–maghiare la Turnu Severin, pentru discutarea şi reglementarea problemelor teritoriale, dar con-

vorbirile s-au încheiat fără nici un rezultat. Până la urmă revendicările ungureşti au ajuns în faţa unei comisii de litigiu mixte, germano–italiene, care a dispus retrocedarea Ardealului de Nord Ungariei. (Cel de-al 2-lea arbitraj de la Viena, 30 august 1940.) Pe acest teritoriu de 43.492 km pătraţi, conform recensământului din 1941, trăiau 2,460.000 de persoane, dintre care 52.1% maghiari, 41.5% români şi 1.8% saşi (SIA-89, p. 596). În România au rămas cca. o jumătate de milion de maghiari.

În timpul administraţiei militare maghiare din Ardealul de Nord au avut loc, din exces de zel, numeroase acţiuni antiromâneşti nedorite, uneori chiar în contra voinţei guvernului ungar. Astfel, de pildă, au fost siliţi să plece intelectuali români, pe care premierul Teleki a vrut să-i invite ca deputaţi în parlament (SIA-89, p. 597). Asupra armatei ungare de ocupare s-a tras din pândă în două comune, Ip şi Trăznea, iar soldaţii şi-au luat revanşă, după date româneşti cu 157 de morţi (*Teroarea horthysto-fascistă*, 1985, p. 74). Orice armată se răzbună crâncen pentru toate atacurile din pândă împotriva sa. Aşa s-a întâmplat şi la Iaşi în vara anului 1941: "La Iaşi, au fost executaţi 500 [cincisute] iudeo-comunişti, care trăseseră focuri de armă din case, asupra soldaţilor germani şi români" (*Universul*, nr. 175, 2 iulie 1941; vezi Martiriul, p. 100). La aceeaşi dată, Preşedinţia Consiliului de Miniştri a emis un comunicat, în care se spune, că în caz că se trage asupra soldaţilor germani sau români, “pentru fiecare ostaş german sau român vor fi executaţi 50 iudeo-comunişti” (Martiriul, p. 101).

Din păcate, din Ungaria de după 1920 au venit în Ardealul de Nord mulţi oameni, care nu cunoşteau situaţia, şi comportamentul umilitor al acestora faţă de localnici ─ şi maghiari ─ a produs mari pagube. Constatarea este valabilă mai ales pentru funcţionarii administraţiei militare, pe care poporul i-a numit “paraşutişti” (*RMDSz Fehér Könyv* [Cartea Albă a UDMR], p.

25). “Paraşutiştii” n-au contribuit cu nimic la “solidarizarea sufletească” a populaţiei maghiare din cele două părţi de ţară. Pe lista păcatelor acestora figurează întemniţări nedrepte, internări, etc. (Pe de altă parte, de pildă, pensionarii şi-au primit retribuţia deja din septembrie 1940, ei înşişi mirându-se de această continuitate în organizarea administraţiei de stat ungare.)

Administraţia maghiară civilă a căutat însă împăcarea cu românii şi şi-a exprimat această intenţie şi prin legi. Într-o lege emisă în aprilie 1941 este scris, că cel care “foloseşte cuvinte înjositoare referitoare la naţionalităţile care trăiesc în ţară, poate fi pedepsit cu închisoare de până la şase luni” (Kádár Gyula, *Történelmünk* [Istoria Noastră, 1999], IV, 5, p. 8). Partidul Maghiar din Ardeal a insistat în mod deosebit asupra înţelegerii cu românii (ca şi asupra ieşirii din război).q

Premierul Teleki Pál (unul dintre foştii exponenţi de frunte ai maghiarilor din Ardeal), după arbitrajul de la Viena, a atras atenţia maghiarilor, ca “să fie atenţi şi să nu privească prin prisma trecutului naţionalităţile care s-au reîntors acum în sânul lor” (Hory 1967, p. 80). În primăvara anului 1941, Teleki a rostit o cuvântare de pe balconul ziarului *Ellenzék* din Cluj, în care a spus textual că “noi [maghiarii] nu ne putem permite să ne purtăm în aceeaşi manieră cu ei [românii], precum s-au purtat ei cu confraţii noştri unguri în timpul celor 22 de ani.”

Este un fapt interesant, că în gimnaziile maghiare confesionale din Ardealul de Nord în timpul stăpânirii ungare limba română a fost o disciplină obligatorie. Româna s-a bucurat de acelaşi tratament, ca toate celelalte discipline, mai mult, părinţii maghiari din Ardealul de Nord au cerut mărirea numărului de ore de română — în particular sau în petiţii adresate direcţiilor şcolilor — şi ore suplimentare pentru copiii lor, slab cunoscători ai limbii române (informaţie primită de la regretatul profesor Balázs János).

În Ardealul de Sud au ajuns în închisori în condiţii inumane sute de maghiari (Kosztin 1989, p. 92). Folosirea limbii maghiare a fost interzisă în birourile publice, în convorbirile telefonice. Manifestările bisericeşti au fost suspendate. Funcţiona un *Oficiu Central de Românizare* care a dat afară din slujbă mulţi angajaţi maghiari de la poştă, căile ferate, etc., cărora li s-a interzis apoi să se angajeze. În toamna anului 1942 au fost chemaţi sub arme în masă bărbaţi maghiari, pe care i-au trimis apoi la front împreună cu deţinuţi de drept comun sau au fost puşi să lucreze, răbdând foame, în lagăre de muncă. Ţărănimea ungurească a suferit de confiscarea cerealelor "pentru necesităţile războiului", şi a pământurilor.

Conform procesului verbal din 7 ianuarie 1943 a consiliului de miniştri ungar, începând din 30 august 1940 au fost expulzaţi din Ardealul de Sud 150.000 de unguri (Kosztin, 1998, p. 94). După *Történelmi Atlasz* (Atlas Istoric, Budapest, 1991, 92, hărţile I şi II), în 1940 au venit în Ardealul de Nord 200.000 de maghiari din Ardealul de Sud, plecând implicit din Ardealul de Nord 80.000 de maghiari în Ungaria.

Despre cei *patru ani ai stăpânirii ungare din Ardealul de Nord*, încă pe timpul lui Ceauşescu şi de asemenea şi după aceea, în presă, televiziune şi cărţi, propaganda a vânturat o sumedenie de date false. Drept completarea datelor de mai sus dăm o scurtă sinteză a raportului comisiei mixte germano–italiene, de la sfârşitul anului 1943. Comisia a ascultat în Ardealul întreg plângerile populaţiei române şi maghiare. Cele mai importante reclamaţii ale românilor în *Ardealul de Nord* (după Păcurariu, 1988, pp. 454–455, care se referă la lucrarea *Dans la tourmente*, Budapest, 1974, de Csatári Dániel) era că le lipsesc reprezentanţii care să le apere drepturile;

"... măsurile de represalii, licenţierile de funcţionari şi de salariaţi", [...] "măsuri discriminatorii luate faţă de români

chemaţi în serviciul militar, simptomele flagrante ale situaţiei românilor din punct de vedere economic şi al aprovizionării, ordonanţa de expropriere privitoare la fondurile lor, obstacolele ridicate în faţa liberei exercitări a muncii intelectualilor, regimul nedrept al fiscalităţii şi exproprierile efectuate pe plan economic pe baza ordonanţei 1440/1941 M.E."

Comisia propune guvernului maghiar să ridice numărul şcolilor româneşti şi consideră necesare convorbiri între cele două guverne, pentru soluţionarea problemelor.

În *Ardealul de Sud*:

"constrângerile politice exercitate asupra maghiarilor", discriminări în cazul celor chemaţi la îndeplinirea serviciului militar, "frământările produse în rândurile lor printr-o serie întreagă de rechiziţii sau de alt fel, *răul tratament fizic*, imposibilitatea situaţiei lor din punct de vedere cultural, *exodul lor masiv*" (sublinierea noastră).

Păcurariu aminteşte că locuitorii nu îndrăzneau să spună totul ― faptul însă este valabil cel puţin în aceeaşi măsură pentru Ardealul de Sud, ca şi pentru Ardealul de Nord.

În posesia datelor concrete, putem rectifica ceea ce a apărut în raportul comisiei despre situaţia din *Ardealul de Nord:* **1**. Juristul dr. Mikó Imre, în calitate de intendent general al CASBI (Fondul Imobilelor Româneşti Părăsite din Ardealul de Nord) s-a îngrijit, *de multe ori personal*, de sigilarea şi păstrarea în condiţii bune a locuinţelor şi caselor românilor plecaţi în Ardealul de Sud, achitându-se de această sarcină mai conştiincios ca oricare funcţionar de stat român. 2. La Atelierele MÁV (Căile Ferate ale Statului Ungar) de reparare a materialului rulant (locomotive şi vagoane) din Cluj, de pildă, toţi românii care n-au plecat în Ardealul de Sud ― au fost menţinuţi în slujbă, deşi atelierele erau considerate "intreprindere de război", iar angajaţii mobilizaţi la locul de muncă.

3. În perioada 1940–1944 funcţionau la Cluj două licee de stat *cu limba de predare exclusiv românească*: Liceul Gheorghe Bariţiu (director fiind regretatul profesor dr. Józsa János) şi Liceul C. Anghelescu, iar la Năsăud ― până în anul 1943 ― *vechiul liceu românesc al regimentelor române de grăniceri* (director fiind regretatul profesor dr. Pálffy Endre).

Aşadar, situaţia ungurilor a fost mult mai proastă în Ardealul de Sud, decât cea a românilor sub stăpânirea maghiară între 1940 şi 1944, în Ardealul de Nord. Aceasta reiese şi din raportul sus-menţionat al comisiei străine, nepărtinitoare.

Evreii din Ardealul de Nord (ca şi în toată Ungaria de atunci) au trăit în pace până în luna martie a anului 1944, când armata germană a ocupat Ungaria. Numai după această dată, în luna mai, au început deportările. Mai mulţi politicieni maghiari, ca şi episcopul romano-catolic Márton Áron, au protestat public împotriva deportărilor evreilor (vezi mai jos, p. 97).

România intră în război

În iunie 1941 mareşalul Ion Antonescu s-a înţeles cu germanii la München, privitor la intrarea României în război: (*"Soldaţi români! Treceţi linia Prutului!"*), ceea ce germanii nici nu cereau atunci. Atâta vreme, cât armata germană repurta victorii în război, statul român a luat parte la lupta împotriva Uniunii Sovietice cu forţe uriaşe. Armata română a ocupat Bucovina, Basarabia şi Transnistria, unde, la ordinul lui Antonescu, au fost ucişi mai multe sute de mii de evrei, fără orice concurs al germanilor (vezi mai jos). În 1942 pe frontul de est luptau 26 de divizii româneşti, dintre care 16 erau nimicite în luptele din jurul Stalingradului, iar majoritatea altor şase divizii au pierit în Caucaz. "Participarea armatei române la operaţiile militare pe teritoriul U.R.S.S. ― participare hotărâtă de generalul Antonescu singur ― a adus ţării mari suferinţe" (Giurescu 1975, p. 779).

Exterminarea evreilor ordonată de mareşalul Antonescu şi executată de autorităţile româneşti

Primul pogrom a avut loc la 1 iulie 1940 în oraşul Dorohoi, unde soldaţii regimentului 3 de grăniceri, conduşi de români din localitate şi organele de poliţie, au împuşcat 52 de locuitori evrei (p. 37 în *Martiriul evreilor din România*, 1991, din care am cules aceste date; dăm în continuare numai numărul paginii de referinţă).

După venirea la putere a legionarilor, mii de evrei au fost jefuiţi, maltrataţi, ucişi; locuinţele, şcolile, cimitirele lor au fost pângărite sau distruse (43).

Pogromul din Iaşi: la 29 iunie 1941, la Iaşi, şeful poliţiei locale a raportat conducerii centrale a poliţiei, iar prefectul ministrului de interne: noaptea s-a tras din case particulare asupra trupelor germane şi române care treceau prin oraş şi asupra unor clădiri (89–90).

Ca o măsură de represiune, în aceeaşi noapte, soldaţi români şi germani au omorât 500 de evrei. La crimele comise pe străzile oraşului "a contribuit în mare măsură şi populaţia românească, care convinsă că focurile au fost trase de comunişti şi evrei indica locurile de adăpostire ale evreilor" (din declaraţia chestorului poliţiei municipiului Iaşi, Gheorghe V. Leahu; *Martiriul* p. 102).

Concluzia raportului întocmit de Ministerul de Interne, (General de Divizie [ss] Leoveanu, Directorul General al Poliţiei): la Iaşi trupele româneşti n-au avut nici-un rănit sau mort. Conform comandantului german Hoffman au fost "aproximativ 20 de morţi şi răniţi germani", nu s-a permis însă verificarea acesteia. Prin urmare, autorii raportului presupun că "atacul a fost un simulacu executat cu arme de salon" de legionari şi borfaşi cu scop provocator (108).

La 8 iulie 1941 mareşalul Antonescu a ţinut o cuvântare la şedinţa Consiliului de Miniştri, din care cităm (140):

"... eu sunt pentru migraţiunea forţată a întregului element evreiesc din Basarabia şi Bucovina, care trebuie azvârlit peste graniţă. De asemenea sunt pentru migraţiunea forţată a elementului ucrainean, care nu are ce căuta aici în momentul acesta".

"Îmi este indiferent dacă în istorie vom trece ca barbari. Imperiul Roman a făcut o serie de acte de barbarie faţă de orizontul contemporan şi a fost totuşi cel mai măreţ aşezământ politic".

"Nu există în istoria noastră un moment mai favorabil".

"Dacă este nevoie, să trageţi cu mitraliera".

Transnistria

Una dintre multele procese verbale (142–143):

"Astăzi, 9 august 1941.

Noi, sublocotenent Heinrich Fröhlich Untersturmführer din Marele Comandament al Unităţii din Chişinău, având sectorul Cetatea Albă, m-am prezentat în comuna Tătăreşti, unde se află un lagăr de evrei în număr de 451 (patru sute cincizeci şi unu) sub comanda căpitanului de jand. Vetu Gh. Ioan din Leg. Jand. Chilia Nouă, căruia i-am comunicat ord. d-lui general Antonescu de a-i executa imediat.

Subsemnatul căpitan Vetu Ioan, luând cunoştinţă de ordinul sus transmis, l-am adus la cunoştinţa d-lui comandant al Legiunii, care mi-a ordonat a executa acest ordin, urmând a raporta.

Pentru care am încheiat prezentul proces verbal.

Untersturmführer ss FRÖHLICH Căpitan ss IOAN GH. VETU."

Şi *diplomatul american* Franklin Mott Gunther a constatat, în scrisoarea sa din 19 august 1941, emisă de la ambasada din Bucureşti a S.U.A., că Ion Antonescu a fost cel care a dat primul ordin pentru persecuţia evreilor "fapt este că el [mareşalul Antonescu; în original: *General Antonescu*] a dat

primul ordin în acest sens [este vorba de ´excesele sângeroase comise împotriva evreilor´] (Martiriul, p. 149; în traducerea acestui text dată în Martiriul, p. 151, se scrie greşit "*guvernul* Antonescu"). Din scrisoarea aceasta mai cităm:

> "Pe aici se aude că ziarele ungureşti vor lansa o campanie împotriva României pe această temă. Ea va servi cel puţin ca să se aducă situaţia în atenţia lumii occidentale, în România neaflându-se nici un corespondent american" (153).

Raportul unui Hauptsturmführer SS german:

> "După cum a comunicat astăzi directorul general Lecca 110.000 de evrei din Bucovina şi Basarabia vor fi evacuaţi în două păduri din zona Bugului. Din câte a putut el afla această acţiune trebuie pusă în seama unui ordin al mareşalului Antonescu. Scopul acţiunii este lichidarea acestor evrei. Bucureşti, 17 octombrie 1941. Semnătură (indescifrabilă) SS Hauptsturmführer" (166; traducere din

limba germană. ─ Directorul general Lecca a fost emisarul guvernului în problemele privitoare la evrei; 188).

Printre actele lui Lecca s-a găsit o notă, în care, printre altele, se găsesc următoarele date despre evrei:

> "La Odesa arşi de viu, în barăci: 10.000. La Odesa spânzuraţi ca represiune după explozia care a avut loc în casa comandantului german de la Odesa: 25.000"
> "Numărul evreilor împuşcaţi, spânzuraţi şi arşi pe acest teritoriu , în total: 333.600" (186).

Ardealul de Nord aparţinea în aceea vreme Ungariei. Evreii de acolo au trăit în pace până în primăvara anului 1944; în martie 1944 însă, ţara a fost ocupată de armata germană. Când germanii au început să strângă evrei pentru a-i trimite la moarte,

> "... episcopul romano-catolic Márton Áron […] la 18 mai 1944, de la amvonul bisericii [Sf. Mihai] din Cluj, a osândit fără şovăire şi cu un splendid curaj deportarea concetăţenilor săi evrei din capitala Ardealului." (Dr.

> Moses Rosen, Şef Rabin al Cultului Mozaic, în *Martiriul*…, Cuvânt înainte, p. IX.)[14]

Pierderile României cauzate de război şi de deportări în lagărele sovietice au fost uriaşe. Sute de mii de oameni din populaţia civilă, în primul rând din Basarabia, au fost duse în Uniunea Sovietică, în lagăre, de unde majoritatea lor nu s-a mai întors acasă. Cristescu (1997, p. 191) dă următoarele cifre: ”România a pierdut 1,100.000 oameni ─ civili şi militari ─, dintre care pe front 794.562 de militari ─ 92.620 morţi, 333.966 de răniţi şi 367.976 de dispăruţi.” Această cifră este desigur mai mare cu cel puţin o jumătate de milion de oameni. Nu este cunoscută soarta a restului de cca. 400.000 români, în majoritate probabil civili, care au fost luaţi şi duşi în lagărele din Uniunea Sovietică. Mai mult decât sigur, că şi cele trei categorii de cifre se cer a fi corectate în urma unor cercetări ulterioare. *Asociaţia Română a Victimelor Represiunii Staliniste* a publicat următoarele date: în iunie 1940, după ce U.R.S.S. a ocupat Basarabia, Nordul Bucovinei şi Ţinutul Herţa,

> “peste 4.300 de cetăţeni civili au fost asasinaţi şi 32.000 de ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi ai Armatei Române au fost dezarmaţi şi predaţi sovieticilor.” În iunie 1941, “peste 300.000 de cetăţeni români sau de alte naţionalităţi au fost trimişi în gulagurile sovietice.” “Condiţiile erau inumane, câte 70–100 de oameni închişi în vagoanele de marfă, fără hrană şi fără apă. Cei bătrâni şi bolnavi au presărat drumul până la punctele finale cu oasele lor. La fiecare oprire în câmp a trenului se aruncau cadavre, care fie că erau îngropate sumar, fie că erau lăsate în voia sorţii.” “Un al

[14] Când episcopul Márton Áron, câţiva ani mai târziu, a protestat la guvernul român împotriva desfiinţării reţelei şcolare maghiare din Ardeal, a fost condamnat la închisoare (vezi mai jos, p. 106).

doilea val de deportări s-a organizat între 1944 şi 1950, când peste 250.000 de persoane au fost trimise în lagăr. Între 1950 şi 1964 alţi 300.000 de oameni aveau să fie strămutaţi, pentru ca în 1965, 380.000 de români să fie constrânşi să părăsească Basarabia, în locul lor fiind aduşi 528.000 de colonişti de origine slavă".[15]

25. România iese din război

La 23 august 1944 tânărul rege Mihai l-a arestat pe mareşalul Antonescu şi întregul guvern. Sub conducerea generalului Sănătescu s-a format un nou guvern, în care erau reprezentate partidele istorice. Partidul comunist român avea la această dată numai 1.150 de membri, dar mai mult de jumătate din aceştia erau agenţi întruşi ai Siguranţei (*RMDSz Fehér Könyv* [Cartea Albă a UDMR], 1995, p. 21). În România partidul comunist n-a avut priză în mase până în ultimele clipe ale războiului. Armata a încetat rezistenţa împotriva ruşilor şi şi-a întors armele împotriva germanilor. La 12 septembrie a fost semnat la Moscova un tratat de armistiţiu, după care armata română a fost obligată să ia parte la luptele împotriva germanilor (cu cca. 15 divizii); pierderile sale fiind apreciate de istorici militari români la 179.000 de soldaţi. Ardealul de Nord "sau partea mai mare" a fost promisă României.

26. "Voluntari pentru Ardeal"

Şeful marelui stat major a ordonat deja în noaptea de 23 august, ca imediat să fie chemate sub arme *batalioanele fixe regionale pentru Transilvania*. În acelaşi timp, comandantul acestora a ordonat organizarea unor unităţi operative înzestraţi cu puşcaşi, arme grele şi artilerie.

---

[15] Vezi, de ex., ziarul *România Liberă*, 24.06.2000.

La 30 august armata română a pornit împreună cu armata sovietică spre Ardealul de Nord. În acelaşi timp presa a dus cea mai sălbatică campanie de propagandă "despre sângeroasele acţiuni ungare." În fiecare ziar au fost publicate cu regularitate cifre fantastice în legătură cu românii ucişi de maghiari în perioada 1940–1944 în Ardealul de Nord, dar erau în stare să inventeze şi faptul, că populaţia maghiară, concomitent cu trecerea frontului, omora în număr mare paşnica populaţie românească şi pe soldaţii români care intrau în localităţi. *Moartea soldaţilor români căzuţi pe front s-a pus deci pe seama populaţiei civile maghiare.* În această propagandă partidul ţărănist a luat parte din răsputeri; unul dintre liderii săi, Mihai Popovici a declarat la Braşov, la o adunare populară:

> "Românii au fost daţi afară din slujbă, au fost ucise femei şi copii, întreaga mârşăvie a sufletului lor s-a întors pe deplin împotriva românilor lipsiţi de apărare. Astăzi trebuie să ne socotim cu ei"

(*RMDSz Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], p. 40, notă).

Istoricul Ştefan Pascu, care după moartea lui Constantin Daicoviciu (în 1973) a devenit istoricul de prim rang, "oficial", al României, a fost, în 1944, în Sibiu, comandantul unui detaşament al voluntarilor. În ziarul *România Nouă* (Sibiu), din 8 septembrie 1944, a apărut următorul anunţ, sub titlul *"Voluntari pentru Ardeal"*:

> "Detaşamentul Beliş–Sibiu se înscrie la d-l dr. Ştefan Pascu în str. Universităţii nr. 20 în fiecare zi între orele 8–12 şi 4–7. D-l Ştefan Pascu este singura persoană numită oficial în calitate de comandant al detaşamentului voluntarilor din Sibiu şi nimeni altul nu-şi poate asuma această calitate" (citează *RMDSz Fehér Könyv* [Cartea

Albă a UDMR], p. 131). Pascu a strâns şi fonduri băneşti pentru voluntari, precum şi pentru partidul şi gărzile lui Maniu.

Ziarul *Desrobirea*, editat la Sfântu Gheorghe, a publicat o chemare, în numărul său din 20 septembrie 1944, a unui comandant de detaşament voluntar, Gavril Olteanu din garda lui Maniu, în care aţâţa împotriva maghiarilor. Dezvăluie şi faptul că gărzile voluntare conlucrează cu autorităţile şi cu armata, precum şi faptul că Iuliu Maniu este iniţiatorul acestor formaţii voluntare (*RMDSz Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], p. 28). Acestea au strâns marea parte a populaţiei civile, i-au dus în faţa judecătoriilor marţiale, comandantul a rostit sentinţa, care a fost apoi executată de subalternii săi. (Aţâţarea unor oameni simpli, necunoscători ai realităţii, prin minciuni grosolane a ţinut şi ţine până astăzi de tactica politicii şovine române — vezi evenimentele de la Târgu Mureş, din martie 1990.)

> Din amintirile unui ţăran din Aita Seacă (jud. Covasna): "Mi se păstrează până la sfârşitul vieţii imaginea, cum venea băiatul lui Szép Albert, mama şi tatăl său erau în căruţă, morţi. Copilul să fi fost de vreo 15–16 ani. Cu două văcuţe, aducându-şi mama şi tatăl mort în căruţă, venea spre noi şi îşi ştergea nasul şi îi curgeau lacrimile... Îşi ducea mama şi tatăl ca să-i înmormânteze, fiindcă s-a dat poruncă, că fără clopot şi preot — preotul nici nu era acasă — aceştia trebuie curăţaţi de pe faţa pământului" (*RMDSz Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], 1995, p. 125).

Populaţia nevinovată a numeroase sate maghiare a fost expusă acestei barbarii; ungurii au fost omorâţi cu miile.

Afară de crime, mai multe zeci de mii de unguri au fost duşi în lagăre de internare, unde deţinuţii mureau în condiţii inumane. Dintre lagărele de internare, cele mai groaznice condiţii erau în cel de la Feldioara (la nord de Braşov). Tg. Jiu, Focşani, Beiuş, Timişoara, Hălmăgel, Lugoj erau celelalte localităţi, în care existau lagăre. Autorităţile româneşti au predat foarte mulţi alţi bărbaţi maghiari armatei sovietice, pe motiv că

sunt “partizani”.[16] Dintre aceştia cei mai mulţi au fost transportaţi în lagărele sovietice ale morţii. După procesele verbale ale Uniunii Populare Maghiare, în toamna anului 1944 au fost prinşi în Ardeal 40.000 de bărbaţi maghiari (numai la Cluj 3.200, în ziua de 14 octombrie 1944).[17] Majoritatea acestora au murit în deportare şi internare. Această cifră însă a fost mult mai mare în realitate; cei care au întocmit aceste procese verbale nu puteau afla toate crimele de acest fel (*RMDSz Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], 1995, p. 31).

La 12 noiembrie 1944, conducerea militară sovietică a dat ordin administraţiei militare româneşti să părăsească Ardealul de Nord. În ordin se motivează măsura şi se face aluzie la atrocităţile comise de gărzile lui Maniu, principalul motiv a fost însă că această administraţie şi trupele de voluntari au pătruns în Ardeal fără aprobare sovietică. Tratatul de armistiţiu a prescris în mod expres administraţie românească *civilă*.

La 16 noiembrie guvernul român a dizolvat gărzile lui Maniu. Maniu a dat publicităţii această dispoziţie la o mare adunare din Bucureşti; în cuvântarea sa “a adus mulţumiri” acestor unităţi militare, care “s-au achitat de datoria lor patriotică.” ─ Acţiunea “voluntarilor pentru Ardeal” a purtat o puternică amprentă de răzbunare asupra populaţiei maghiare

---

[16] Ştiind că cuvântul "partizan" este un fel de "pânză roşie" pentru trupele "eliberatoare", fiind sinonim cu "ostaş fără uniformă, care atacă pe neaşteptate în spatele inamicului şi deobicei din pândă".

[17] Uneori, soldaţii intrau câte doi - unul sovietic, altul român - în casele oamenilor şi îi sileau să iasă din căminele lor aceşti "partizani". Astfel a fost scos de lângă familia sa şi Barthalis József, profesor al Colegiului Reformat din Cluj şi deportat la Ural, unde a murit în scurt timp, deşi a fost un bărbat de o constituţie foarte solidă. A lăsat în urmă nevastă tânără şi doi băietaşi, de 3 şi respectiv 4 ani. Dar au fost luaţi de pe stradă mulţi alţi profesori şi chiar elevi de 17–18 ani ai aceluiaşi colegiu.

civile, nevinovate şi lipsite de apărare, pentru "răpirea de 4 ani a teritoriului Ardealului de Nord".

27. Ardealul de Nord autonom

Între 14 noiembrie 1944 şi 13 martie 1945 s-a format în Ardealul de Nord un regim autonom, care a asigurat egalitatea poporului român şi maghiar în exercitarea puterii de stat. *Corpul Consultativ al Ardealului de Nord* a îndeplinit de fapt funcţia unui guvern provizoriu de coaliţie. În acest for au fost reprezentate: *Uniunea Democratică a Românilor Ardeleni* cu 12 membri, comuniştii, social-democraţii, *Uniunea Populară Maghiară* şi *Sindicatele* cu câte şase membri, *Frontul Plugarilor* cu patru membri, precum şi *Uniunea Patriotică*, *Uniunea Populară Democratică Evreiască*, şi *Blocul pentru Apărarea Poporului* cu câte un membru (Kádár, *Történelmünk* [Istoria Noastră], IV [1999], nr. 5, p. 9).

Membrul Comisiei Juridice, Bernád Ágoston, a formulat obiectivele propuse de acest for: asigurarea autoguvernării administrative a acestei părţi de ţară; oglindirea procentajului naţionalităţilor; şi folosirea, în afară de româna, a limbii maghiare şi germane ca limbă de stat.

La Bucureşti, în timpul guvernului Sănătescu, s-a înfiinţat *Ministerul Naţionalităţilor Conlocuitoare* (legea nr. 575; 14 noiembrie 1944). Guvernul Rădescu a formulat *Statutul Naţionalităţilor* (legea nr. 85, 7 februarie 1945), care declară drepturi egale pentru fiecare cetăţean, fără deosebire de rasă, naţionalitate, limba maternă sau religie. La 6 martie 1945, FND (*Frontul Naţional-Democrat*, sprijinit şi de *Uniunea Populară Maghiară*), a venit la putere; şeful guvernului fiind Petru Groza. Legea 630/1945 (6 august 1945) precizează infracţiunile împotriva articolelor Statutului: stabilirea arbitrară a naţionalităţii, a limbii materne, şi a numelui; discriminarea cetăţenilor pe baza rasei, naţionalităţii sau religiei; restricţia folosirii limbii mater-

ne; instigarea la ură împotriva naţionalităţilor conlocuitoare sau comunităţi religioase, etc. Aplicarea acestor legi a fost definită prin două reglementări la 20 septembrie 1946. A fost stabilită întrebuinţarea liberă a limbii materne. În circumscripţiile administrative în care cel puţin 30% a populaţiei are o altă limba maternă decât româna, autorităţile comunale şi judeţene, în contactele cu cetăţeni, trebuie să întrebuinţeze limba acestei minorităţi. Numele străzilor în astfel de comune trebuie să fie scrise şi în această limbă. Educaţia şcolară în limba maternă trebuie să fie asigurată la toate nivelele; etc. (Tóth Károly Antal 1994, pp. 151–153).

28. Venirea la putere a Partidului Comunist

Stalin a permis la 9 mai 1945 introducerea administraţiei româneşti civile în Ardeal cu condiţia ca regele să accepte un guvern de stângă. În fruntea acestuia era avocatul din Deva, Petru Groza, cu faima unor sentimente filomaghiare, care a promis toate drepturile minorităţilor, până şi “volatilizarea frontierelor” (Kádár, *Történelmünk* [Istoria noastră], IV, [1999], nr. 5, p. 9).

În primăvara lui 1945 şi-a deschis porţile la Cluj universitatea maghiară; facultatea de medicină şi farmacie a fost însă mutată la Târgu Mureş. În această perioadă exista o relativă libertate, ziarele ungureşti puteau scrie despre toate prejudiciile şi leziunile aduse intereselor minorităţii maghiare, până şi despre sângeroasele atrocităţi ale gărzilor lui Maniu.

Uniunea Sovietică *trata România ca pe o ţară învinsă*. Au fost demobilizate mari unităţi de luptă, între care zece divizii de infanterie; acesta fiindcă mareşalul Malinovski “nu avea siguranţă, nu avea încredere în armata română” (după afirmarea generalului Gheorghe Mihail la 15 octombrie 1944, citată de Cristescu 1997, p. 191). În primăvara lui 1945 au fost dezar-

maţi soldaţii şi ofiţerii însărcinaţi cu paza obiectivelor militare şi a altor edificii publice din Bucureşti (Cristescu 1997, p. 194).

În aceeaşi perioadă s-a înfăptuit reforma agrară; au fost expropriate toate proprietăţile funciare de peste 50 de hectare, în total 1,468.000 de hectare (Cristescu 1997, p. 194). De la germani au fost confiscate toate pământurile (Straka 1970, p. 428). *Germanii erau trataţi pe baza principiului vinovăţiei colective(!), de popor, care se făcea vinovat în ansamblul său pentru iniţierea războiului*.

Partidul Comunist, secretarul căruia a devenit în octombrie 1945 Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi-a făcut auzit cuvântul tot mai mult în treburile ţării. Comuniştii au ocupat posturile de conducere din provincie. La alegerile din noiembrie 1946, după părerea lui Cristescu (1997, p. 196), "în mod grosolan falsificate", *Frontul Naţional Democrat* (FND) a primit 68.12% a voturilor, *Partidul Ţărănesc* al lui Maniu a câştigat 12.62%. *Uniunea Populară Maghiară* avea dreptul să trimită în parlament 29 de deputaţi.

Tratatul de pace a fost semnat la 10 februarie 1947 la Paris. Retrocedarea întregului Ardeal de Nord României era voinţa lui Stalin, aceasta fiind interesul lui: pentru noua anectare a Basarabiei voia să ofere o compensare României, pentru a uşura introducerea comunismului în ţară. Puterile occidentale vorbeau de o luare mai exactă în considerare a frontierelor în funcţie de situaţia demografică, dar nu vroiau să contravină voinţei lui Stalin.

Uniunea Populară Maghiară, cu cei 400.000 de membri ai săi era reazemul principal al guvernului lui Groza. Cel puţin în prima perioadă puteau să fi fost mulţi, care credeau cu adevărat, că socialismul va rezolva antagonismele seculare româno–maghiare. — În conducere însă nu Kurkó Gyárfás, Mikó Imre şi alţi oameni de caracter erau dătători de ton, ci elementele oportuniste. Kurkó Gyárfás a fost un maistru-

meseriaş braşovean, care se considera comunist, dar a rămas fidel bisericii sale catolice; în comunitatea catolică din Braşov a împlinit funcţia de intendent general. El a fost cel care a convocat pe data de 10 mai 1946 la Braşov conferinţa economică naţională a Uniunii Populare Maghiare, având ca scop refacerea economiei destrămate, devastate maghiare din Ardeal. La această conferinţă a declarat: "Un popor devine mare prin puritatea sa morală, conştiinţa sa politică şi puterea sa economică" (Beke György, *Székely Nép* [Poporul Secuiesc], anul 33, p. 45; martie 2000).

În "mai 7–18. Se desfăşoară la Bucureşti procesul grupului de criminali de război, în frunte cu Ion Antonescu. Principalii criminali de război, în frunte cu Ion şi Mihai Antonescu, sunt condamnaţi la moarte şi executaţi la 1 iun. 1946" (IRD 1971, p. 392; Cristescu 1997, p. 196).

În 1947 au dizolvat Partidul Ţărănist, iar conducătorul său, Iuliu Maniu, era întemniţat. La sfârşitul anului a fost silit să abdice regele Mihai, care apoi a părăsit ţara. Partidul comunist a dobândit puteri depline în România şi a fost proclamată *Republica Populară Română*.

În principiu, în ţările satelit ale Uniunii Sovietice au avut loc aceleaşi evenimente, deşi la început, în România, într-un ritm ceva mai susţinut: partidul social-democrat este contopit cu partidul comunist, noul parlament, Marea Adunare Naţională votează constituţia de tip sovietic (cuprinzând şi garanţii formale obligatorii ale drepturilor minorităţilor); băncile şi fabricile sunt naţionalizate (mai târziu au trecut în proprietatea statului şi multe imobile particulare); crearea comisiei de stat al planificării; reforma învăţământului: naţionalizarea şcolilor, desfiinţarea şcolilor confesionale şi suprimarea treptată a învăţământului minoritar; "unificarea" bisericii greco-catolice cu cea greco-orientală, ortodoxă (de fapt, desfiinţarea ei); mari investiţii industriale, finanţate în bună parte cu mijloacele

materiale luate de la ţărani (câtuşi de puţin raţionale sub aspect economic); reeducarea ideologică, în primul rând a tineretului. Este chemată la viaţă organul de siguranţa statului (securitatea).

Episcopul romano-catolic Márton Áron a protestat la guvernul Groza pentru desfiinţarea treptată, dar evidentă a reţelei şcolare maghiare din Ardeal ─ motiv, pentru care este condamnat la închisoare (după expresia presei contemporane) ca “principalul reprezentant al reacţiunii clericale în ţara noastră.” În partidul comunist începe o luptă internă, în cadrul căreia este schimbat şi întemniţat ministrul justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu (la ordinul lui Gheorghiu-Dej, în 1954 este executat). În 1952 este exclus din partid şi închis Ana Pauker şi Vasile Luca şi prin aceasta este îndepărtată fracţiunea filo-sovietică, moscovită. Uniunea Populară Maghiară este dizolvată, conducătorii săi pedepsiţi cu închisoarea. În urmă torturilor Kurkó Gyárfás îşi pierde minţile încă înainte de a fi condamnat; din temniţă iese ca alienat mintal. Scapă din închisoare în 1966 şi nu peste mult moare.

Colectivizarea agriculturii (“transformarea socialistă”) a pornit la începutul anilor ´50, printr-o campanie de agitaţie susţinută împotriva chiaburilor. În principiu, chiabur era considerat cel care avea mai mult de 25 de hectare, şi îşi lucra pământul cu zileri sau alţi lucrători agricoli, în schimbul unei plăţi. În realitate însă calitatea de chiabur a fost hotărâtă în mod arbitrar de activişti de partid locali. După directivele date activiştilor şi primarilor, în fiecare sat *trebuia să existe* nişte chiaburi.

Citâm dintr-o amintire:

> “Erau gospodari buni ─ asta era singura lor vină.” “Acasă a fost lansată lozinca luptei de clasă.” “Oameni cărora nu le plăcea să lucreze, umblau prin sate, ei erau cadrele de conducere de tip nou” (*Kuláksors* [Soarta chiaburilor],

1999, pp. 117–118).

Aceşti oameni, în calitate de “activişti”, au pus mâna pe conducerea satelor. Cei pe care ei i-au consemnat pe listele de chiaburi, au fost consideraţi în afara legii. Pentru persecutarea şi intimidarea lor foloseau cele mai diferite metode. “Impozitul chiaburilor” a fost mai mare decât impozitul obişnuit, tot aşa şi cota obligatorie, dată statului; uneori atât de mare, încât era imposibil de plătit sau achitat. Oamenii puterii veneau de obicei noaptea şi duceau capul de familie la anchetă, ceea ce a însemnat de cele mai multe ori, mai degrabă bătaie şi torturi. Mulţi trebuiau să efectueze muncă silnică, alţii au ajuns în închisori, de unde mulţi nu s-au mai întors acasă. După Cristescu (1997, p. 201), în prima etapă a colectivizării au fost închişi 80.000 de ţărani. Familiile “chiaburilor” erau de multe ori scoşi şi din casa lor. Prin aceste metode au vrut să realizeze colectivizarea, împotriva căreia protesta majoritatea ţăranilor (nu numai “chiaburii”).

> “Garantarea constituţională a tuturor drepturilor cetăţeneşti nu i-a împiedicat pe comunişti să organizeze o teribilă represiune căreia aveau să-i cadă victimă 500.0000 de persoane” (Cristescu 1997, p. 200).

> “Teroarea dezlănţuită împotriva opoziţiei, ori de unde ar fi venit şi oricum s-ar fi exprimat, a condus la constituirea unor şantiere de muncă, veritabile lagăre de concentrare şi exterminare, precum cel al canalului Dunărea–Marea Neagră (unde efectuau muncă silnică zeci de mii de deţinuţi), şi la experimentul reeducării prin violenţă, de la Piteşti”.[18]

[18] Cristescu, 1997, p. 201. – Despre groaza "reeducării" din închisoarea Piteşti la începutul anilor ´50 vezi: *Documente ale procesului re-educării din închisorile Piteşti, Gherla*, red. S. Colfescu, N. Henegariu, A. Dumitru, C. Cantacuzino; Editura Vremea, Bucureşti, 1995. – Vezi şi Nagy Géza (fost deţinut): *Ha túlélted, hallgass! Piteşti pokl*ában

Desigur, colectivizarea a lovit întreaga ţărănime a ţărilor Europei de Est. ─ La începutul anilor ´30, în vederea creării de colhozuri, Stalin a deportat în părţile nordice ale Uniunii Sovietice, mase întregi de ţărani ucraineni, unde de frig şi de foame au murit cei mai mulţi, iar în Ucraina Stalin a produs o foamete artificială. După destrămarea Uniunii Sovietice, istoricii ucraineni au constatat că numărul celor ucişi astfel este *între 9 şi 11 milioane*.

Sub tirania sovietică a suferit şi gemut fiecare cetăţean al României. A fost atacată şi cultura şi tradiţiile naţiunii române.

> "Abandonarea valorilor naţionale şi a tradiţiei culturale româneşti se reflectă în adoptarea manualelor sovietice, în învăţământ, sau în sinteze precum istoria R.P.R., sub redacţia lui M. Roller, complet falsificată de slavism şi sovietism." ─ "Vechea structură a vieţii spirituale româneşti a fost distrusă şi, în această situaţie, numeroase discipline ştiinţifice, cu deosebire sociologia, economia, statistica, dar şi filozofia şi istoria, altădată ilustrate strălucit, au fost reduse la o dependenţă strictă faţă de politică şi ideologie" (Cristescu 1997, p. 202).

În primăvara anului 1955 şi România a semnat tratatul de la Varşovia, alături de Uniunea Sovietică şi celelalte ţări satelite. În iulie 1956 ţara a devenit şi membru a UNESCO. În martie 1953, după moartea lui Stalin, au început mari schimbări şi în ţările satelit. Atmosfera politică s-a destins şi în România, deşi în conducerea statului n-au intervenit modificări importante.

[Dacă ai supravieţuit-o, să taci! În iadul închisorii din Piteşti – 1951]; *Helikon* (Cluj), XIV, octombrie 2003.

29. Consecinţele revoluţiei anticomuniste maghiare de la 23 octombrie 1956 în România

Evenimentele sale au fost urmărite cu un viu şi încordat interes de ţara întreagă. Exprimându-şi solidaritatea cu revoluţionarii unguri, a organizat demonstraţii şi studenţimea română. La Institutul Politehnic din Timişoara au fost anchetaţi sute de studenţi şi condamnaţi mai bine de cincizeci; studenţii universităţii din Bucureşti "şi-au dat întâlnire în faţa statuii lui Mihai Viteazul şi în semn de doliu purtau cocarde negre" (Durandin 1998, p. 364). Scriitorul Paul Goma a fost arestat pentru prima dată, fiindcă şi-a manifestat solidaritatea cu revoluţia ungară. Din amintirile lui: "Pe străzi, în magazine, pe tramvaie s-au discutat cu voce tare evenimentele din Ungaria... tot mai des se puteau auzi astfel de întrebări: ´Ei, şi noi? Noi nu suntem în aceeaşi situaţie ca ungurii?" (Durandin p. 365). Demonstrau studenţii maghiari de la Universitatea Bolyai din Cluj şi de la Institutul de Medicină şi Farmacie din Târgu Mureş.

Conducerea statului român, după înăbuşirea revoluţiei ungare, a început o persecuţie a maghiarilor, care a durat mulţi ani. Dimensiunile acestei persecuţii stârnesc bănuiala, că scopul ei era lichidarea intelectualităţii maghiare. În prima etapă a prigoanei au fost afectaţi cca. 10.000 de oameni (Kosztin 1998, p. 133), cu pretextul "simpatiei cu revoluţia ungară" sau pe baza activităţii sau părerii exprimate în zilele critice. Cei mai de vază membrii ai intelectualităţii maghiare din Ardeal ─ profesori universitari, scriitori, artişti plastici, actori, ziarişti, preoţi ─ erau condamnaţi la mulţi ani închisoare sau la muncă silnică efectuată la Insula Brăilei; în condiţiile inumane au murit foarte mulţi.

În cartea sa apărută în 1998, Kosztin Árpád relatează datele amănunţit, dând şi nume. Aici avem spaţiu doar pentru câteva exemple: la Timişoara, fiind acuzaţi de "conspiraţie

antistatală" au fost condamnaţi la moarte şi executaţi nouă unguri şi un român. La 15 martie 1957, organizaţia EMISz (Societatea Tinerilor Maghiari din Ardeal) a depus coroane şi jerbe de flori la coloana memorială din Albeşti, a revoluţiei de la 1848–1849. Pentru aceasta acuzatul principal a fost condamnat la 25 de ani, alţi 22 acuzaţi la 20 de ani, 14 persoane la 18 ani închisoare cu regim sever, şi 40 la închisoare între 5 şi 15 ani (Kosztin 1998, p. 135).

Jumătatea preoţimii unitariene din Depresiunea Baraoltului şi din valea Homorodului împreună cu familiile lor, a fost condamnată la mulţi ani de închisoare cu motivul "organizării [ilegale] şi sprijinirea unor elemente duşmănoase" (Kosztin, p. 136). Fireşte, erau şi printre români care au îndrăznit să-şi spună părerea. Ioan Popa, muncitor la întreprinderea Balanţa din Sibiu, a afirmat deschis, că este de acord cu obiectivele revoluţiei şi luptei de eliberare ungare; din acest motiv a fost condamnat la mai mulţi ani închisoare. "Şi după eliberarea sa a afirmat ferm necesitatea prieteniei româno–maghiaro–germane în Ardeal. Până la urmă... a dispărut fără urme. Pe veci." (Kosztin 1998, p. 141, pe baza unei informaţii a lui Bartis Ferenc).

După Bartis Ferenc, numărul "maghiarilor din România şi Ardeal arestaţi şi condamnaţi, întemniţaţi şi executaţi" în timpul şi după revoluţia maghiară din 1956 este de cca. 37.000.

În 1959, cu motivul „solidarizării studenţilor cu contrarevoluţia din Ungaria" şi a „separatismului naţional" a fost desfiinţată universitatea maghiară din Cluj.

Putem trece în revistă aici doar sumar, că membrii comunităţii *evreieşti* din România, dintre care şi până atunci au emigrat mulţi, după 1956 au părăsit ţara în mase, astfel încât astăzi numărul lor este cu mult sub 10.000.

Dintre *saşii ardeleni şi şvabii din Banat* foarte mulţi au fost expulzaţi deja după război sau trimişi în lagărele morţii din Uniunea Sovietică. Cam după 1965 a început emigrarea lor în masă în Germania federală; pentru că a "permis" acest lucru,

Ceauşescu a primit sume mari de la guvernele vest-germane. (Când plecau, cântau “*Siebenbürgen, süsse Heimat*” — strămoşii lor erau locuitorii Ardealului de şapte secole). Ardealul a suferit o pierdere catastrofală sub toate aspectele — economic, social, cultural — prin plecarea din ţară a saşilor. În 1990 au fost politicieni români, care au vrut să-i cheme înapoi pe saşi, dar nu s-a întâmplat nimic.

30. În epoca lui Ceauşescu (1965–1989)

întreaga populaţie a României a trăit sub o grea, apăsătoare oprimare, încercări şi nevoi, care se agravau mereu. Scriitorul Paul Goma şi alţi intelectuali au protestat; Goma, care a trimis o scrisoare la Conferinţa de la Belgrad, în care a acuzat guvernul român de violarea drepturilor omului, a fost întemniţat.

Viaţa minorităţilor era şi mai amară prin presiunea crescândă a atmosferei şovine făţişe. În oraşele cu majoritate maghiară din Ardeal au colonizat în masă români din Vechiul Regat; prin dispoziţii aduse împotriva şcolilor maghiare tot mai mulţi tineri maghiari trebuiau să meargă în şcoli româneşti, funcţiona cenzura şi, în ultimii ani şi în textul maghiar al ziarelor şi cărţilor numele tuturor localităţilor şi denumirilor geografice din ţară se putea scrie numai în limba română, etc.

În perioada anilor 1945–1952, în urma refacerii frontierelor României, au plecat din Ardeal 200.000 de maghiari în Ungaria, majoritatea lor în perioada 1945–1947. La aceste cifre se adaugă numărul mare a cetăţenilor români care au părăsit ţara în epoca Ceauşescu (în masă, începând cca. din anul 1975). Numărul maghiarilor şi saşilor plecaţi se ridică la 200.000, la care se mai adaugă cca. 15.000–20.000 cetăţeni de naţionalitate românească. România a fost "decapitată" sub aspectul "materiei cenuşii", cei plecaţi fiind în majoritate *intelectuali*: medici, ingineri, profesori, jurişti, economişti, actori, şi chiar ofiţeri din armata lui Ceauşescu. La aceştia se adaugă *muncitorii* – lucră-

tori fizici – cu aşa-zisul paşaport de drepturile omului ("paşaport Goma").

În toamna anului 1977, minerii din valea Jiului au declarat grevă de protest, reprimată de Ceauşescu cu deportări.

În atmosfera încordată a epocii, câţiva intelectuali maghiari au încercat ceea ce părea imposibil: au scos prima revistă samizdat, scrisă cu maşină de scris. Opt numere ale revistei *Ellenpontok* [Contrapuncte] au apărut şi au fost distribuite clandestin în anul 1982. În 65 de articole pe 266 de pagini a fost descrisă situaţia grea a maghiarilor. Autorii[19] au trimis un *Memorandum* conferinţei de la Madrid care se ocupa cu înfăptuirea cerinţelor stabilite la *Conferinţa de la Helsinki*, şi au formulat un proiect "pentru a vindeca situaţia grea a minorităţii maghiare, care este privată de drepturi". Au cerut dreptul de a-şi alcătui o organizaţie pentru apărarea intereselor lor, înfiinţarea secţiilor de învăţământ minoritar locali şi în Ministerul Educaţiei, utilizarea oficială a limbii maghiare în ţinuturile cu o populaţia maghiară, tratament egal cu românii ce priveşte viaţa economică, etc.

Astăzi există o literatură bogată despre dictatura comunistă în România, analize, amintiri, etc., apărute după 1989. Aici amintim numai una din cărţile de interes special pentru cunoaşterea epocii comuniste, mai ales în timpul lui Ceauşescu: Király Károly, *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek* [Cu cărţile pe faţă. Autobiografie şi însemnări], 1995 (377 pagini). Ca "un om din sânul dictaturii, apoi declarat duşmanul nr. 1 chiar de această dictatură" ─ după cum scrie Király în prefaţă, p. 7 ─ a avut prilej să cunoască bine centrul puterii, şi să-şi

---

[19] Szőcs Géza, Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila, Tóth Ilona (vezi Tóth, 1994). - O expunere temeinică a situaţiei minorităţilor: Illyés, 1976 (în limba maghiară), 1981 (germană), 1982 (engleză).

însuşească o experienţă bogată de posibilităţile luptei ─ aparent imposibile ─ împotriva acestei puteri.

Király Károly era, între anii 1968–1972, primul secretar al partidului comunist din judeţul Covasna, în acelaşi timp şi membru al *Adunării Naţionale* şi al *Consiliului de Stat*. În anul 1972, din cauza creşterii asupririi minorităţilor ─ ca un protest ─ a renunţat la toate posturile sale. Opunându-se deschis politicii lui Ceauşescu, a fost silit să se mute la Caransebeş. După căderea lui Ceauşescu, a fost ales vicepreşedinte al *Frontului Salvării Naţionale*, apoi senator al judeţului Covasna şi vice-preşedinte al senatului. Király a arătat firul său de caracter şi atunci, când (în 1991) a refuzat votarea noii Constituţii din cauza că situaţia minorităţilor naţionale nu a fost abordată corect în proiect. Cu această, el a ajuns în opoziţie şi în epoca de după Ceauşescu; a fost privat de mandatul său de senator.

31. Căderea lui Ceauşescu în decembrie 1989

a însemnat o adevărată eliberare de sub jugul unui regim inuman. După 22 decembrie numeroase declaraţii şi alte manifestări *ale unor politicieni români a subliniat necesitatea înţelegerii cu naţionalităţile, adevărata egalitate în drepturi pentru toţi cetăţenii ţării*. Fără îndoială, aceasta a fost concepţia poporului român, a majorităţii românilor ardeleni. Conducerea de la Bucureşti însă a fost de altă părere. Ca de atâtea ori în cursul istoriei, şi acum au dirijat de sus duşmănia împotriva naţionalităţilor ─ în primul rând împotriva maghiarilor. Maghiarii din Târgu Mureş au fost atacaţi la 19 martie 1990 de ţărani români din Hodac şi Ibăneşti-Pădure beţi, induşi în eroare şi dezinformaţi prin minciuni grosolane şi sfruntate. Azi este deja un fapt cert că toate acestea s-au întâmplat cu cunoştinţa şi chiar consimţământul preşedintelui Ion Iliescu. Răspunderea grevează asupra noilor posesori ai puterii.

Continuă şi falsificarea istoriei. La descrierea căderii lui Ceauşescu istoriografia omite cauza care a provocat răscoala şi fără de care Ceauşescu n-ar fi căzut. Astfel de exemplu, dintr-un manual apărut în 1995 (şi retipărit în 1997; Cristescu, 1997, p. 207) au fost omise următoarele fapte: la **24 iunie 1989** Tőkés László, preotul congregaţiei reformate din Timişora, declară în televiziunea maghiară, că maghiarii din Ardeal sunt expuşi unei românizări forţate şi au ajuns în ultima etapă de pericol cultural. După această declaraţie securitatea îl observă continuu şi este expus la tot felul de şicane. Se stârneşte însă şi atenţia opiniei politice mondiale. La **12 septembrie, la Timişoara** este ucis Újvárossy Ernő, una dintre personalităţile proeminente ale confesiunii reformate din Timişoara ─ în mod indirect Tőkés este ameninţat cu moartea. La **15 decembrie** securitatea vrea să-l ducă pe Tőkés din locuinţa sa din Timişoara. Credincioşii săi împrejmuiesc în masă clădirea. În cursul serii se alătură şi români mulţimii maghiare reformate; la urmă 90% a masei de oameni adunate se constituie din români. La **16 decembrie** mai multe mii de oameni din oraş se alătură demonstranţilor. Pentru prima dată se scandează lozinca: *"Jos Ceauşescu! Libertate, Democraţie!"* La **17 decembrie** în zorii zilei securitatea îl ridică pe Tőkés László şi familia sa. Altă demonstraţie cu o mulţime şi mai numeroasă. Armata îi întâmpină pe demonstranţi. Rafale de focuri toată după masă, până târziu, la miezul nopţii ─ sute de morţi şi răniţi. La **20 decembrie** se declară stare de urgenţă, dar muncitorimea din Timişoara din mai multe uzine ies pe străzi cu steaguri, din care a fost tăiată stema comunistă a ţării. Refuzând îndeplinirea ordinului, armata trece de partea mulţimii. La **22 decembrie, Bucureşti,** la marea adunare convocată de Ceauşescu, în loc de aplauze, mulţimea îl întâmpină cu strigăte ameninţătoare: "**Timişoara! Timişoara!**"[20]

---

[20] Vezi mai pe larg Tőkés László: *Temesvár ostroma 1989* [Asediul Timişorii 1989], Edit. Hungamer, 1990, 288 pagini.

Proclamaţia de la Timişoara

După câteva luni, *Societatea Timişoara* (a scriitorilor şi gazetarilor care au participat nemijlocit la Revoluţie [între 16 şi 22 decembrie 1989]) a aflat că Revoluţia n-a fost încheiată. Se constată că "o serie de fapte întâmplate în România, îndeosebi după 28 ianuarie 1990, vin în contradicţie cu idealurile Revoluţiei de la Timişoara." S-a formulat o proclamaţie cu 13 puncte (11 martie 1990). Iată câteva constatări şi propuneri făcute:

Revoluţia a fost "*categoric anticomunistă*" (nu numai împotriva lui Ceauşescu); au participat toate categoriile sociale, oameni din toate categoriile de vârstă; pentru victoria Revoluţiei s-au jertfit români, maghiari, germani, sârbi, etc. Autorii propun

> "ca legea electorală să interzică pentru primele trei legislaturi consecutive dreptul la candidatură, pe orice listă, al foştilor activişti comunişti şi al foştilor ofiţeri de Securitate." Mai departe: "Deşi militām pentru reeuropeizarea României, nu dorim copierea sistemelor capitaliste occidentale, care îşi au neajunsurile şi inechităţile lor." — "Timişoara este hotărâtă să ia în serios şi să se folosească de principiul descentralizării economice şi administrative."

La această proclamaţie au aderat numeroşi cetăţeni şi multe organizaţii, în primul rând bănăţene, ca: *Consiliul Municipal Timişoara*, organizaţiile judeţene ale partidelor *Naţional Liberal, Social Democrat Român, Naţional Ţărănesc Creştin şi Democrat, Uniunea Democrată a Maghiarilor din Banat, Liga Apărării Drepturilor Omului*, un grup de 24 profesori timişoreni, *Asociaţia Pro Basarabia şi Bucovina*, etc.

În spiritul luptei comune împotriva regimului comunist, începute în decembrie 1989 de timişoreni români şi maghiari, bisericile reformată, catolică, unitariană şi lutherană din Ardeal au iniţiat mai multe convorbiri cu scopul atingerii unei înţelegeri între populaţia majoritară şi minorităţile, în primul rând cea maghiară. Au fost ţinute slujbe religioase împreună cu reprezen-

tanţii bisericii ortodoxe, de exemplu în mai 1992 la Miercurea Ciuc, la iniţiativa lui Tőkés László, cu mai mult decât 20.000 de participanţi; în mai 1996, sărbătorile româno–maghiare ecumenice "*Varadinum*", în Oradea; etc. (Tőkés, 1996).

32. Rezumat şi precizări

Într-un articol publicat în *Revista de Istorie* (34 [1981], p. 1248) Lucian Boia trece în revistă istoriografia românească şi constată ca o "concluzie esenţială" "caracterul ei profund naţional":

> "*Naţional prin conţinut*, (unitatea şi continuitatea poporului român…) *naţional prin concepţia generală a istoriei* […] *naţional prin misiunea politică* a istoricului şi istoriei în societatea românească. Istoria a însemnat pentru români nu o simplă preocupare intelectuală, o ştiinţă printre alte ştiinţe, ci un important mijloc de făurire a conştiinţei şi unităţii naţionale şi una din forţele care au creat şi înalţat statul românesc unitar şi independent."

Într-un cuvânt, istoricul nu a fost un cercetător savant, ci un slujitor al politicianului. În cartea noastră ─ scrisă pe baza unor surse autentice ─ am arătat o parte din rezultatele şi consecinţele acestui concept al istoriei: 1) Înaintea anului 1920, a contribuit efectiv la lupta pentru emanciparea românilor din Ungaria, la realizarea statului român unitar şi a României Mari. 2) În anul 1920, toate aceste scopuri politice au fost realizate. Dar istoriografia naţională a fost politica de stat oficială în era comunistă şi domneşte încă şi la începutul secolului al XXI-lea. Tot timpul a avut şi mai are şi astăzi un scop politic, deşi cu totul diferent de cel de mai de vreme.

1. Astăzi, *originea sau vechimea popoarelor n-are nici-o importanţă socială sau politică în lume.* Lucian Boia (1997, p. 143) a precizat: "Drepturile româneşti în Transilvania nu sînt susţinute decît aparent de daci sau de daco-romani." Cunoaş-

terea unor fapte istorice de bază este totuşi o necesitate culturală pentru fiecare cetăţean ─ român sau maghiar.

Una din tezele false este originea poporului român şi continuitatea sa neîntreruptă la nord de Dunăre, din vremea Daciei romane. Pornind de la aceasta, îi descrie pe maghiari, ca “un element invadator, asupritor, străin” în Ardeal.

"Teoria lui Roesler" (negarea acestei continuităţi) este în România de obicei considerată o teorie eronată, neştiinţifică, născocită cu singurul scop de a motiva "revendicările istorice şi politice, implicit teritoriale, ale ungurilor" (cum scrie Frâncu, 1995). Afirmaţia cât se poate de falsă.

În realitate*, mulţi specialişti din străinătate (Germania, Franţa, Italia etc.) au pus la îndoială – sau au negat în mod hotărât – continuitatea daco-romană-română – evident, fără scopuri politice*: *Gaston Paris, Ferdinand Lot, Gustav Weigand, G. Stadtmüller*, etc., ca şi în România *Ovid Densusianu* şi *Al. Philippide*. În cartea sa *Ein Damm bricht* (1997) *G. Schramm* scrie că limba română s-a dezvoltat din latina balcanică, în regiunea centrală, muntoasă a Peninsuilei Balcanice, vorbitorii, românii trăind în simbioză cu albanezi. Schramm a criticat teoria romanizării dacilor liberi şi propune ca toate textele care afirmă o romanizare în afara Imperiului Roman, să fie trecute cu vederea. (Adrian Poruciuc [1998], referă la "teoria Roesler–Schramm".) După *Kramer* (1998), cuvintele create de creştini (latină *basilica* > rom. *biserică*, *quadragesima* > *păresimi*, *paganus* > *păgân* etc.), care n-au fost cunoscute înaintea secolului al IV-lea indică, că strămoşii românilor au trăit în Imperiul Roman. *Tagliavini* (1969) consideră că, între altele, paralelismele cu albaneza, influenţa predominant bulgară ca şi lipsa elementelor vechi germane arată că limba română este de origine balcanică. *Kurt Horedt* (1986) a constatat că Ardealul a

fost slavizat în secolul al VII-lea, şi slavii au trăit acolo până în secolul al X-lea.[21]

Deci, limba română nu s-a format pe teritoriul fostei Dacii Romane. Poporul român mai curând ori mai târziu trebuie să privească realitatea în faţă: dacii n-au fost strămoşii lor; limba română a luat fiinţă în Peninsula Balcanică.

Ungurii au început să se aşeze în Ardeal ─ în primul rând în Bazinul Transilvaniei şi văile cursurilor de apă ─ în jurul anului 900 d.Chr. Regatul Ungariei a fost fondat de Ştefan cel Sfânt în 1000 d.Chr., şi Ardealul a fost de la bun început parte integrantă a regatului. ─ *Saşii* au fost colonizaţi de regii Ungariei pe la mijlocul secolului al XII-lea. ─ Şi *românii* au o vechime considerabilă în Ardeal: aşezarea lor a început în secolul al XIII-lea, după năvălirea tătarilor; la început mai ales în Carpaţii Meridionali, Munţii Apuseni, mai târziu în Maramureş ─ ţinuturi unde români au trăit aproape 800 de ani ca o populaţie exclusivă sau majoritară.

2. Istoriografia influenţată de criteriile de astăzi ale politicii *retroproiectează ideea relativ nouă a unităţii naţionale româneşti* în secolele al XV–XVI-lea şi nu vorbeşte de faptul că istoria celor două voievodate româneşti ─ Muntenia şi Moldova ─ era mult prea diferită, s-au dezvoltat sub influenţe culturale deosebite, ceea ce a avut ca rezultat apariţia unor diferenţe esenţiale. Ambele luptau împotriva dominaţiei turceşti, dar şi unul împotriva celuilalt. Afirmarea unităţii tuturor românilor este o armă de propagandă utilă în mâinile Bucureştilor pentru justificarea puterii sale asupra întregii ţări, chiar şi împotriva intereselor particulare ale diferitelor regiuni.

---

[21] A. Du-Nay, 2004, dă o descriere în ansamblu a problemei formării limbii române, inclusiv literatura de specialitate, în primul rând românească, dar şi internaţională.

3. Istoriografia falsă *prezintă antagonismul nobili–iobagi ca un antagonism naţional maghiar–român*, ceea ce induce în eroare pe cititorul dezorientat. În sistemul feudal creat în evul mediu şi care a durat până în secolul al XIX-lea, nu limba şi nu apartenenţa etnică a fost factorul determinant al statutului social, ci *apartenenţa socială*. În Ardeal, parte a Regatului Ungariei şi mai târziu independent, elementele constitutive ale statului au contat a fi nobilii naţiunii maghiare, secuieşti şi săseşti. *În societatea statelor şi ordinelor iobagii au fost subordonaţi nobililor în Europa întreagă*. Maghiarii şi românii care nu erau nobili, au aparţinut acestei categorii. Românii care au dobândit nobilitatea, beneficiau de drepturi egale cu ceilalţi nobili.

În cursul istoriei *exploatarea iobagilor în voievodatele române a fost foarte puternică*, mai ales în perioada ocupaţiei turceşti; mult mai severă ca în Ardeal. În urma acestei exploatări, secole de-a rândul mase mari au emigrat în ţările învecinate, în primul rând în Ardeal. Astfel s-a format aici majoritatea românească; în jurul anului 1700 jumătatea populaţiei era românească.

4. În ciuda afirmaţiilor propagandei şi de mai demult, *situaţia românilor în Monarhia Austro–Ungară* (1867–1918), graţie politicii liberale a guvernelor maghiare, *era în general bună*; în comparaţie cu situaţia românilor atât din Serbia cât şi din Rusia, şi cu situaţia minorităţilor în regatul român *mult mai bună*.

În schimb, *după 1920 economia, sistemul şi reţeaua şcolară, instituţiile culturale ale maghiarilor ardeleni au fost expuse unei asupriri crâncene*, scopul căreia ― nu prea camuflat ― a fost românizarea. Această românizare forţată s-a amplificat şi intensificat în perioada comunistă, mai ales în era lui Ceauşescu. Fapt trecut sub tăcere de istoriografia românească de astăzi.

5. Cercuri şi organizaţii influente duc şi astăzi o susţinută propagandă, cu *afirmaţii născocite*, ca de ex. “ungurii au ucis români” după schimbarea puterii din decembrie 1989, şi în lunile următoare în Secuime “au maltratat şi expulzat numeroşi locuitori români nevinovaţi” (raportul “Har–Cov”). În realitate, în primul caz au fost omorâţi nu români, ci *ofiţeri de securitate urâţi în toată ţara* — şi ofiţeri maghiari — de cetăţeni înfuriaţi, iar în raportul Har–Cov este vorba de maltratări inventate de martori falşi.

De crimele în masă săvârşite în rândurile populaţiei civile maghiare nevinovate şi lipsite de apărare, de “formaţii voluntare” care au pătruns în Ardeal în toamna anului 1944 — ca să amintim numai un singur exemplu — *nu se vorbeşte*.

Istoriografia unilaterală nu este singură în România

Această istoriografie subordonată politicii nu vorbeşte cu prea multă plăcere de faptul, că *au existat totdeauna savanţi români, care în munca lor au avut în faţă numai adevărul ştiinţific obiectiv, fără a lua în considerare idei politice*. În problema originii limbii (şi a continuităţii dacoromâne) amintim în primul rând lucrarea fundamentală a lui Ovid Densuşianu (1873–1938): *Histoire de la langue roumaine* [Istoria limbii române], 1901, în care prezintă sorgintea balcanică a limbii.[22] Alexandru Philippide (1859–1933), în impunătoarea sa lucrare (*Originea Românilor* I–II, Iaşi, 1923, 1927) a negat continuitatea românilor pe teritoriul fostei Dacii.

În articolul său sus-menţionat (p. 116) Lucian Boia descrie generaţia nouă de istorici, care la începutul anilor 1930 a propus o nouă orientare a istoriografiei româneşti:

---

[22] Nu întâmplător, O. Densuşianu, intelectual român de formaţie germană, a fost hulit, cât a trăit, de majoritatea covârşitoare a intelectualilor români – mai ales istorici şi lingvişti.

"Un grup de tineri: Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu (1900–1967), Constantin C. Giurescu (1901–1977), proclamă în 1931 existenţa unei ´şcoli noi´ istorice, definindu-şi programul în antiteză cu metoda şi concepţia lui Iorga şi ale generaţiei sale. Într-un anumit sens, ei revin la momentul 1900, la principiile metodice ale lui D. Onciul şi I. Bogdan. Ei cer respectarea strictă a adevărului şi independenţa istoriei faţă de luptele politice şi sociale, odată ce problema unităţii naţionale fusese rezolvată. I se impută lui Iorga (ca pe vremuri lui Haşdeu) lipsa unei metode ferme de lucru, abuzul de imaginaţie, de subiectivism, tratarea în spirit romantic a istoriei, prin prisma unor considerente politice şi naţionale. În acelaşi timp, tinerii istorici îşi propuneau să promoveze în primul rând o istorie a civilizaţiei, predominant social-economică" (Boia, *Revista de Istorie* 34 (1981), 7, p. 1244).

Într-un articol despre istoriografia românească între cele două războaie mondiale, istoricul maghiar Makkai László a scris:

"Noi considerăm că Petre P. Panaitescu este cel mai eminent reprezentant al istoriografiei române moderne. Orizontul său larg, strădania sa pentru obiectivitate, veleităţile sale de scriitor îl ridică în egală măsură deasupra contemporanilor săi."[23] — "Deja la începutul carierei sale şi-a dat seama de singura cale a înţelegerii adevărate a istoriei române, necesitatea aprofundării în istoria popoarelor vecine şi a consacrat mulţi ani studiului raporturilor polonezo–române" (L. Makkai, *Hitel*, II, [1991], p. 390).

Revista Istorică Română, periodicul apărut cu doi ani mai târziu, a luat o direcţie nouă, condamnând printre altele activi-

---

[23] Aceste fraze sînt citate şi de *Enciclopedia Istoriografiei Româneşti*; Bucureşti, 1978, p. 250.

tatea lui Nicolae Iorga, arătând numeroasele sale inexactităţi, contradicţii, treceri sub tăcere, prezentarea unor ipoteze drept realitate, afirmaţii neadevărate, ca şi faptul că n-a luat în considerare influenţa maghiară care s-a exercitat asupra poporului român.

Trebuiau să treacă aproape şaptezeci de ani, până câteva istorici români consideră din nou, în public, că miturile naţionale ar trebui să fie reconsiderate. Amintim aici doar pe Andrei Pippidi şi Lucian Boia. În cartea sa *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, 1997, Boia propune reîntoarcerea la înaltul nivel de odinioară a ştiinţei româneşti a istoriei, prin faptul că trecutul poporului român să fie cercetat din nou fără prejudecăţi şi fără preconcepţii politice.

Pentru a vedea ce înseamnă aceasta, înşirăm doar câteva din vederile lui Boia: **1**. Nu cunoaştem limba dacilor, deci originea dacică a poporului român este îndoielnică. **2**. Cultura materială descoperită de arheologie nu adevereşte existenţa "daco-românilor" după retragerea din Dacia romană. **3**. Românilor le este astăzi mult mai importantă biserica ortodoxă şi cultura slavă decât (presupusa) origine dacică. **4**. Formarea poporului român este de fapt şi în realitate formarea *limbii române*. **5**. Nu este o realitate nici mult pomenita "unitatea românească"; de ex. în 1916 intrarea în război împotriva Puterilor Centrale a fost dezaprobată de o parte a elitei politice române. Constatând, între altele, că doi scriitori, [ardelenii] Ioan Slavici şi George Coşbuc nu s-au înscris în lupta pentru unirea politică, Boia rezumă:

> "... nu ne aflăm în faţa unui grup restrâns şi marginal, şi cu siguranţă nu în faţa unor ´trădători´, nici măcar unor ´indiferenţi´. Pur şi simplu, o parte a elitei româneşti a gândit *altfel* interesele naţionale" (Boia 1997, p. 282).

Ungurul ardelean în România

Cunoscând realitatea istorică putem constata că românii *nu au nici un motiv să-i urască pe maghiari*: strămoşii acestora nu

i-au subjugat pe români, ci i-au primit pe ei; nu i-au ucis ─ din contră: în 1784, în 1848–49, în toamna anului 1944 românii au omorât mase întregi de unguri, nemaivorbind de prigoana maghiarilor după 1920.

În economia mondială de astăzi, globalizată, aşteaptă să fie rezolvate sarcini extrem de grele, probleme dificile ─ chiar şi în ţările dezvoltate din Europa Occidentală. Cu atât va fi mai greu ţărilor din Europa de Est, astfel şi României, să facă faţă cerinţelor unei întreceri care are loc la scară mondială. Este nevoie de eforturile umăr la umăr ale tuturor cetăţenilor ţării.

Într-o asemenea situaţie este o formă de comportament şi activitate politică de automutilare asuprirea minorităţii maghiare, abaterea atenţiei majorităţii de la problemele adevărate prin aţâţarea urii împotriva maghiarilor, care nu serveşte decât unei pături subţiri, interesat în menţinerea imaginii de duşman al românilor, despre maghiari. România va trebui să scape şi de toate categoriile sociale ─ menţinute, din păcate, până astăzi "în subtext şi în talon" ─ care manipulează din spate conştiinţa sănătoasă a unui popor viguros, de care nimic nu este mai departe, în sufletul său, decât ura faţă de aproapele său, a semenilor săi. Grupul etnic unguresc din România este pe de o parte o valoare culturală pentru întreaga ţară, pe de altă parte poate contribui eficient ─ prin priceperea, destoinicia, silinţa şi capacitatea sa organizatorică care îl caracterizează ─ la întărirea economiei României. Şi dacă mai adăugăm la toate acestea capacităţile intelectuale, ţinuta morală şi legăturile fireşti ale maghiarilor din Ardeal cu economia Ungariei, perspectiva ţării este o Românie prosperă, în care fiecare cetăţean se simte la el acasă.

O autonomie culturală a naţionalităţii maghiare din Ardeal ar fi ceva firesc în Europa de astăzi. Într-o Europă unde minoritatea germană din Tirol, sau suedezii din Insulele Åland ─ vezi mai multe exemple mai jos ─ beneficiază de autoguvernare, este firesc că şi populaţia Secuimii are drept la (un anumit grad

de) autonomie. O autonomie a Secuimii nu ar prezenta nici o primejdie, nu ar ameninţa integritatea României ─ din contră, ar contribui la stabilitatea ei.

Între regiunile României există considerabile diferenţe, care s-au format de-a lungul istoriei. Diferitele regiuni au şi interese diferite, sub mai multe aspecte. În anii ´90 Ardealul a produs mai mult decât Muntenia. Bucureştiul, folosindu-se de puterea sa politică nelimitată, şi-a însuşit pentru propriile sale scopuri o parte mult prea mare a acestei producţii. Sabin Gherman ─ împreună cu alţi români ardeleni numeroşi ─ revendică cu toată justeţea o anumită independenţă Ardealului.

Dezvoltarea firească a României trebuie să tindă deci spre descentralizare, spre autonomia regiunilor. *Acest principiu coincide cu procesul care se poate constata mai nou în marea parte a Europei Occidentale:* pe teritoriul unor state naţionale, de la începutul anilor ´70, se formează autonomii regionale. Acesta este un proces firesc, fiindcă îşi are rădăcinile în tradiţiile comune din trecut ale poporului, în cultura sa specifică. Acestea pot fi cultivate şi dezvoltate cel mai bine de comunităţile locale şi nu de reprezentanţii puterii centrale, care li s-au suprapus mai mult sau mai puţin arbitrar şi le sunt mai mult sau mai puţin străine.

Insulele Åland între Suedia şi Finlanda, cu o populaţie în majoritate copleşitoare suedeză, aparţin Finlandei, dar au primit o autonomie foarte largă deja după primul război mondial. De o autonomie dezvoltată beneficiază şi suedezii din Finlanda, aproape 5% din populaţia ţării: au şcoli cu limba de predare suedeză, şi chiar o universitate (în Turku); limba suedeză este, alături de limba finlandeză, oficială.

Mai mult: ceea ce părea imposibil cu puţin timp în urmă, nu demult a avut loc: *scoţienii* puteau ţine plebiscit şi ca rezultat al acestuia pot beneficia de independenţă în cadrul ţărilor aparţinătoare coroanei britanice. O autonomie au astăzi şi vorbi-

torii limbii germane din *Tirolul de Sud* (Italia septentrională). Este de asemenea cunoscută larga autonomie a *cantoanelor elveţiene* sau a *ţărilor germane federale*; *Italia* este şi conform constituţiei sale *un stat al regiunilor*. În ultima vreme se intensifică *şi în Franţa tendinţa sublinierii specificului istoric şi a tradiţiilor diferitelor regiuni şi zone ale ţării*. Pornind de la acestea îşi cer — *şi primesc* — o mai mare independenţă de la Paris. Situaţia este similară în *Belgia* şi *Spania*.

Deosebirile care s-au creat în urma istoriei divergente în domeniul economic, social, cultural şi al vieţii în general între Moldova, Muntenia, Ardealul şi Banatul (şi unele zone mai mici) sunt o realitate vie şi astăzi. Tendinţa generală europeană, creionată mai sus este deci în deplină concordanţă cu interesele poporului român şi ale României: *ar fi spre binele întregii ţări* ca, în loc de dominaţia exclusivă a Munteniei (Bucureştiului) *să se introducă sistemul autoguvernării locale a regiunilor*.

Această carenţă a fost, în ultimă instanţă, şi cauza care a dus la destrămarea Iugoslaviei "mari" şi a Cehoslovaciei: o inegală şi injustă repartiţie a bunurilor faţă de ceea ce produce o anumită regiune nu poate fi susţinută decenii de-a rândul cu forţa şi superioritatea dictată "de sus" a puterii centrale.

Desigur, trebuie radical înlocuită şi vechea concepţie "neofanariotă" a cantităţii cu *o viziune a calităţii. Ortodoxia politică românească nu mai poate fi menţinută în Uniunea Europeană a regiunilor sau a ţărilor deplin egale în drepturi* — aceasta este, poate, cea mai consistentă concluzie, pe care viitoarea conducere a României noi va trebui s-o tragă. Şi întrucât faptul comportă şi elemente subiective — la nivelul factorului "om" — concluziile trebuiesc trase şi sub acest aspect.

LITERATURĂ DE SPECIALITATE

ÁDÁM Magda, "Egy amerikai terv Közép-Európáról", 1918, [Un plan american pentru Europa centrală, 1918], *História,* 1987, 4.

BANDHOLTZ, H. H., *An Undiplomatic Diary*, N. York, 1933.

BEKE György, "Szolganép lesz-e a magyar Erdélyben? A hiányzó alapzat" [Va fi oare ungurul un neam de slugi în Ardeal? Baza care lipseşte.], *Székely Nép*, 33, 45 (martie 2000).

BENKŐ Samu, *Haladás és megmaradás* [Progres şi dăinuire; Studii de istorie culturală], Budapest, 1979.

BÍRÓ Sándor, *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940)* [În minoritate şi în majoritate. Români şi maghiari 1867–1940], 587 pagini. Edit. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), 1989.

BÍRÓ Sándor, *A román nép története* [Istoria poporului român], manual, 113 pagini. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.

BOIA, Lucian, "Istoria mentalităţilor (cu privire specială asupra şcolii de la ´Annales´)", *Revista de istorie*, 33, 5 (1980), 937–952.

BOIA, Lucian, "Evoluţia ştiinţei istorice româneşti", *Revista de istorie*, 34, 7 (1981), pp. 1233–1249.

BOIA, Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, 310 pagini. Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.

BOIA, Lucian, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune*. Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.

BOIA, Lucian, *România: ţara de frontieră a Europei*. Editura Humanitas, Bucureşti, 2002. (În limba engleză: *Romania. Borderland of Europe*; Reaktion Books, London, 2001.)

BORSODY, S., (red.) *The Hungarians: a Divided Nation*. Yale Russian and East European Publications, New Haven, 1988.

BÖÖK, Fredrik, *Resa till Ungern* [O călătorie în Ungaria]. Norstedt & Söner, Stockholm, 1932. Traducere maghiară de

BARTHA István: *Utazásom Magyarországra*, Püski, Budapest, 2002.

BÖÖK, Fredrik, *Oktober 1938 – Berlin – Prag – Budapest*. Bonnier, Stockholm, 1938.
BÖZÖDI György (red.), *Erdély szabadságharca. 1848–49 a hivatalos iratok, levelek és hírlapok tükrében* [Lupta Ardealului pentru libertate. Anii 1848–49 oglindiţi în documente oficiale, scrisori şi în presă], Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület [Societatea Maghiară Ardeleană de Cultură Publică], Cluj, 1945.
BRUCHFELD, S., **LEVINE**, P.A., *Om detta må ni berätta…* [Despre această puteţi povesti…], Stockholm, 1998.
CADZOW, John, ─ **LUDÁNYI**, Andrew, ─ **ÉLTETŐ**, Louis, *Transylvania, the Roots of Ethnic Conflict*. Kent State University Press, 1983. Siglă: *Cadzow 1983.*
CARSTEN, F.L., *The Rise of Fascism*. London, Methuen & Co, 1967.
Corpus Juris Hungarici [Corpul legilor maghiare], I, legile dintre 1000 şi 1526. Dr. Kolosvári Sándor, dr. Óvári Kelemen. Budapest, Franklin-Társulat, 1899.
CRISTESCU, Octavian – **PĂSĂILĂ**, Vasile – **TEODORESCU**, Bogdan – Tomi **RALUCA**, *Istoria Românilor. Epoca modernă şi contemporană (manual pentru clasa a VIII-a)*. Editura Didactică şi Pedagogică. Bucureşti, 1997. Siglă: *Cristescu 1997*
* *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*. Red. Paul **MIRON**, Editura Karl Alber, Freiburg, 1973.
DAMI, Aldo, *La Hongrie de Demain. Critique des programmes revisionistes*. Édit. André Delpeuch, Paris, 1929.
DENŞUSIANU, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901. Ediţie nouă: Ovid Denşusianu, *Opere II, Lingvistica*, red. **CAZACU** et al. Editura Minerva, Bucureşti, 1975.
* *Dicţionar de istorie veche a României. (Paleolitic – sec. X)*, red. D.M. **PIPPIDI**, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

* *Documente ale procesului reeducării din închisorile Piteşti, Gherla*, red. Silvia **COLFESCU**, Nicolae **HENEGARIU**, Angela **DUMITRU**, Cristina **CANTACUZINO**; Editura Vremea, Bucureşti, 1995.
DRAGOMIR, Silviu, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*. Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959.
DRĂGHICESCU, Dumitru, *Din psihologia poporului român*. Librăria Leon Alcalay. Bucureşti, 1907. Ediţie nouă: Editura Albatros, Bucureşti, 1996.
DU NAY, André, *The Origins of the Rumanians*, XVI+295 pagini. Editura Matthias Corvinus, Hamilton–Buffalo, 1996.
DU NAY, Alain ─ **DU NAY**, André, *Transylvania. Fiction and Reality* (tratat critic al cărţii *A History of Transylvania* de Ştefan Pascu, 1982) în: **DU NAY**, Alain ─ **DU NAY**, André ─ **KOSZTIN**, Árpád, *Transylvania and the Rumanians*. Editura Matthias Corvinus, Hamilton–Buffalo, 1997.
DU NAY, André, *A román nyelv és nép kialakulása. Kompendium*. [Formarea poporului şi limbii române. Compendiu], 108 pagini. Editura Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe. Ediţia a II-a, 1999.
DU-NAY András, *A román nép kialakulása és korai története*. [Formarea şi istoria timpurie a poporului român], 424 pagini. Editura Universitară Mundus, Budapest, 2004.
DURANDIN, Catherine, *Histoire des Roumains*. Librairie Artheme Fayard, 1995. În traducere maghiară: *A román nép története*. Mecenas, Budapest, 1998. Siglă: *Durandin 1998*.
* *Enciclopedia istoriografiei româneşti*. Red. Ştefan **ŞTEFĂNESCU**, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.
EGYED Ákos, *Háromszék 1848–1849* [Judeţul Trei Scaune 1848–1849]. Kriterion, Bucureşti, 1978.
* *Erdély története* [Istoria Ardealului], vol. I–III. Red. **KÖPECZI** Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
* *Erdély rövid története* [Scurtă istorie a Ardealului], red. **KÖPECZI** Béla. Akad. Kiadó, Budapest, 1989. Siglă: *SIA-89*.

* *Fehér Könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról* [Carte Albă despre atrocităţile antimaghiare din toamna anului 1944]. Red. **GÁL** Mária, **GAJDOS BALOGH** Attila, **IMREH** Ferenc. RMDSz, Kolozsvár [UDMR, Cluj], 1995.

FRÂNCU, C., "Rumänisch", *Lexicon der Romanischen Linguistik* II, 2, (1995), pp.1–32.

GIURESCU, Constantin C., **GIURESCU**, Dinu C., *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*. Editura Albatros, Bucureşti, 1975 (ediţia a 2-a).

GOSZTONYI Péter, *Miklós von Horthy, Admiral und Reichsverweser*, Musterschmidt Verlag, Göttingen–Zürich–Frankfurt, 1973.

* *Gramatica limbii române*, red. A. **GRAUR**, Acad. R.S.R., Bucureşti, 1966.

GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora* [Epoca dualismului], vol. I–II, 1934. Ediţie nouă: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

GRATZ Gusztáv, *A forradalmak kora* [Epoca revoluţiilor], 1935. Ediţie nouă: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

GRĂMADĂ, Livia, (red.) *Presa satirică românească din Transilvania 1860–1918*. Editura Dacia, Cluj, 1974.

GRECU, V., *Şcoala Ardeleană şi unitatea limbii române literare*. Editura Facla, Timişoara, 1973.

GROOS, Roderich, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik.* Wien, 1940.

HOREDT, K., *Siebenbürgen im Früh-Mittelalter,*1986.

HORY András, *Még egy barázdát sem* [Nici-o brazdă], Ediţia autorului, Viena, 1967.

ILLYÉS Elemér, *Erdély változása. Mítosz és valóság* [Transformarea Ardealului], ed. II. Aurora, München, 1976.

Traduceri: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Ethnos, red. F.H. **RIEDL** & Th. **VEITERr**, vol. 23. Edit. Braumüller, Wien, 1981. – *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, East European Monographs CXII. Boulder, Columbia University Press, New York, 1982.

ILLYÉS Elemér, *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*, East European Monographs CCXLIX, Boulder, 1988. Ed. a II-a revăzută: Hunyadi Öcs. MK., Hamilton, Struktura Press, 1992 (Canada).

IORGA, Nicolae, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha, 1905.

IORGULESCU, Mircea, "Istrati în Elveţia (II)", în: Revista *22*, anul VI, nr. 7 (39), 30 septembrie 2003.

* *Istoria limbii române*, II, 1969. Red. Al. **ROSETTI** et al. Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1969. Siglă: *ILR II 1969*.

* *Istoria României. Compendiu*, red. Ştefan **PASCU**. Ediţia a 3-a, 1974. Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
Siglă: *IR Compendiu*.

* *Istoria României în date*, red. C.C. **GIURESCU**. Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971. Siglă: IRD 1971.

* *Istoria Ţării Romîneşti; 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc.* Ediţie critică întocmită de C. **Grecescu** şi D. **Simonescu**. Cronicele Medievale ale României III; Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti 1960.

JANCSÓ Benedek, *Erdély története* [Istoria Ardealului], Minerva, Cluj–Kolozsvár, 1931.

JOÓ Rudolf, *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában* [Grupuri etnice şi regionalism în Europa Occidentală], Gondolat kiadó, Budapest, 1988.

KÁDÁR Gyula, *Erdély és Háromszék népének szabadságharca 1848–1849* [Lupta pentru libertate a poporului Ardealului şi a judeţului Trei Scaune 1848–1849], Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe, 1994.

KÁDÁR Gyula, "Romániai magyarság 1939–1945 között" [Ungurii din România între 1939 şi 1945], în: *Történelmünk* [Istoria Noastră], Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe, IV.5. (1999).

KÁDÁR Gyula, "Mit jelent nekünk Horea?" [Ce înseamnă pentru noi Horea?], *Történelmi Magazin* [Magazin Istoric], VI, nr. 10 şi 11, (2004).

KIRÁLY Károly, *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és napló-jegyzetek*. [Cu cărţile pe faţă. Autobiografie şi însemnări]. Nap Kiadó, Budapest, 1995.

KOSZTIN Árpád, *Magyarellenes román atrocitások Erdélyben* [Atrocităţi antimaghiare în Ardeal], Bíró kiadó, Budapest, 1998.

KOSZTIN Árpád, *A dáko-román legenda. Keresztény kultusz-helyek Erdélyben* [Legenda daco-romană. Locuri de cult creştine în Ardeal], Népszava kiadó, Budapest, 1989.

KÖNIG, Walter, "Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/1919 bedingungslos dem Anschluss an Rumänien zugestimmt?" – 101–110.

KRAMER, J., "Bemerkungen zu den christlichen Erbwörtern des Rumänischen und zur Frage der Urheimat der Balkan-romanen", *Zeitschrift für Balkanologie,* 1998/1, pp. 15–22.

KRAUS, Georg, *Erdélyi krónika 1608–1665* [Cronică ardeleană 1608–1665], [Siebenbürgische Chronik] tradus în ungureşte de **VOGEL Sándor**. Ómagyar Kultúra Baráti Társaság kiadása, Budapest, 1994.

* *Kuláksors; székely kulákok történetei* [Soartă de chiaburi; poveştile unor chiaburi secui], red. **KRISTÓ** Tibor, Státus könyvkiadó, Csíkszereda [Miercurea Ciuc], 1999.

MACREA, D., "Circulaţia cuvintelor în limba română", *Transilvania*, 73, 1942.

MAKKAI László, "Román történetírás a két világháború között" [Istoriografia românească între cele două războaie mondiale], partea 1. şi 2. *Hitel*, 1935–1944, vol. II. Bethlen Gábor könyvkiadó, Budapest, 1991, 376–404.

MAKKAI Ladislaus, *Histoire de Transylvanie*, Les Presses Universitaires de France; Paris, 1946.

MAKKAI László, *Magyar–román közös múlt* [Trecut comun maghiar–român], ed. 2. Hét Torony, Budapest, 1989.

* *Martiriul evreilor din România*, red. S. **STANCIU**. Editura Hasefer, Bucureşti, 1991. Siglă: *Martiriul*.

MIHĂESCU, H.,"La langue latine dans le sud-est de l´Europe" *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 29:2, 1983.
MIHĂILĂ, G., *Studii de lexicologie şi a lingvisticii româneşti*. Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973.
MIKÓ Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 dec. 1-től 1940 aug. 30-ig* [Douăzeci şi doi ani. Istoria politică a maghiarilor ardeleni de la 1 decembrie 1918 până la 30 august 1940], Edit. Studium, Budapest, 1941.
MIKÓ Imre, *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* [Drept minoritar şi politică minoritară], Minerva, Cluj, 1942.
MAIOR, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. (Buda, 1812.) Ediţie.F. Fugariu, Edit. Albatros, Bucureşti, 1970.
MUŞAT, M., "Consideraţii privind urmările dominaţiei şi ingerinţelor străine asupra evoluţiei istorice a poporului român", *Anale de istorie*, XXVII, 2 (1981), pp. 75–99.
NAGY Géza, "Piteşti pokläban – (1951)" [În iadul închisorii din Piteşti], *Helikon* (Cluj), XIV, octombrie 2003.
NAGY János, "Négyfalu története az 1848–1849-es szabadságharc idején" [Săcele în timpul luptei pentru libertate 1848–1849], *Történelmi Magazin* [Magazin Istoric], Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe, anul V, nr. 3 [martie 2003], p. 14–15).
NISTOR, Ion, *Istoria Basarabiei*, (Cernăuţi, 1923, ediţie a 3-a). Ediţie nouă: Cartea Moldovenească, Chişinău, 1991.
PANAITESCU, Petre, *Mihai Viteazul*. Bucureşti, 1936.
PASCU, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei* I (1972), II (1979). Editura Dacia, Cluj.
PASCU, Ştefan, *Mit jelent Erdély?* [traducere maghiară a lucrării *Ce este Transilvania?*] Editura Dacia, Cuj-Napoca, 1983], Kriterion, Bucureşti, 1984.
PASCU, Ştefan, *A History of Transylvania*; 317 pagini. Dorset Press, New York, 1990.
PATAPIEVICI, H.R. *Politice*. Humanitas, Bucureşti, 1996.
PĂCURARIU, Francisc, *Românii şi maghiarii de-a lungul veacurilor*. Minerva, Bucureşti, 1988.

POPESCU, R. S., "Note de toponimie transilvăneană." *Limba română*, XXIV, 3, 1975.
PROTASE, D., *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*. Edit. Acad. RSR, Bucureşti, 1966.
PROTASE, Dumitru, *Autohtonii în Dacia. Vol. I. Dacia romană*. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.
PROTASE, Dumitru, *Autohtonii în Dacia II. Dacia postromană până la slavi*, 388 pagini. Editura Risoprint, Cluj, 2000.
RAFFAY Ernő, *A vajdaságoktól a birodalomig. Az újkori Románia története* [De la voievodate la imperiu. Istoria României din epoca nouă], Edit. Jate, Szeged, 1989.
SCHRAMM, Gottfried, *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, Südosteuropeische Arbeiten 100; red. Edgar **HÖSCH** & Karl **NEHRING**; Oldenburg, München, 1997.
STRAKA, Manfred (red.), *Handbuch der europäischen Volksgruppen.* (Ethnos Band 8.) Braumüller, Wien–Stuttgart, 1970.
* *Széttöretett... 70 éve*. (*Trianon, 1920. június 4.*) [articole care tratează Ungaria şi tratatul de pace din 1920]. Eötvös Kiadó, Budapest, 1990.
TILEA, V.V., **TEMPERLEY**, H.W., *Acţiunea diplomatică a României. Nov. 1919-Martie 1920*. Tipografia poporului, Sibiu, 1925.
TÓTH Károly Antal, *Hova – tovább?* Eseuri din documentele revistei clandestine *Ellenpontok* (Contrapuncte), 240 pagini. Savaria University Press, Szombathely, Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Stockholm, 1994.
TŐKÉS László, *Temesvár ostroma 1989* [Asediul Timişorii 1989], Edit. Hungamer, Budapest, 1990, 288 pagini.
TŐKÉS László, *Temesvár szellemében. Ökuménia és megbékélés* [În spiritul Timişorii. Ecumenie şi împăcare], 136 pagini. Red. **BARABÁS** Zoltán. Edit. Eparhie Reformată,

Oradea, 1996. ("Misiunea bisericilor în soluţionarea conflictelor între naţionalităţi şi între confesiuni, în slujba împăcării.")
* *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. (Momente de istoria Transilvaniei apărute în revista* História.) red. N. **BÁRDY**, Z.A. **PAPP**, P. **VERES**, Enikő **BURUS**. Traducere: Skultéty Sándor. Editura Pro Print, Miercurea Ciuc, 1999.
* *Trianoni almanach* [articole care tratează Ungaria şi tratatul de pace din 1920]. Red. **MARSCHALKÓ** Lajos, Hídfő, München, 1960.
TUDOR, D., *Oraşe, târguri şi sate în Dacia Romană*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
VĂTĂŞESCU, Catalina, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparaţie cu româna*, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica XIX, Bucureşti, 1997.
VOGEL Sándor, "Lucian Boia: Történelem és mítosz a román nemzettudatban" [Istorie şi mit în conştiinţa românească] *Külpolitika*, I, 1998, pp. 125–138 (recenzie).
VOGEL Sándor, "Die Frage Siebenbürgens und die Lage der ungarischen Minderheit in Rumänien in den Jahren 1920–1940." [Problema Ardealului şi situaţia minorităţii maghiare în România între anii 1920–1940.] în: *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914–1945*. Red. Heiner **TIMMERMANN**, Edit. Duncker & Humblot, Berlin, 1999.
VOGEL Sándor, *Európai kisebbségvédelem. Erdélyi nemzetiség-politikák* [Ocrotirea minorităţilor naţionale în Europa. Strategii politice minoritare în Ardeal); 271 pagini. Múltunk könyvek; Editura Pro Print, Miercurea Ciuc, 2001;
VOGEL Sándor, *Kisebbségek, emigráció és (kulturális) külpolitika Európában* [Minorităţi, emigraţie şi politică externă (culturală) în Europa], în: *Stratégia és kultúra*, red. **ÉGER** György, **KISS** J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.

CUPRINS

1. Formarea limbii şi a poporului român 4
2. Cum s-a format populaţia de astăzi a Ardealului? 17
3. Primele cnezate româneşti în Muntenia 23
4. Năvălirea tătarilor 24
5. Românii în Ardeal 24
6. Societatea feudală 27
7. Răscoala ţărănească din anul 1437 ─ Uniunea de la Căpâlna 28
8. Turcii 30
9. Principatul independent al Ardealului 34
10. După izgonirea turcilor 44
11. Lupta pentru libertate a lui Rákóczy Ferenc al II-lea 44
12. Siculicidiul de la Madefalău …………………………. 45
13. Răscoale ţărăneşti 45
14. Formarea naţionalismului de conştiinţă de clasă, a conştiinţei de popor şi a conştiinţei naţionale a românilor 53
15. *Şcoala Ardeleană* 54
16. *Supplex Libellus Valachorum* 55
17. Epoca reformelor ─ Cooperare culturală maghiaro–română 55
18. Revoluţia şi lupta pentru eliberare maghiară de la 1848–49 în Ardeal 57
19. După înăbuşirea luptei pentru eliberare 62
20. Ardealul în perioada dintre compromisul politic maghiaro–austriac şi primul război mondial (1867–1914) 62
21. Primul război mondial; comuna în Budapesta; armata română atacă Ungaria; Miklós Horthy 73
22. Crearea României Mari. Tratatul de pace de la Versailles (4 iunie 1920) 76
23. De la tratatul de pace de la Versailles până la cel de-al doilea război mondial 80
24. Al doilea război mondial; arbitrajul de la Viena (1940) 87
25. România iese din război 98

26. “Voluntari pentru Ardeal” 98
27. Ardealul de Nord autonom 102
28. Venirea la putere a Partidului Comunist …………….. 103
29. Consecinţele revoluţiei anticomuniste maghiare de la
23 octombrie 1956 în România …………………… 109
30. Epoca Ceauşescu 111
31. Căderea lui Ceauşescu 113
32. Rezumat şi precizări 116
Literatură de specialitate …………………………………… 126
Cuprins ……...........…………………………………… 135

"O istorie veritabilă a Europei, o istorie coerentă şi unificată, care să nu ignore şi să nu vexeze pe nimeni, în care toată lumea să se recunoască, se dovedeşte a fi o sarcină şi mai dificilă chiar decât însuşi construcţia europeană. Cum să forjezi o conştiinţă europeană fără o istorie comună şi acceptată?

(însemnătatea entităţii naţionale va fi mai mică prin unificarea Europei) "şi pe de altă parte, prin afirmarea tradiţiilor regionale şi a drepturilor minorităţilor, mult timp uitate sau chiar înăbuşite de proeminenţa Statului-naţiune. Trebuie conciliate tri niveluri diferite: Europa — entităţi naţionale — regiuni şi minorităţi. Vom continua să gândim ca întotdeauna, în termeni ´noi´ şi ´ceilalţi´. Europa nu se va face împotriva identităţilor naţionale. ´Ceilalţi´ vor rămâne la locul lor, dar va trebui înlocuit vechiul tip de confruntare, puternic marcat de refuz şi agresivitate, prin înţelegere şi îmbogăţirea mutuală a culturilor."

LUCIAN BOIA: *Pentru o istorie a imaginarului* (p. 206); Humanitas, Bucureşti, 2000 (traducere din franceză: *Pour une istoire de l´imaginaire*, 1998).